

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE GÜVENLİK ANABİLİM DALI

**ŞİDDET İÇEREN AŞIRICILIK VE RADİKALLEŞME
SÜREÇLERİNDE ÇEVİRİMİÇİ ORTAMLARIN ETKİSİNİN
TERÖRİZM İNCELEMESİ ÜZERİNDEN TARTIŞILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Yaşar ÖZDEMİR

Çorum - 2025

**ŞİDDET İÇEREN AŞIRICILIK VE RADİKALLEŞME SÜREÇLERİNDE
ÇEVİRİMİÇİ ORTAMLARIN ETKİSİNİN TERÖRİZM İNCELEMESİ
ÜZERİNDEN TARTIŞILMASI**

Yaşar ÖZDEMİR

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŐMANI

Doç. Dr. Emre ÇITAK

Çorum 2025

Yaşar ÖZDEMİR tarafından hazırlanan “Şiddet İçeren Aşırıılık ve Radikalleşme Süreçlerinde Çevrimiçi Ortamların Etkisinin Terörizm İncelemesi Üzerinden Tartışılması” adlı tez çalışması 21/01/2025 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Sami KİRAZ

.....

Başkan

Doç. Dr. Emre ÇITAK

.....

Danışman

Doç. Dr. Serkan YENAL

.....

Üye

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve ..... sayılı kararı ile .....’ın ..... Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Yaşar ÖZDEMİR

ŞİDDET İÇEREN AŞIRICILIK VE RADİKALLEŞME SÜREÇLERİNDE ÇEVİRİMİÇİ ORTAMLARIN ETKİSİNİN TERÖRİZM İNCELEMESİ ÜZERİNDEN TARTIŞILMASI

Yaşar ÖZDEMİR

ORCID: 0000-0001-6860-4001

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2025

ÖZET

Radikalleşme ve aşırıcılık devletlerin oluşturduğu düzeni sarsmakta ve toplum içerisinde kutuplaşmaları artırarak nefret söylemlerini yükseltmektedir. Geleneksel radikalleşme yüz yüze iletişimin kurularak bireylerin radikalleşme sürecine yönlendirilmesini ifade etmektedir. Günümüzde internetin getirdiği gelişmeler radikalleşme süreçlerini etkilemiş ve yeni radikalleşme süreçlerini gündeme getirmiştir. Çevrimiçi ortamlar bireylerin sanal dünyada daha çok vakit geçirmelerinin ve aşırıcı içerikleri daha çok tüketmelerinin önünü açarak çevrimiçi radikalleşebilmenin görünürlüğünü artırmıştır. Geleneksel radikalleşmeden çevrimiçi radikalleşmeye geçiş, radikal bireylerin veya grupların stratejilerinde de dönüşümlere neden olmuş; mücadelede yeni ve karmaşık sorunları beraberinde getirmiştir. Bu çalışma şiddet içeren aşırıcılık ve radikalleşme süreçlerinde çevrimiçi ortamların rolünü ve bu süreçlerin terörizmle bağlantısını incelemektedir. Çalışmada çevrimiçi radikalleşmenin geleneksel radikalleşmenin yerini alıp almadığı; şiddet içeren aşırıcılık ve radikalleşme süreçlerinde çevrimiçi ortamların etkilerinin neler olduğu; şiddet içeren aşırıcılık ve radikalleşmeyle mücadele yöntemlerinin neler olduğu incelenmiştir. Bu doğrultuda ilgili literatür, ulusal ve uluslararası raporlar, politika belgeleri, terör örgütlerinin dijital faaliyetlerine ilişkin analizler, güvenlik kurumlarının yayınladığı veriler ve haber kaynakları incelenmiştir. Bulgular geleneksel radikalleşme ortamlarının teknolojik gelişmelerle çevrimiçi ortamlara evrildiğini; şiddet içeren aşırıcılık ve radikalleşme süreçlerinde çevrimiçi ortamların radikalleşme süreçlerini hızlandırdığını ve geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca radikalleşme süreçlerinin bir sonucu olan terörizm olgusunda çevrimiçi

ortamların aktif olarak kullanıldığı ve birey veya grupların radikalleşmesinde, propaganda faaliyetlerinde, etkileşim ve iletişim aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. Son olarak radikalleşmeyle mücadele yöntemlerine değinilerek mücadelenin daha etkin yürütülebilmesi adına önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kavramlar: Radikalleşme, Aşırıçılık, Çevrimiçi Radikalleşme, Çevrimiçi Radikalleşme ve Terörizm,

Bilim Kodu: 114111

DISCUSSING THE IMPACT OF ONLINE ENVIRONMENTS ON VIOLENT EXTREMISM AND RADICALIZATION PROCESSES THROUGH THE STUDY OF TERRORISM

Yaşar ÖZDEMİR

ORCID: 0000-0001-6860-4001

HİTİT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

January 2025

ABSTRACT

Radicalization and extremism disrupt the order established by states and increase polarization within society, increasing hate speech. Traditional radicalization refers to the establishment of face-to-face communication and directing individuals to the radicalization process. Today, the developments brought by the internet have affected radicalization processes and brought new radicalization processes to the agenda. Online environments have increased the visibility of online radicalization by paving the way for individuals to spend more time in the virtual world and consume more extremist content. The transition from traditional radicalization to online radicalization has also caused transformations in the strategies of radical individuals or groups; and has brought new and complex problems in combating radicalization. This study examines the role of online environments in violent extremism and radicalization processes and the connection of these processes with terrorism. The study examines whether online radicalization has replaced traditional radicalization; what the effects of online environments are in violent extremism and radicalization processes; and what the methods of combating violent extremism and radicalization are. In this context, relevant literature, national and international reports, policy documents, analyses of digital activities of terrorist organizations, data published by security institutions and news sources were examined. The findings revealed that traditional radicalization environments evolved into online environments with technological developments and in violent extremism and radicalization processes, online

environments accelerate radicalization processes and facilitate their reaching large masses. In addition, it was observed that online environments were actively used in the phenomenon of terrorism, which is a result of radicalization processes, and were used as a means of interaction and communication in the radicalization of individuals or groups, in propaganda activities. Finally, methods for combating radicalization were discussed and suggestions were made for more effective conduct of the fight.

Key Terms: Radicalization, Extremism, Online Radicalization, Online Radicalization and Terrorism,

Science Code: 114111

TEŞEKKÜR

Öncelikle hazırladığım bu çalışmamın her aşamasında ve ders döneminde bilgi birikimi, yol göstericiliği ve arkadaşlığıyla desteklerini esirgemeyen danışmanım Sayın Doç. Dr. Emre ÇITAK' a şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Bölümümüzün hocalarından Doç. Dr. Sami KİRAZ' a, Dr. Öğretim Üyesi Mustafa COŞAR' a ve Dr. Öğretim Üyesi Murat TOMAN' a desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Ayrıca J. Alb. Dr. Bülent Sungur ve Dr. Ayşe Sungur'a katkılarından dolayı teşekkür etmek istiyorum. Bu zorlu ve meşakkatli süreçte bana sabır, anlayış ve destek gösteren, rehberlik eden sevgili eşim Neslihan ÖZDEMİR' e; hayatıma anlam katan ve yaşama sevincim olan oğullarım Serdar ÖZDEMİR ve Berkay ÖZDEMİR' e minnettarım.

Bu çalışma sadece akademik bir sürecin ürünü olmamakla birlikte danışmanım ve ailem sayesinde mümkün olan mesainin ürünüdür.

Yaşar ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
RESİMLER DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

AŞIRICILIK VE RADİKALLEŞME

1.1. Aşırıcılık	4
1.1.1. Tanımı	4
1.1.2. Türleri	6
1.1.3. İlişkili kavramlar.....	13
1.2. Radikalleşme	14
1.2.1. Tanımı	15
1.2.2. Aşırıcılıkla ilişkisi	21
1.2.3. Türleri	23
1.2.4. Süreç ve modelleri.....	26
1.3. Aşırıcılık ve Radikalleşme Üzerindeki Güvenlik Tartışmaları.....	32
1.4. Aşırıcılık ve Radikalleşme ile Mücadele.....	34

2.BÖLÜM

ÇEVİRİMİÇİ RADİKALLEŞME

2.1. Çevrimiçi Alan ve Özellikleri	39
2.2. Çevrimiçi Ortamlarda Radikal Düşüncelerin Paylaşımı	44

2.3. Çevrimiçi Ortamlarda Radikalleşme Süreçleri.....	57
2.4. Çevrimiçi Ortamlarda Radikal Grupların Faaliyetleri.....	61
2.5. Çevrimiçi ve Geleneksel Radikalleşme Karşılaştırılması.....	66

3. BÖLÜM

ÇEVİRİMİÇİ RADİKALLEŞME VE TERÖRİZM

3.1. Terörizm Stratejisi ve Örgütlenmesi.....	70
3.2. Terör Örgütlerinin Çevrimiçi Ortamları Kullanmaları.....	74
3.3. Çevrimiçi Radikalleşme ve Terörizm İlişkisi.....	78
3.4. Terör Örgütlerinin Çevrimiçi Faaliyetleriyle Mücadele Yöntemleri.....	85
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	92
KAYNAKÇA.....	101

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1. Modern Radikal Sağın İdeolojik Özellikleri.....	11

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
Şekil 1. 1. Moskalkenko'nun piramit radikalleşme modeli	27
Şekil 1. 2. Moghaddam'ın basamak radikalleşme modeli.....	29
Şekil 1. 3. Sageman'ın dörtlü yaklaşım modeli.	31
Şekil 2. 1. Weiman'ın dört aşamalı çevrimiçi radikalleşme modeli.	57
Şekil 2. 2. Yalnız kurt radikalleşme modeli.....	58
Şekil 2. 3. Kıyıcı'nın oyun odaklı radikalleşme modeli.....	59

RESİMLER DİZİNİ

Resim	Sayfa
Resim 2. 1. Solingen kentinde meydana gelen saldırının failinin yakalandığı ana ilişkin görüntü.....	47
Resim 2. 2. Aaron Bushnell isimli şahsın ABD tarafından Hamas'a karşı İsrail'e verilen desteği kınamak adına kendisini yaktığı ana ilişkin fotoğraf.....	48
Resim 2. 3. Aaron Bushnell isimli şahsın ABD tarafından Hamas'a karşı İsrail'e verilen desteği kınamak adına kendisini yaktığı anın tablo haline getirilerek desteklendiğine ilişkin fotoğraf.....	49
Resim 2. 4. Aaron Bushnell ve gerçekleştirdiği eyleme destek amacıyla hazırlanan ve aktivistlerce çevrimiçi ve fiziki olarak dolaşıma alınan pankart	50
Resim 2. 5. Aşırı sağcılar tarafından Discord sunucularında yayınlanan beyaz üstünlükçülüğü ve şiddeti savunan görseller.....	51
Resim 2. 6. Sosyal medya platformu Instagram'da dolaşıma alınan islamogram hesaplara ait görseller.....	52
Resim 2. 7. Roblox oyun platformunda aşırı sağcı kullanıcının baskınlara katılmayı teşvik etmek için paylaştığı Discord platform gönderisi.....	54
Resim 2. 8. DEAŞ terör örgütünün Yalnız kurtlarını kışkırtmak adına düzenlendiği kampanya görselleri.....	64
Resim 3. 1. Telegram sayfasından yayınlanan radikal içerik karşılığında para teklifi içeren görsel	77

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AIVD	Hollanda İstihbarat ve Güvenlik Servisi
CVEWG	Countering Violent Extremism Working Group
DEAŞ	Devletü'l-İslamiyye Fi'l-Irak ve's Şam
DHKP-C	Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
ETA	Euskadı Ta Askatasuna
FARC	Fuerzas Armadas Revolucionarias De Colombia
FBI	Federal Bureau Of Investigation
GIFCT	Global Internet Forum to Counter Terrorism
ISD	Institute for Strategic Dialogue
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
NYPD	New York City Police Department
PET	Politiets Efterretningstjeneste
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan)
RAF	Rote Armee Fraktion
U.K.	United Kingdom
UNHCHR	United Nations Human Rights
U.S.	United States
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Radikalleşme ve aşırıcılık, milli güvenlik meseleleri kapsamında toplumlar için büyük tehditler oluşturmakta ve devletler açısından mutlak suretle mücadele edilmesi gereken vakalar olarak değerlendirilmektedir. Radikalleşme ve aşırıcılık toplumların genel değer ve normlarından uzaklaşan birey veya grupların dini, siyasi ve ideolojik olarak aşırıcı düşünceleri benimsemeleri ve duygusal olarak bağlandıkları bu düşüncelerin gerçekleşmesi için aktif çaba göstermeleri durumudur. Genellikle adaletsizlik, eşitsizlik, ekonomik sorunlar, kimlik arayışı, psikolojik sorunlar, sosyal dışlanmışlık gibi pek çok neden bireyleri radikalleşme sürecine itmektedir. Bu süreç içerisinde bireyler aşırı görüşleri benimseyerek şiddeti araç olarak tercih edebilmektedirler. Her radikal şiddet kullanımını benimsemez ancak politik düşüncelere sahip olup şiddet kullananlar, radikalleşmiş ve aşırıcı bireylerdir. Radikalleşme geçmişten gelen bir sorundur ve günümüzde teknolojinin gelişmesiyle farkı boyutlara ulaşmıştır.

İnternetin bireylerin kullanımına dahil edilmesiyle birlikte iletişim hızlanmış ve bilgiye ulaşım kolaylaşmıştır. Eğitimden, sağlığa, hukuktan, psikolojiye, medyadan teknolojik gelişmelere kadar pek çok alanda devrim yaratan internet; bireylerin kendini ifade etme yöntem ve yeteneklerini geliştirerek üretkenliklerini artırmaktadır. Modern yaşamın en önemli dönüştürücülerinden olan internet, yarattığı fırsatların yanında güvenlikle ilgili çeşitli tehditleri de beraberinde getirmektedir. Çevrimiçi ortamlar radikaller, aşırıcılar ve terör örgütleri için iletişim, etkileşim ve propaganda faaliyetlerinin yürütüldüğü sahalar haline gelmiştir. İnternetin kullanımının artmasıyla yaşanan gelişmeler sonrası radikalleşme geleneksel ortamlardan çevrimiçi ortamlara evrilerek terör örgütlerinin, üyelerinin ve sempatizanlarının farklı kazanımlar edinmelerinin önünü açmıştır. Öyle ki dezenformasyon, bilgi kirliliği, radikal ve aşırıcı içeriklerin hızla yayılması, devletler, hükümetler, toplumlar ve bireylerin güvenliklerine yönelik tehdit oluşturması toplumun koruyuculuğunu üstlenen devletlerin dikkatini mücadele yöntemlerine çekmektedir.

Geleneksel ortamlardan bağımsız olarak internetin yaygınlaşması, her bireyin terör örgütlerinin hedefi haline gelebileceği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle yeni medya olarak adlandırılan ve toplumları hem bireysel hem de kitlesel olarak harekete geçirebilen Facebook, Twitter, YouTube, Telegram, Tiktok, Whatsapp, Instagram, Reddit, LinkedIn gibi pek çok sosyal medya platformu ile oyun platformları radikal ve aşırıcı içeriklerin paylaşılabilirdiği ortamlardır.

İnsanlık giderek daha yoğun ve etkileşimli şekilde çevrimiçi platformlarda var olmaktadır. Bilgiye ulaşmak kolaylaşmış, farklı ülkelerde yaşayan bireyler aynı duyguda, düşüncede birleşerek bu fikirlerini çeşitli sosyal medya platformlarından paylaşabilmektedirler. Ayrıca yeni bilgiler ve yeni görseller aracılığı ile edindikleri izlenimleri kendi hayatlarına uygulayabilmekte ve amaç edinebilmektedirler. Böyle bir ortamda terör örgütlerinin bu

durumdan faydalanmaması düşünülemez. İnternetin gelişmesi avantajlar yaratmış olsa da terör örgütleri, radikaller ve aşırıcular internetin sunduğu imkanları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadırlar. Bu durum radikalleşme süreçlerinde çevrimiçi ortamların etkileri daha mı şiddet yönelimli sorusunu akla getirmektedir. Akla gelen bir başka soru ise terör örgütlerinin, üyelerinin veya radikal ve aşırıcuların çevrimiçi platformlardan nasıl ve ne kadar yararlandıklarıdır.

Bu tezdeki varsayım çevrimiçi radikalleşmenin bilgiye erişim kolaylığı, anonimlik ve daha geniş kitlelere ulaşma imkânları sayesinde geleneksel radikalleşme süreçlerinin yerini aldığı ve şiddet içeren aşırıculuk ve radikalleşme süreçlerinde çevrimiçi ortamların etkili olduğudur. Bu tezde çevrimiçi radikalleşmenin geleneksel radikalleşmenin yerini alıp almadığı; çevrimiçi radikalleşme ve geleneksel radikalleşme sürecine etki eden faktörlerin neler olduğu; şiddet içeren aşırıculuk ve radikalleşme süreçlerinde çevrimiçi ortamların etkileri; terör örgütlerinin çevrimiçi ortamları kullanma şekilleri; çevrimiçi radikalleşme ortamlarının terör eylemlerinin planlanması ve gerçekleştirilmesinde nasıl rol oynadığı; radikallerin, terör örgütlerinin ve yalnız kurt teröristlerinin çevrimiçi ortamlardan nasıl yararlandıkları; şiddet içeren aşırıculuk ve radikalleşmeyle mücadele yöntemlerinin neler olduğu araştırılmıştır.

Bu çalışma terör örgütlerinin geleneksel ve çevrimiçi radikalleşme ortamlarını nasıl kullandıklarını, nasıl eleman temin ettiklerini, bireyleri etkileme stratejilerini ve radikalleşmeyle mücadele yöntemlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada; aşırıculuğun bir düşünce veya ideolojinin en uç noktasını temsil ettiği, radikalleşmenin ise bu uç noktaya ulaşmada geçirilen süreci ifade ettiği göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Aşırıculuk, bireylerin veya grupların benimsediği ideolojik yapının sınırlarını zorlayarak şiddet içeren eylemlere yönelmesiyle karakterize edilirken, radikalleşme süreci ise bireyin mevcut inançlarını aşamalı olarak sertleştirerek bu uç noktaya ulaşmasını kapsayan dinamik bir olgudur.

Çalışma radikalleşme süreçlerinin çevrimiçi ortamlardan ne kadar etkilendiğini araştırma üzerine kurulu olmakla birlikte; çevrimiçi ortamlardaki mücadelenin aynı zamanda terörizmle mücadelenin de önemli bir noktası olduğu yönünde bir yaklaşım sergilemektedir. Çevrimiçi radikalleşmenin geleneksel radikalleşmenin yerini alıp almadığını incelemek güvenlik politikaları, radikalleşmeyle mücadele ve toplum güvenliği açısından önem teşkil etmektedir. Çevrimiçi radikalleşme üzerine kaynakların sınırlılığı nedeniyle çalışma Türkçe literatüre de katkıda bulunacaktır. Çevrimiçi radikalleşme süreçlerini incelemek için değerlendirilen Facebook, Twitter, YouTube, Telegram, Tiktok, Whatsapp, Instagram, Reddit, LinkedIn gibi platformlardaki sürekli değişiklikler nedeniyle bulguların genellenmesi ve uzun vadeli etkilerinin incelenmesi zor olması çalışmanın sınırlılığıdır.

Çalışmanın ilk bölümünde aşırıculuk ve radikalleşme üzerine kavramsal bir inceleme yapılarak, aşırıculuk ve radikalleşmenin türleri, süreçleri, birbirleri ile olan ilişkileri incelenecektir. Daha sonra ise aşırıculuk ve radikalleşmenin neden olduğu güvenlik tartışmaları üzerine analizlerde

bulunularak mücadele yöntemlerine değinilecektir. İkinci bölümde ise çevrimiçi radikalleşmeye konu olan çevrimiçi alan ve özelliklerinin sınırları tartışılarak, çevrimiçi ortamlarda radikal düşüncelerin paylaşımları, çevrimiçi ortamlardaki radikalleşme süreçlerine ilişkin ortaya konulan modellemeler ve radikal grupların çevrimiçi ortamlardaki faaliyetleri irdelenerek çevrimiçi radikalleşme ile geleneksel radikalleşme karşılaştırılacaktır. Yapılan analizler sırasında çevrimiçi ortamlar üzerinden paylaşılan radikal içerikli paylaşımlara örnekler verilecektir.

Son bölümde ise radikalleşmenin doğal sonuçlarından biri olan terörizm stratejisi ve örgütlenmeleri üzerine analizlerde bulunularak, örgütlerin çevrimiçi ortamları kullanmaları değerlendirilecektir. Ayrıca bu bölümde çevrimiçi radikalleşme ile terörizmin ilişkisi anlatılarak terör örgütlerinin çevrimiçi alanlardaki faaliyetleriyle mücadele kapsamında neler yapılması gerektiği ifade edilmeye çalışılacaktır. Açıklanmaya çalışılan olgular yaşanan olaylar üzerinden değerlendirilerek analiz edilecektir. Son olarak sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılarak tespit edilen hususlar ile ilgili önerilerde bulunulacaktır. Çalışmanın bölümlerinde yapılacak olan analizler literatür taramalarına, haber kaynaklarından edinilen bilgilere ve istatistiksel verilere dayanacaktır.

1. BÖLÜM

AŞIRICILIK VE RADİKALLEŞME

1.1. Aşırıcılık

Radikalleşme ve aşırıcılık birbirleriyle ilintili olgulardır. Radikal fikirlere sahip olan her birey her zaman aşırıcı davranışlara yönelmez. Bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için aşırıcılık kavramının irdelenmesi gerekmektedir. Temel olarak bir görüşün uç noktalarını benimsemek anlamına gelmektedir. Çoğu kez olumsuz anlam içeren kavram, dini veya politik genel düşünceye aykırı görüşleri ifade eder. Bu bölümde aşırıcılığın tanımı, türleri ve ilişkili olduğu kavramlar irdelenecektir. Daha sonra ise radikalleşme sürecine değinilecek, aşırıcılık ve radikalleşme arasındaki ilişki incelenerek aralarındaki bağ açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca aşırıcılık ve radikalleşme üzerine güvenlik tartışmaları, mücadeledeki yöntemler ve süreçler açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1.1. Tanımı

Aşırıcılık kavramı fikirleri genelde uç noktalarda benimseme ve hoşgörüsüzlük olarak nitelendirilebilir. Neumann' a göre aşırıcılık, toplumun temel değerlerine ve ilkelerine karşı çıkan siyasi ideolojileri ifade etmek için kullanılmaktadır (2010, s. 12). Bir başka ifade ile bireyin yaşamındaki ilişkilerini düzenleyen argümanları hiçe sayan araçların kullanılmasıdır. Borum "aşırı" teriminin normdan sapmaları ifade ettiğini ancak tek başına bir unsur olarak güvenlik tehdidini tanımlayamayacağını belirtirken; tehdidin nasıl tanımlandığına, nasıl anlaşıldığına ve ele alınma biçimi nedeniyle derin etkilere sahip olduğuna dikkatleri çekmektedir (2011a, s. 9).

Pektaş ve Özen, radikalizm ve radikalleşmenin aşırıcılıkla bağlantılı olarak tanımlanmasının kavramların anlaşılmasını zorlaştırdığını, bu durumun sebebinin ise iki farklı aşırıcılık anlamını içerdiğini, aşırıcılığın bir taraftan belirli siyasal fikri sonuna kadar desteklemek ve bu doğrultuda taraf olunan siyasal düzen tasavvuruna karşı olanlara hoş görüşsüz olmayı muhalif olanları ortadan kaldırmayı içerirken, diğer taraftan aşırıcılığın yerleşik bir toplumsal veya siyasal düzene şiddete başvurmadan karşı olmak veya ona rıza göstermemek gibi bir anlama geldiğine değinmektedir (2022, s. 21).

Scruton aşırıcılık kavramının belirsizliğinden bahsederek birbiri ile ilişkili üç anlamının varlığından söz etmektedir;

- I. Karşı eleştirilerden etkilenmeksizin belirli siyasal düşünceyi olanaklar doğrultusunda benimseme,

- II. Kişi veya grupların benimsediği siyasal -toplumsal dünya görüşünün dışındaki görüşlere karşı hoşgörüsüz olma,
- III. Her kesim için rutin olan davranış kalıpları dışında kalan siyasal amaçlara ilişkin davranış ve eylemleri benimseme (Scruton, 2007, s. 237; Pektaş & Özen, 2022, Act 32).

Kılıç çalışmasında aşırıcılık kavramının Fransızca “extreme” kelimesinden türediğini, Türkçe literatüre “aşırıcılık” olarak geçen bu kelimenin normal olandan sapma anlamına geldiğini, Martin’in aşırıcılığı “*siyasal konularda radikal görüşler benimsemek ve aşırıcılığın politik değerlerin radikal bir ifadesidir*” şeklinde tanımladığını belirtmektedir (2023, Act 22). Yine aynı çalışmada aşırıcılığın şiddet içeren ve içermeyen aşırıcılık olarak iki farklı kategoride tartışıldığını belirtmiştir. Şiddet içeren aşırıcılığın anlaşılması için şiddet içermeyen aşırıcılıkla aralarındaki farkın ortaya çıkarılması gerektiğine değinerek ayrışmanın bu şekilde daha net çizgilere ulaşabileceğine vurgu yapmıştır (Kılıç, 2023, s. 22). Saydut ise aşırıcılık kavramını siyasi fikirlerin en uç noktası olarak değerlendirmiş; aşırıcı söylemlerin kötüleymen eylemler içerdiğini savunmuştur (2022, s. 103).

Beck ve Renner-Mugono şiddeti “ben ya da hiç kimse” kültürü olarak kısa ve derinlemesine tanımlamaktadır (2023, s. 44). Avusturya Ulusal Terörle Mücadele Komitesi şiddete varan aşırıcılık kavramını beka sorunu olarak görmüş ve şiddete varan aşırıcılığı; “*Siyasi, sosyal veya ideolojik nitelikte olanlar da dahil olmak üzere belirli inançları ilerletmek için şiddet kullanımına başvurma veya destekleme istekliliği,*” şeklinde yorumlamıştır (Nasser-Eddine, 2011, s. 9; Saydut, 2022, Act 107). Aşırıcılığın bir türü olan şiddet içeren aşırıcılık ise son dönemde meydana gelen şiddet eylemleri sonrası popüler hale gelmiş ve irdelenmesi elzem hale gelmiştir. Başka bir deyişle aşırıcılık toplumlar için güvenlik sorunu oluşturmaktadır.

Bu duruma farklı bir perspektiften bakan araştırmacılar da mevcuttur. Neumann çalışmasında şiddetin politik olduğunu, aşırıcı hareketlerin bölme ve kutuplaştırma yönünde dengeleri bozduğunu ancak terörizmin aşırıcılığın neden olduğu tek sorun olmadığını, bu yöndeki temel nedeni de temsil etmediğini, hatta Avrupalıların terörizmi bir semptom olarak gördüklerine vurgu yapmaktadır (2013b, s. 887). Aşırıcılık, hatta şiddete varan aşırıcılık her ne kadar illegal yol ve yöntemlerin ürünü olsa da yine aynı çalışmada normal bir toplumda aşırıcılık yanlısı hareketlerin hızla ana akım haline gelebileceği, kitlesel desteklerle büyüyebileceği ve seçimler yolu ile iktidara gelerek demokrasiye karşı kazanım oluşturabileceğinin göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmiştir (2013b, s. 887). Böyle bir durumda demokrasinin kırılabilirliği nedeniyle aşırıcılık içeren hareketlere karşı savunulmasının önemli olduğu yönünde tespitler de dikkat çekmektedir.

Farklı görüş veya bakış açıları bulunsa da şiddete varan aşırıcılığın beka sorunu olarak tanımlanması alan yazındakileri ve sahada terörizm ve radikalleşme ile mücadele edenleri, bireyi veya grubu bu eyleme iten nedenleri aramaya yönlendirmektedir. Bireyi ve/veya grubu eyleme iten nedenleri Attorney- Mason ve Rodriguez detaylı olarak şu şekilde sıralamıştır;

- ❖ *Kimlik çatışması yaşamak*
- ❖ *Birey ve/veya grubun hayatta bir anlam eksikliği hissetmesi/hissetmeleri*
- ❖ *Ait olma isteği*
- ❖ *Aksiyon ve macera arama hissi*
- ❖ *Travma yaşamış olmak*
- ❖ *Ruh sağlığı sorunları ve/veya duygusal olarak dengesiz/sorunlu olmak*
- ❖ *Kırılgan ruh haline sahip olmak*
- ❖ *Din ve ideoloji hakkında çok az bilgiye sahip olmak*
- ❖ *Güçlü dini inançlara sahip olmak*
- ❖ *Sorunlara çözüm arayışı olarak şiddet ve/veya yasadışı eylemi gerçekleştirmek*
- ❖ *Tehdit altında hissetmek*
- ❖ *"Onlar ve Biz", "Onlara Karşı Biz" dünya görüşüne sahip olmak*
- ❖ *Daha önceden suç faaliyetinde bulunmuş olmak*
- ❖ *Stresörler (Aile içi bir kriz, işten kovulma, ani terkedilme hissi)*
- ❖ *Toplumsal ayrımcılık ve/veya adaletsizlik hissi*
- ❖ *Şiddet yanlısı/ aşırılık yanlısı gruplara ve/veya bireylere maruz kalmak*
- ❖ *Şiddet içeren aşırıcı inanç sistemlerine ve/veya anlatılara maruz kalmak*
- ❖ *Aile üyeleri içerisindeki şiddet içeren aşırılık yanlısı bireylere ve/veya şiddet içeren aşırılık yanlısı kişilere maruz kalmak (Çelik, 2021, Act 90).*

Stern nedenlerden çok faillerin ortak motivasyonlarına yönelmiştir. Stern'e göre (2003) faillerin ortak motivasyonları; *"Benzersizlik, kötü ün, sosyal kabul görme, ideolojik inanç, duygusal açlık, güçlü grup ilişkisi ve sosyal izolasyondur"* (Derin & Öztürk, 2019, Act 1130). Bireyleri iten nedenler ve faillerin ortak motivasyonları aşırıcı davranışların anlamlandırılması ve açıklanabilmesi açısından önem arz etmektedir.

1.1.2. Türleri

Salur dini radikalizm ve aşırıcılığın Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD'de fundamentalizm kavramı ile dile getirildiğini vurgulamıştır (2009). Rink ve Sharma ise fundamentalizmi, dini-siyasi hedeflere ulaşmak adına şiddet kullanımının meşrulaştırılması ve bu durumun desteklenmesi olarak tanımlamışlardır (2018, s. 1233). Kurum ve Avcı ise çalışmalarında

Audrey Kurth Cronin'in grupların özümstedikleri ideolojiye göre şiddeti kullanma ve meşrulaştırma biçimlerinin değiştiğine değinerek grupların ideolojilere göre; sağcı, solcu, etnik milliyetçi ve dini örgütler olarak kategorileştiğini ifade etmektedir (2003; 2018, Act 72).

Aşırıcılığın farklı türleri vardır ve her türlü ideolojiyle ilişkilendirilebilir. Yaşanan gelişmeler farklı aşırıcılık türlerini ortaya çıkarsa da genel olarak dini ve siyasi- ideolojik hareketlerde aşırıcılık olmak üzere iki kategoride sınıflandırılmaktadır. En yaygın görülen türlerinden biri dini aşırıcılıktır. 21. yüzyılda tüm toplumların karşılaştığı dini motifli terör örgütleri, dini aşırıcılık içeren örgütlere dikkatlerin çekilmesine neden olmuştur. Dini aşırıcılık kavramı denilince akla 11 Eylül saldırıları sonrası İslam dini temelli aşırıcılık eylemleri gelse de aslında tam olarak bunu kapsamamaktadır. Dini aşırıcılık her türlü din temelli ideolojik yapıya sahip aşırılaşmayı çevrelemektedir. Köse ve Coşkun, dini aşırıcılık hareketlerinin köktencilik olarak anıldığını; köktencilik bir çok biçiminin varlığından bahsedilerek sınıflandırma yoluna gidildiğini; Hristiyan, Müslüman, Yahudi köktencilik biçimlerinin olduğunu belirtmektedirler (2019, s. 150). Chaliand ve Blin, bu durumu örneklemek adına Hristiyan düşüncesi içerisinde olan her şeyin daha güzel ve adil olacağı inancıyla mesihçi akım içerisinde faaliyette bulunan Millenarist tarıklardan olan Aum Şinrikyo'yu ve mücahitlik düşünce içerisinde hareket eden El-Kaide'yi işaret etmektedir (2016, s. 282). Ancak unutulmamalıdır ki dünya da son dönemde yaşanan gelişmeler İslami radikalleşmeye dikkatleri çekmiş ve dini aşırıcılık, İslam'ı kendi düşünce ve görüşüne göre kasıtlı olarak yanlış yorumlayan cihatçı örgütlerle anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Müslümanlığı kabul etmiş veya toplumunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan toplumların siyasi düzenlerindeki karmaşıklık nedeniyle Selefi ve Vehhabi hareketli örgütlere ortam oluştuğu, islamı kasıtlı olarak yanlış yorumlayan örgütlerin birçok devlete tehdit unsuru haline geldiği de unutulmamalıdır.

Selefilik Müslümanlığın doğduğu dönemlerde yani Hz peygamberin ve peygamberden sonraki iki kuşağın yaşadığı İslam'ı yaşama anlayışı ile dile getirilen öz kaynaklara dönme çabası olarak tanımlanmaktadır (Köse & Coşkun, 2019, s. 150). Yağdı, Vehhabiliği Suudi ailesinin siyasi himayesi ile gelişen bir ideoloji olarak belirtmiş ve ideolojinin dini temelli değil siyasi temelli olduğunu vurgulamıştır (2023, s. 117). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde ise Vehhabilik "*İslâm dünyasında çok yönlü ve geniş bir etkiye sahip dinî ve siyasî bir hareket*" olarak tanımlanmaktadır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/vehhabilik>, t.y.). Turner, Selefilik'in İslam'ı yorumlanamaz gördüklerini; yorumlayanların dinden çıktığı inancına sahip olduklarını; Selefilik'te dinin yorumlanmasının kati suretle yasak olduğunu irdelenmektedir (2014; Oktay Atsatan vd., 2023, Act 5).

Özellikle 11 Eylül eylemlerinden sonra son dönemde yaşanan gelişmeler dini aşırıcılık kavramı ile İslam'ın yan yana kullanılmasına neden olmaktadır. Köse ve Coşkun, 11 Eylül ve sonrası yaşanan gelişmelerin batı toplumlarında köktencilik Müslümanlıkla özdeşleştirildiğine değinmektedir (2019, s. 150). Yaşanan bu gelişmeler İslam ana kaynaklarının ve İslam'ın bakış açısı üzerinde inceleme yapılması gerektiği kanaatini ortaya çıkarmıştır.

Öncelikle İslam'ın temel argümanlarının şiddete bakış açısını açıklamaya çalışmak faydalı olacaktır. Her dinde olduğu gibi İslam'ın da kendine özgü bir söylemi ve hitabeti mevcuttur. Bu ilahi metinlerin yorumlanması kendisini yetkin gören herhangi bir birey tarafından yapılabilmekte ve vatandaşları söylemlerle kendilerine çekebilmektedirler. Bir başka ifade ile inanan birey sayısı kadar din kaynaklarının yorumlanabilirliği söz konusudur. Dinde kusur aramak yerine kusuru dinin argümanlarının yorumlayıcılarında aramak daha doğru olacaktır. Çünkü her dinde olduğu gibi İslam dininde de toplumsal düzeni sağlama gayesi mevcuttur. İnsanların daha iyi bir dünya da yaşayabilmeleri ve ahlaki dizayn için, çözümün kendi içinde barındırdığı hükmü hakimdir (Üzer, 2019, s. 12).

Çakır vd., çalışmasında İslam dininin şiddet ile tutumunda üç ana faktörün öne çıktığını belirtmiştir. Bahsettikleri bu faktörler;

- I. İslam temel argümanlarının şiddeti onaylayıp onaylamadığı meselesi,
- II. İslam toplumlarının şiddete yönelme eğilimleri karşısında neler yapıp yapılamayacağı,
- III. Selefi ve Vehhabilik düşüncelerinin anlamlandırılmasıyla birlikte bu düşüncelerin geliştirdiği şiddet davranışına karşı alınacak tedbirlerdir (2017, s. 17).

Dini kaynakların yanlış veya kasıtlı olarak farklı yorumlanması dini aşırıcılığın temelini oluşturmaktadır. Köktendinci hareketlerde dini metinlerin yorumlanmasının uygun olmadığı görüşü hakimdir ve katı bir inançla uygulanması gerekmektedir. Uygulamayanlar ve inanmayanlar üzerinde şiddet eylemleri yerine getirilerek, cinayete varan yaptırımlar söz konusu olabilir. Bu durumun sözde meşruluğu da kutsal kaynaklara dayandırılarak sağlanmaktadır (Şen, 2021, ss. 32-33). Şen yine aynı çalışmada dinin güçlü ve otoriter bir lider tarafından yorumlanmasının lidere koşulsuz itaati sağlamakla birlikte bireyde sorumluluktan kaçma davranışı sergilendiğinin gözlemlendiği, kendisi yerine düşünen ve uygulayan bir liderin varlığı ile bireyin hareketinin söz konusu olduğuna dikkatleri çekmektedir. Bir nevi koşulsuz itaat ve bireydeki eylem güdüsünün lidere bırakılması söz konusudur (2021, ss. 32-33).

Selefi ve Vehhabi anlayışı da yine dinin yorumcuları tarafından ortaya atılan ideolojiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma en güncel örnek DEAŞ Terör Örgütünün faaliyetleri verilebilir. DEAŞ örgütünün mahalle yapılanmasındaki imamlar uyuşturucu ve alkol kullanan bireyleri örgüte çekmek adına dini kullanarak uyuşturucunun ve alkolün günah ve haram olduğunu vurgulayıp, bireyleri uyuşturucu ve alkolden kurtarmak adına fetvalar vermekte ve verdikleri fetvalarla kurtuluşun örgüte katılımı olacağını belirterek bireyleri terör bataklığı içerisine çekmektedirler. Hatta örgüt yöneticileri, devletlerin uyuşturucu ile mücadelesini yetersiz gördüklerine ve kurtuluşun sınır ötesinde olduğuna vurgu yaparak bireyleri DEAŞ adına faaliyetlere davet etmektedirler (Eroğlu, 2018, ss. 32-33).

Dini motifli terör örgütleri dinsel argümanlar ile şiddet eylemleri arasında söylemsel ve eylemsel bir bağ kurarak radikalleşmeye meyilli bireyleri bu yönde kanalize etmeye çalışmaktadırlar (Gündüz, 2003; Özcan, 2016, Act 102). Bu durumun ideolojik alt yapısı ise Selefi -Vehhabilik ideolojisine dayanmakta ve dini aşırıcılık içeren örgütlerin yaşam bulduğu toplumlarda Müslümanlığın gereğince yaşanmadığı algısı oluşturulmaktadır (Köse & Coşkun, 2019, ss. 153-155). Dünya çapında terör faaliyetleri bulunan DEAŞ ve El-Kaide terör örgütleri selefi cihatçı örgütlerdendir (Gürler & Özdemir, 2014, s. 59). Batı dünyası bu durumu daha vahim olarak algılamakta, Selefilik'ten ilham aldığı düşünülen Sünni kökenli İslamcı mücahit hareketi uluslararası tehdit görmekte ve buna göre eylem planı oluşturmaktadır (Chaliand & Blin, 2016, s. 318).

Afganistan savaşı ile ortaya çıkan, 11 Eylül olayları ve sonrasında hız kazanan El-Kaide ve DEAŞ terör örgütlerinin faaliyetleri nedeniyle yaşanan sansasyonel terör eylemleri, dikkatleri İslami radikalleşme üzerine çekmiş ve İslam dini üzerinden kurgulanan Selefilik ve Vehhabilik ideolojilerinin gündeme getirdiği terimler araştırma konusu haline getirmiştir. Selefilik ve Vehhabilik ideolojilerinde dini kitaplardaki bazı terimlerin çarpıtılarak yorumlanması terör faaliyetlerinin kolaylaştırılması adına propaganda amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Özcan'ın aktardığına göre Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığınca, "*Dini Motifli Terör Örgütleri ve Radikal Gruplara Yönelik Mücadele Stratejisi*" başlıklı eylem planında bazı dini terimlerin terör örgütlerince sıkça kullanıldığını belirtmiştir. Dini motifli terör örgütlerince kullanılan bu terimlerin;

"Bel'am, Batıl, Beyt'ül Mal, Biat, Bid'at, Cemaat, Cihad, Dar'ül Harp, Dar'ül İslam, Emir (lider anlamında) Emir'ül Müminin, Fetva, Firavun, Halife, Hicret, Hizbullah, Hizbuşeytan, İmam, İnfak, Kafir, Karun, Medrese, Mücahid, Mümin, Münafık, Müstaz'af, Müstekbir, Seyda, Şehadet, Şehit, Şeriat, Şeyh, Şeyh'ül İslam, Şirk, Şura, Tağut, Tebliğ ve Tevhid " olduğu belirtilmektedir (Özcan, 2016, ss. 64-65). Ayrıca bu kavramların kasıtlı olarak yanlış kullanılmasının terör gruplarının amaçlarına katkı sağlayacağı ve toplum üzerinde kutuplaşmalara neden olacağı yine aynı kaynak tarafından belirtilmektedir. Bir başka ifade ile toplumdan izole grupları harekete geçirerek küçük veya büyük kitlesel etkilere neden olabilmektedir. DEAŞ'ın sosyal medya platformlarından yayınladığı videolar ve videolardaki söylemleri dünyanın birçok yerinde karşılık bulmuş ve radikalleşme eğilimindeki bireyleri Suriye sınırlarına çekmiştir.

DEAŞ'a katılan Raşit Tuğral isimli teröristin "interneti iletişim aracı olarak kullanması ve yaptığı paylaşımlarla DEAŞ'a katıldığını duyurması, aile bireyleri ile yaptığı görüşmelerde de devleti tağut olarak gördüğünü" ifade etmesi bu duruma örnektir (Eroğlu, 2018, s. 240). Terörist Raşit Tuğral'ın devleti "Tağut" olarak ilan etmesiyle dini motifli terör örgütlerinin söylemlerini benimsediği anlaşılacaktır. Tağut gibi yukarıda verilen kelimeleri kullanan her birey terör örgütü üyesi veya radikalleşme eğilimi içerisinde olarak gösterilemez. Ancak radikalleşme eğiliminde olan bireylerin kullanması halinde bu bireylerin dini motifli terör örgütlerine katılma ve her an faaliyete geçebilecek bir unsur haline gelme riskleri

bulunmaktadır. Bu nedenle radikalleşme eğilimindeki bireylerin kolluk kuvvetlerinin denetim mekanizmaları kapsamında izlenmesi ve takip edilmeleri toplumun güvenliği açısından önem arz etmektedir.

Dini temelli aşırıcılığa değindikten sonra dünyanın kaotik ortamlara girmesine neden olan bir başka aşırıcılık türü ise sol hareketler aşırıcılıktır. Zira sol hareketlerde yaşanan aşırıcılık son dönemlerdeki dini motifli aşırıcılıklardan daha önce yaşanmışlıklara sahiptir. Bir diğer ifade ile Rapoport'un dalga teoreminde bahsedilen yeni sol dalgası bu durumu açıklar niteliktedir (Acar & Yenal, 2020, s. 96). Erdem sol hareketlerde aşırıcılığın 1960'lı yıllara dayandığını, özellikle 1968 yılında öğrencilerin gerçekleştirdikleri gösterilerin sol aşırıcılık kapsamında geniş yankı uyandırdığını, sol hareketlerin sol ideolojilerle beslendiğini ve sol ideolojiye sahip yapıların devlet olgusunu tehdit olarak gördüklerini vurgulamaktadır (2021, s. 19). Yine aynı çalışmada yozlaşmış yapıların ancak şiddet ile alt edilebileceği inancı ile hareket ederek şiddeti benimsediklerine değinmekte ve sol aşırıcı hareketlerin genel özelliklerinden birine dikkatleri çekmektedir (Erdem, 2021, s. 19). Sol hareketlerde aşırıcılık kapitalizm karşıtı taleplere yoğunlaşan, toplumsal eşitsizliklerin nedeni olarak kapitalizmi gösteren, nihai hedefleri doğrultusunda şiddetin kullanılmasını meşru gören anlayış biçimi olarak da tanımlanmaktadır (Acar & Yenal, 2020, s. 27).

Kaya, 20. yüzyılda sivil hak aktivistlerinin gerçekleştirdiği eylemler nedeniyle sol hareketlerde aşırıcılık kavramının geliştiğine, aşırıcılığın 2000'li yıllarda ise "İslamcı Terörizm" söylemlerinde yer aldığına vurgu yapmış, Rapoport'un dalga teoremine adeta atıfta bulunmuştur (2023, s. 8). Kızıl Ordu Fraksiyonu (RAF), ETA (Euskadi ta Askatasuna), Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC), bölücü terör örgütü olan Kürdistan İşçi Partisi (PKK), Devrimci Halk Kurtuluş Partisi -Cephesi (DHKP-C), Şili Ulusal Kurtuluş Hareketi (MIR), İtalya'da türeyen Red Brigades (Brigate Rosse), Uruguay temelli Tupamaros sol hareketlerde aşırıcı örgütlere örnek olarak incelemelere konu olmuştur.

En temel düzeyde sol hareketlerde aşırıcılığın temel özelliklerine değinmek gerekirse:

- Komünizm ve anarşizm temele dayanması,
- İdari ve ekonomik sistemi ideal olan sosyalizm formuyla değiştirme çabası,
- Maoizm, Marksizm, Leninizm ve komünizm ideolojilerinden beslenmesi,
- Düzeni değiştirme amacıyla hareket olarak sıralanabilir (Doğaner, 2022, ss. 82-83).

Bir başka dikkat çeken aşırıcılık türü ise yeni dönemde aşırı sağ olarak adlandırılan geçmişte ise milliyetçi hareketlerde aşırıcılık olarak anılan türdür. Son dönemde aşırı sağ olarak da adlandırılan milliyetçi hareketlerde aşırıcılık belirli bir ulusal kimlik veya milliyetçi ideolojiyi savunmak için aşırı ve radikal yöntemlerin benimsenmesi olarak tanımlanabilir. Milliyetçi ideolojinin savunulması sırasında şiddet, terörizm gibi aktivist hareketlere başvurulması söz konusu hale gelmektedir.

Tarihte milliyetçi hareketlerde aşırıçılık Fransız devrimi döneminde meydana gelmiş, Sırp, Ermeni, İrlandalı ve Makedonyalı milliyetçi radikal gruplar terörü kullanma yoluna gitmişlerdir. Daha sonraki dönemde de milliyetçi hareketlerde aşırıçılık yükselerek devam etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte Avrupa'da ideolojik çeşitli sansasyonel cinayetlere neden olurken, milliyetçi hareketlerde aşırıçılık 20. ve 21. yüzyıl da dini aşırıçılıkla sentezlenerek kendisine yeni bir kimlik oluşturma sürecine girmiştir (Altuntaş, 2007, ss. 269-270).

Milliyetçilik ideolojisi üzerine temellendirilen aşırı sağ ve ırkçılık söylemlerinin son yıllarda artış gösterdiğine; milliyetçi aşırı hareketlerin günümüzde aşırı sağ, beyaz ırkçı gibi ifadelerle anıldığına ve modern aşırı sağ olarak nitelendirilen bu dönemin ivme kazanarak yükselişte olduğuna ilişkin Milli İstihbarat Teşkilatı'nın 2023 yılına ait değerlendirme raporu da mevcuttur (MİT, 2023, s. 5). Milli İstihbarat Teşkilatı'nın 2023 yılına ait değerlendirme raporunda 2011 yılında, Norveç'te, Neo-Nazi ideolojiye sahip Anders Breivik'in gerçekleştirdiği saldırılarda 77 kişinin yaşamını yitirdiği ve bu tarihten itibaren aşırı sağ eğilimlerin küresel boyut kazandığı ifade edilmektedir. Yine aynı raporda aşırı sağ eğilimlerin 2023 yılına kadar ivme kazanarak artış gösterdiği, 114 aşırı sağcı eylemin dünya çapında gerçekleştiği ve gerçekleşen eylemlerde 1700 kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir (MİT, 2023, s. 6). Milli İstihbarat Teşkilatı'nın bu raporu dünyadaki aşırı sağcı hareketlerin takibini yapması ve kendisi gibi faaliyet gösteren benzer kuruluşların raporlarını da incelemesinden dolayı önem taşımaktadır.

Gönül çalışmasında, 1960 yıllar ile 1980 yıllar arasında görülen sol hareketlerdeki aşırıçılık dönemlerinde sol hareketler ve milliyetçi hareketlerin terör eylemleri gerçekleştirdiklerini, aşırı uç sağ veya aşırı uç sol görüşlü öğütlenmelerin ortak amacının devleti yıkmak olduğunu vurgulamıştır (2021, ss. 35-41). Bir başka deyişle sol hareketlerde de aşırı uç sağcılığın etkilerinden bahsederek aşırı uç sağcılığın izlerinin bulunduğu değinmiştir. Kallis, "radikal, aşırı milliyetçi ve devrimci sağ, devrimci solun örgütsel ve eylemci örneklerinin sağcı fikirlere tahvil edilmesiyle ortaya çıktığına" değinmiştir (2015, s. 10).

Kallis radikal sağın ideolojik özelliklerini 9 ana başlık üzerinden sınıflandırarak açıklama yoluna gitmiştir (2015, ss. 13-14-15). Bu ideolojik özellikler;

Tablo 1.1. Modern radikal sağın ideolojik özellikleri

Aşırı Milliyetçilik	Ultra milliyetçi bir anlayış söz konusu olup çok kültürlülük, kozmopolitik, ulus ötesi girişimler gibi modern görüşlere kapalıdır ve bu görüşlere saldırı halindedir.
İnsanların Eşitsizliği	Liberal öğretinin reddedilmesine dayanmaktadır. Yerli olmayan grupların reddi ve dışlanması söz konusudur.

Etnik Çoğulculuk	Dar bir ulus kimliğine inanç söz konusu olmakla birlikte kültürel / dini grupların bir arada yaşamını reddeder. Göçmen karşıtlığı yaygındır.
Sınırlı Empati Halkası	İnsan haklarına karşı inançlar sınırlıdır veya iç gruba yönelik sınırlamalar nedeniyle iç grubun öncelikli olduğu savı hakimdir.
Popülizm	Siyah - beyaz, duygusal bir söylem yöntemine sahiptirler. "Sessiz Yığınların Sesi" olarak kendilerini tanımlamaktadırlar.
Liderlik ve Karizma	Aşırı derecede hiyerarşik bir yapı ortaya koymakla birlikte hiyerarşinin en üst tabakasında karizmatik bir lidere ihtiyaç vardır. Hitler, Mussolini, gibi.
Liberal Demokrasinin Özelliklerinin Eleştirisi	Liberal demokrasinin getirdiği; <ul style="list-style-type: none"> - Devletin tarafsızlığı prensibi - Çoğulculuğun ve çeşitliliğin kabul edilmesi - Parlatonun kurulumu ve liberal kurumsallığa yönelimi eleştirmektedir.
Otoriterlik	Otoriter bir yapı söz konusu olmakla birlikte geleneksel değerlerin aşırı savunuculuğu mevcuttur.
Sıfır Toplamlı Perspektif	Dışlayıcı kimlik siyaseti ile hareket ederek sıfır toplamlı bir vizyon önermesi hakimdir. Ekonomik ve sosyal kaynakların sınırlılığına atıfta bulunarak göçmenlerin kazancının diğerlerinin kaybı olarak değerlendirme yapılmaktadır.

Milli İstihbarat Teşkilatı'nın 2023 yılına ait değerlendirme raporunda bir başka dikkat çeken husus ise milliyetçi temelli modern aşırı sağ hareketlere ilişkin bulgulardır. Modern aşırı sağ hareketlere ilişkin bulgular;

- ❖ Uluslararası seviyede standart ideolojik bir yapıları veya çatı yapılarının bulunmaması,
- ❖ Çevrimiçi ortamların kullanımının artması ve telegram gibi kapalı iletişim ağları üzerinden koordinasyon ve iş birliğinin varlığı,
- ❖ İdeolojilerin farklılığı söz konusu olsa bile ortak düşman algısı ve ulusötesi faaliyetlerin ön plana çıkarılması,
- ❖ Faaliyetlerin çevrimiçi ortamlarda organize edilmesi,

- ❖ 13-18 yaş arası genç grubun hedef alınması,
- ❖ Oyun platformları, sosyal medya uygulamaları ve sağlık / fitness kulüplerinden eleman teminine yönelik yapılan çalışmaların varlığı,
- ❖ Yalnız aktör olabilecek birey ve yöntemlere yönelim,
- ❖ Saldırı ve motif ile ilgili manifesto belgelerinin detaylı olarak ele alınması,
- ❖ Azizlik kavramının gençlere empoze edilme çabası,
- ❖ 3D yazıcılar aracılığı ile üretilen silahların motivasyon kaynağı olarak kullanılması,
- ❖ Aday bireylerin çatışma bölgelerine entegrasyonu ve deneyimlendirilmesi, olarak sıralanmıştır (MIT, 2023, s. 11).

Milliyetçi, dini veya sol hareketlerde meydana gelen aşırıcılık, toplum üzerinde derin yaralar açmakta ve telafisi olmayan sonuçlara neden olmaktadır. Bu nedenle hangi ideoloji altında meydana gelirse gelsin aşırıcılık dikkat edilmesi gereken bir olgudur. Aşırıcılık eylemlerinin kökenleri, ideolojik temelleri farklı olsa da radikalleşme eğilimindeki bireyleri etkilemekte ve şiddete yönelmelerine neden olmakta; toplumsal huzurun bozulmasında rol oynamaktadır. Farklı bir ifade ile, aşırıcılık toplum içinde kutuplaşmalar oluşmasına veya oluşan kutuplaşmaların derinleşmesine neden olmakta ve kaos ortamını oluşturmaktadır.

1.1.3. İlişkili kavramlar

Radikalleşme yerine literatürde başka kavramlara da yer verildiği görülmektedir. Hatta öyle ki radikalleşme kavramı ile iç içe geçmiş bu kavramlar radikalleşme yerine kullanılabilmekte, bazen de radikalleşme ile karıştırılabilmektedir. Radikalleşme yerine en çok kullanılan kavramlar fundamentalizm, aşırıcılık, şiddete varan aşırıcılık, köktencilik, fanatizmdir. Çelik radikalleşme kavramının kavramsal genişliği nedeniyle fundamentalizm, aşırıcılık, şiddet içeren aşırıcılık kavramları ile iç içe geçtiğine; sosyal medya gazete ve dergi gibi yayınların yazarlarının yazılarında kavramların birbiri yerine kullanılabildiğine; kavramların tanımlanmasının yapılmasının radikalleşmenin sınırları açısından önemli olduğuna vurgu yapmıştır (2021, ss. 87-88).

Türkçe literatüründe radikalleşme yerine sıkça kullanıldığı görülen kavramların başında köktencilik kavramı gelmektedir. Çelik kavramın “fundamentum” kavramından türetildiğini, Türkçe literatüre kökten-dinci olarak evrildiğini ve kullanıldığını, fundamentalist kişilerin kendilerini tanrı iradesiyle seçilmiş kişi olarak gördüklerini, “biz ve onlar” anlayışıyla hareket ederek kendilerine kimlik oluşturarak mutlak düşman edindiklerini vurgulamıştır (2021, s. 88). Acar ve Yenal ise radikalizm ve köktencilik yalnızca dini olarak değerlendirilmesi nedeniyle fundamentalizm kavramıyla dile getirildiğini, fundamentalizmde kutsal metinlere bağlılığı ve uyumun ön planda olduğunu vurgulamıştır (2020, s. 26). Türk Dil Kurumu’na göre

köktencilikğin dört ayrı tanımı bulunmakta olup; (1) bilim, din, siyaset gibi alanlarda kökten yenilikler yapma eğilimi, (2) Ele alınan konunun temel nedenlerine, köklerine kadar inen düşünce biçimi, (3) Yaşama biçimlerini, yaşama ilişkilerini eleştirip kökten değiştirme eğiliminde sonuna kadar giden görüş ve (4) Kurulu düzenin temellerine yönelik toplumsal ve ekonomik değiştirmelerden yana olan tutum veya öğretisi olarak tanımlanmaktadır (*köktencilik ne demek TDK Sözlük Anlamı*, t.y.). Köktencilik kelimesi radikalleşme yerine sık kullanılan kavramlardan olsa da radikalleşmenin sağladığı dinamikleri ortaya koyamamaktadır. Köktencilik ve radikalleşme kavramlarının en temel ayrım noktası şiddet kullanımudur. Radikalleşme terörizme giden bir süreci ifade ederken; köktencilik yenilik arayışını ifade etmektedir.

Radikalleşme yerine kullanılan bir başka kavram fanatizmdir. Latince “Fanum” kelimesinden türeyen fanatizm kavramı geçmişte sivil toplum yerine kullanılmaktaydı. Thomas Müntzer ve köylülerinin katıldığı şiddetli isyanları adlandırmak adına Martin Luther tarafından kullanılmıştır. Fanatizm insan aklının sınırlarının kasıtlı olarak aşılması ve duyarlılığın ötesinde bir şeyi görmek isteme yanılıdır (Cavanaugh, 2011, s. 231). Fanatizm belirli dini veya politik inançlar için aşırı coşku içeren davranışlardır ve fanatik davranış 10 niteliği kapsamaktadır; (1) fanatikliği ilgilendiren konulara aşırı odaklanma, (2) yalnızca ideolojik inançlara dayanan dünya görüşü, (3) toplumsal baskılara duyarsızlık, (4) eleştirel yargı kaybı, (5) inançlardaki tutarsızlık ve uyumsuzluğa karşı hoşgörü, (6) gerçekleştirilen eylemlerin uygunluğu konusunda kesinlik, (7) dünyaya dair basitleştirilmiş görüş, (8) inançları zayıflatan gerçeklere veya yorumlara karşı yüksek direnç, (9) fanatiğin davranışını diğer davranışlara karşı üstün görme, (10) fanatik görüşleri sürdürmeyi kolaylaştıran sosyal çevre inşa etme (Schuurman & Taylor, 2021, s. 13). Fanatizm radikalleşme yerine kullanılsa da radikalleşme kavramının içinde barındırdığı bir olgudur. Çünkü fanatizm radikalleşmeye aşırı coşku, tutku ve bağlılık katmaktadır. Bu nedenle fanatizm, radikalleşmeden bağımsız olarak düşünülemez ve radikalleşme ile değerlendirilmesi gereken bir kavramdır.

1.2. Radikalleşme

Radikalleşme güvenlik sorunları içerisinde en çok tartışılan konulardan biridir. Radikalleşmeye neden olan pek çok etmen bulunmaktadır. “Birey veya toplumlar neden radikalleşir? Her radikal tehlikeli midir? Radikalleşme nasıl bir süreçtir? Terörizme giden süreçte radikalleşmenin rolü nedir? Radikalleşme nasıl gerçekleşir?” gibi sorular radikalleşme kavramını açıklamak amacıyla literatürde sıkça sorulmaktadır. Bireyin terörist kimliğini oluşturmada geçirdiği süreç, alanda çalışanlar için merak ve inceleme konusunu oluşturmaktadır. Teröristin kimliğinin ortaya çıktığı bu süreç için aşırıcılık, köktencilik, fundamentalist gibi pek çok kavram kullanılsa da 11 Eylül saldırıları sonrası ABD’nin literatüre güçlü bir şekilde yönlendirdiği radikal- radikalleşme kavramı, üzerinde tartışılan kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sedgwick çalışmasında 2001 yılına kadar radikalleşme kavramının nadiren kullanıldığını, 11 Eylül saldırılarından sonra radikalleşme kavramına yoğunlaşma nedeni olduğuna vurgu yapmaktadır (2010; Bural, 2022, Act 70). 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren bireylerin dini motifli terör örgütü üyesi olduklarının tespiti sonrası, radikalleşme kavramı dini motifli örgütlerle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Ayrıca bir başka yol haritası oluşturabilecek açıklama Chaliand ve Blin tarafından yapılmıştır. 1970 - 1990 yılları arasında teröristler devrimci, kimlikçi ve manipüle edilen olarak üç kategoride sınıflandırılmaktaydı (2016, s. 320). 11 Eylül ile birlikte dini motifli örgütlerin göz önüne gelmesi ve radikalleşme kavramının da kullanılmasıyla birlikte, dini motifli yapıların radikalleşme ile birlikte kullanılmasının önü açıldı. Beck vd., radikalleşme teriminin İslamcı köktencilik ve terörizm için kullanıldığını, de-radikalleşmede de aynı durumun olduğunu vurgulamaktadır (2023, s. 2). 11 Eylül'den itibaren daha sık dile getirilen radikalleşme bireyin terörizme giden yolundaki süreci anlatmada, anlam olarak karşılıyan kavram olarak literatürde yerini almıştır.

1.2.1. Tanımı

Pick vd, çalışmalarında radikalizm kavramının Latince kökenli "radix" teriminden türediğini, radix'in ise kök anlamında kullanıldığını vurgulamaktadır (2009, s. 4). Radikal terimi politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel örneklemelere meydan okuyan anlamı taşıdığını; radikalleşmenin ise meydan okuma sırasında şiddetin aracı kılınması ve kullanılması yolunun seçilmesi olarak da tanımlanmaktadır (Şen, 2021, s. 5). M.я radikalizmi aşırıya dayanan sosyo-politik, sosyo-ekonomik çıkarımlar için olağandışı kararlı eylemler bütünü olarak tanımlamış ve radikalizm kavramının iki ana kavramı temsil ettiğini belirtmiştir (2012, s. 4). Bunlardan ilki kaliteli, devrimci ve ilerleyici dönüşümü amaçlayan yapıcı, mükemmel bir toplum inşasını hedefleyen radikalizmdir. İkincisi ise sosyal sistem için yıkıcı, agresiflik gerektiren ve şiddeti aracı kılarak hedefe ulaşmayı öngören radikalizmdir. M.я ayrıca iyi radikalizmi hastanın tedavisi için her şeyi yapmayı göze alan cerraha benzeterek kesin bir ölümden kurtarıcı olduğuna değinmiş; kötü radikalizmi ise okuma yazma bilmeyen, uyguladığı tedavinin toplumda ne kadar zarara sebep olduğuna bakmayan Şaman'a benzetmiştir (2012, s. 4).

Radikalizm kavramsal olarak radikalleşmenin yaslandığı ideolojik temel olsa da, radikalleşme tek başına radikalizmle açıklanamayacak kadar karmaşık bir kavramdır. Araştırmacılar yaptıkları araştırmanın ve bakış açılarının kendilerine sundukları doğrultuda radikalleşme kavramını açıklamaya çalışmış olsalar da, üzerinde mutabakata varılan bir tanımın varlığı söz konusu değildir. Radikalleşme üzerine çalışanların mutabık oldukları tek husus radikalleşmenin bir süreci ifade ettiğidir (Muro, 2016, s. 2). Tanımında uzlaşılmasının nedeni terörizm, psikoloji, sosyoloji, tarih, siyaset bilimi ve hatta felsefenin açıklamaya çalıştığı bir kavram olmasıdır ve radikalleşme öyle bir soyutluğu temsil etmektedir ki, alanda çalışanlar bu kavramı açıklama çabası içerisine girdiklerinde sistematik ve bilimsel araştırmalardan çok sezgisel varsayım dayalı açıklamalara yönelebilmektedirler (Şen, 2021, s. 3).

McLaughlin çalışmasında radikal kavramını politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel faaliyetlere başkaldıran olarak tanımlamıştır (2012, s. 68). Schmid radikalleşmeyi bireyin veya grupların eşitlik ve çeşitlilik gibi temel demokratik değerler konusunda hoşgörüsüz hale gelmesinin yanı sıra demokrasiyi olumsuzlayan zayıflatan siyasi hedeflere ulaşmak için güç kullanma eğiliminin artması olarak tanımlamaktadır (2023, s. 27). Borum ise terörle mücadele eden kurumların radikalleşmeyi nasıl tanımladıklarına yer vererek incelemede bulunma yoluna gitmiştir (2011a, s. 12). Bu tanımların bazıları şöyledir;

Hollanda güvenlik servisi olan AIVD radikalleşmeyi; toplumda demokratik düzene karşı çıkan veya düzene tehdit oluşturanların gerekirse demokratik olmayan yolları tercih ederek hukuk normlarının dışına çıkmaları ve demokratik olmayan yolları desteklemeye hazır olmaları şeklinde tanımlarken, Birleşik Krallık terörle mücadele stratejisi içerisinde radikalleşmeyi; insanların aşırı şiddet yanlısı haline gelerek terörü ve terörizmi destekleme, yeri geldiğinde bu terör gruplarına katılma süreci olarak tanımlamış, Danimarka İstihbarat Servisi "PET" ise radikalleşmeyi şiddetle birlikte özümseyerek tanımlamayı tercih etmiştir. Radikalleşmeyi, kişinin siyasi ideolojik hedeflerine ulaşmak çabasıyla terör faaliyetleri dahil demokratik olmayan tüm yöntemlere şiddeti aracı kılarak başvurma çabası ve zamana bağlı olarak orantılı artışla bu durumu kabul etmesi, sahiplenmesi olarak tanımlamıştır (Borum, 2011a, s. 12).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCHR) raporunda radikalleşmenin bireylerin kendilerine terörist kimliği kazandırabilecek ve terör eylemlerinde yer alabileceği sistemde yer bulmalarını sağlayan, devşirilmeye karşı şiddet içeren aşırı ideolojileri benimsedikleri süreç olduğu ifade edilmektedir (*Counter-Terrorism Module 2 Key Issues*, t.y.). Bu durum bazı devletlerin radikalleşme yerine şiddet içeren aşırı kavramını kullanmalarına ve tanımlamalarında bu kavrama yer vermelerine olanak sağlamıştır.

Federal Bureau of Investigation (FBI), radikalleşmeyi süreç olarak görmüş ve şiddet içeren aşırı kavram üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Şiddet içeren aşırı kavram ise siyasi, ideolojik, sosyal veya ekonomik hedefleri elde etmek amacıyla şiddetsel eylemlerin teşviki, göz yumulması ve meşrulaştırılması olarak tanımlamış, Norveç hükümeti ise radikalleşmeyi siyasi ideolojik veya dini hedefler için şiddet kullanmaya meyilli ve istekli kişi veya grupların faaliyetleri olarak açıklamaktadır (*Counter-Terrorism Module 2 Key Issues*, t.y.)

ABD kongresi radikalleşmeyi; radikal, aşırı ve cihatçı inançlar edinme süreci olarak tanımlamıştır. ABD İç Güvenlik Bakanlığında görevli Charles Allen ise radikalleşmeyi aşırı bir inancı şiddet kullanmaya dayandıracak kadar benimseme süreci olarak tanımlamaktadır (Neumann, 2013b, Act 875). Bu tanımda dikkat çeken nokta radikalleşmenin inanç sistemleri ile bağdaştırılmasıdır. Her örgütün militanlarında radikalleşme görülebileceği düşüncesi yaygın olsa da; radikalleşmenin genel itibarıyla inanç sistemlerine dayandığı, yani dinle bağlantılı bir süreci kapsadığı tanıma yüklenen bu ilintilerden ortaya çıkmaktadır.

Radikalleşmenin akademik tanımlamalarında ortak bir tanıma ulaşılamama her ne kadar bir karmaşıklık yaratsa da, farklı tanımlamaların incelenmesi ortak noktaları tespit etmede büyük önem arz etmektedir. Wilner ve Dubouloz çalışmalarında radikalleşmeyi bireyin şiddeti benimseyerek, aşırı siyasi, sosyal veya dini ideallerine ulaşmak adına belirli hedeflere ayırım gözetmeksizin şiddet kullanımını meşru sayması veya kullanması arasındaki süreç olarak tanımlamaktadır (2010, s. 8). Çelik radikalleşmeyi iki ayrı tanımla açıklamaya çalışmıştır. Bu tanımlar, *“bireyin belirli süreç içerisinde zihinsel olarak yaşadığı başkalaşım”* ve *“bireyin değerleri, kimliği ve kültürüyle ilgili düşüncelerinde belli bir zaman dilimi içinde meydana gelen köklü değişim sonucu bu düşünceleri savunmak adına aşırı yollara başvurması”* şeklindedir (2020, s. 306). Neumann ise radikalleşmenin üzerinde uzlaşılan bir tanımının olmadığını, tanımsal sorunlar özelinde tartışmanın ve yanlış anlamamanın ana kaynağının radikalleşme olduğunu, bu nedenle temel ayrımları açıklamanın önemine vurgu yaparak radikalleşmeyi en temel düzeyde bir aşırılığa giden süreç olarak açıklamakta, radikalleşmeyi inceleyenlerin, bireylerin bir gecede aşırılık yanlılarına dönüştüğüne inanmadıklarına vurgu yapmaktadır (2013b, s. 874). Neumann yine aynı çalışmasında radikalleşme kavramını belirsizleştiren noktanın aşırılık ile bağından kaynaklandığını, İngiliz hükümetinin radikalleşmeyi şiddet kullanma, destekleme ve kolaylaştırma istekliliği de dahil olmak üzere bir dizi sistem olarak tanımladığını, bu tanımın radikalleşmeyi şiddet içeren eylemle ilişkilendirmede en açık tanımlama olduğuna dikkat çekmektedir (2013b, s. 875).

Sönmez radikalleşmeyi düşünsel dönüşüm olarak niteleyerek, süreç içerisinde bireyin alternatif düşüncelerle arasına mesafe koyarak veya tamamen bu düşünceleri reddederek, kendisini ve aidiyetle bağlandığı gurubu *“BİZ”* olarak görürken, diğer tüm dış yaklaşım ve yaklaşımları ortaya koyanları ise *“ONLAR”* olarak tanımladığını vurgulamaktadır (2017, s. 3). Buradaki en önemli hususun radikalleşme sürecindeki bireyin, düşünme yetilerini reddetmesi ve tek noktada odaklanması olduğu ortaya çıkmaktadır. Radikalleşmenin kriminalleşmesi ise radikalleşen bireyin şiddet içeren aşırıcılık eylemlerine başvurması ile ortaya çıkmaktadır (D. G. Sönmez, 2017, s. 4). Kriminalleşmesinden kasıt radikalleşen birey veya grupların hukuk normlarının dışına çıkmalarıdır.

Kurum vd., radikalleşmeyi toplumsal yaşamın her sürecinde hüküm süren düzene yönelik değişimlerin yapılması gerektiğini savunan bir hareket olarak tanımlamaktadır (2022, s. 447). Radikalleşme ile ilgili bir başka tanımlama ise Ayanian vd., tarafından yapılmıştır. Ayanian vd., radikalleşmeyi bireyin aşırı siyasi sosyal ve kültürel değerleri benimseme süreci veya dini idealleri doğrultusunda şiddet içeren davranışlarda bulunmaya motive olma süreci olarak tanımlamışlar ve radikalleşmenin ilişkisel bir süreç olduğu sonucuna varmışlardır (2018, s. 2).

Doosje vd., ise radikalleşmeyi insanların siyasi hedeflere ulaşmak için grup üyelerine veya sembolik hedeflere karşı şiddet içeren davranışlar sergilemek amacıyla motive oldukları bir süreç olarak tanımlamaktadırlar (2016, s. 4). Radikalleşme hakkında kendi deyimiyle temel bir anlayış oluşturması açısından bir başka tanımlama yapan da Enzmann'dır. Enzmann

radikalleşmenin genellikle şiddetsizlik ile şiddet kullanımı arasında bir tür geçiş olarak algılandığını, ancak tamamen böyle olmasa da katalizör ve dayanak görevi gördüğünü, çatışmaların şiddete yönelmesi hakkında açıklayıcı yaklaşımlar sağladığını vurgulamaktadır (Enzmann, 2013; Beck & Renner-Mugono, 2023, Act 3). Tanımlardan anlaşıldığı üzere şiddet kullanımına geçiş süreci anlık olmayacağı gibi şiddet kullanımının terk edilmesi de anlık gerçekleşmeyecektir. Kemmieses ve Weber'e göre radikalleşme tek bir an değil, sabit bir başlangıcı ve sonu olmayan muğlak bir süreçtir (Gießmann & Rinke, 2019; Beck & Renner-Mugono, 2023, Act 3).

Kruglanski vd., ise radikalleşme hakkında başka bir noktaya değinmek adına, radikalleşmenin ileri boyutunun bireyde mevcut düzenin kabulünün azalması ile bu düzene karşı eyleme geçme isteği olduğuna vurgu yapmaktadırlar (2014; Beck & Renner-Mugono, 2023, Act 5). Tüm bu tanımlamalardan radikalleşmenin bir süreç olduğu, genel itibariyle siyasi düzene karşı bir başkaldırı olduğu ve anlık gelişmediği sonucu çıkmaktadır. Muro'nun ifadesiyle radikalleşme; bireyin terörizme giden yolunda aşırı bir ideolojiyi benimsemesi ve bu doğrultuda sosyalleşmesidir (2016, s. 1). Radikalleşme bireyi şiddet kullanmaya hazırlayan sürecin kendisidir denilebilir. Ayrıca radikalleşmeyi açıklamak için tek bir odak noktası yeterli değildir. Radikalleşme disiplinler arası bir birleşim ile açıklanabilecek, her gelişmede kendini yenileyen bir olgudur. Radikalleşmeyi karmaşıklaştıran husus ise her radikalın şiddet kullanmaması, her şiddet kullananın radikal olmamasıdır. Ancak dikkat edilmesi gereken husus her teröristin radikal olduğu, her radikalın ise terörist olmadığıdır (Muro, 2016, s. 1).

Radikalleşme çoğu zaman terörle birlikte anılan bir kavram olsa da bir süreci ifade eder. Bu sürecin nedenleri arasında dini ve kültürel kimlik de yine ön plana çıkan unsurlardandır. Kimlik krizi yaşayan bireyler köklerini bulma ve aidiyet duygusu arayışında radikal grupları kendilerine yoldaş görebilmekte ve reaksiyon göstererek radikal gruplara katılabilmektedirler. Birey kendine seçtiği kimlik ile hedef kimlikler belirleyebilmekte ve en nihayetinde düşmanlık besleyebilmektedir. Efeğil çalışmalarında kimlik olgusunun bireyin değer yargılarını, inançlarını ve algılarını ifade ettiğini, yaşadığı kimlik karmaşasının radikalleşmeyi ve terör örgütlerine katılımı tetikleyebileceğine vurgu yapmaktadır (2018, s. 37). Pehlivan ise kimliğin ilişkiler kurularak geliştiğini ve sürdürüldüğünü, devlete karşı ayaklanmaların devletlerin kimliklerine karşı tehdit oluştururken birey ve gruplarda kimlik şekillenmelerine neden olabileceğini ifade etmiş, kimlik olgununu varoluşu kanıtlama mücadelesi olduğunu vurgulamaktadır (2023, s. 108).

Radikalleşmenin nedenleri olarak alanda pek çok görüş vardır. Bunlar ideolojik faktörler, ekonomik zorluklar, siyasi baskı, dini ve kültürel aidiyet duygusu olarak sıralanabilir. Bunların yanında başka nedenler de ortaya çıkabileceği unutulmamalıdır. Radikalleşmenin nedenlerini inceleyen Siegel vd., çalışmalarında itici ve çekici faktörlerin etkili olduğunu, itici faktörlerin; çatışma ve topluluk şiddetine maruz kalma, tanınma- ünlü olma arzusu, adaletsizlik karşısında siyasi şikayet, toplumdan yabancılaşma, radikalleşmiş akranların etkisi, algılanan ayrımcılık ve

kimlik karmaşası olarak sınıflandırılabilceğini, çekici faktörlerin ise aidiyet duygusu, öz yeterlilik, mentorluk, anlamlılık (koruma ve güvenlik) ve radikal grubun parçası olma isteği olarak sınıflandırılabilceğine ifade etmiş, radikalleşme evresindeki bireylerde etmenlerin birinin veya bazılarının görüldüğüne değinmiştir (2019, s. 394).

Wilner ve Dubouloz ise radikalleşme nedenlerini üç başlık altında sınıflandırılması gerektiğine değinmiş, bu sınıflandırmaya göre radikalleşme nedenlerinin; (1) Sosyo-politik yabancılaşma, (2) Derinleşen dini kimlik, (3) Dış politikalara duyulan öfke olduğunu belirtmiştir (2010, s. 38). Yapılan bu sınıflandırma radikalleşmenin tek bir nedene bağlı olabileceği gibi birden fazla nedenle ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Ayrıca radikalleşme nedenleri bireysel toplumsal veya yapısal sorunların ürünü olabilir.

Radikalleşme bir etkene bağlı olarak gerçekleşebilirken birden fazla etkenin reaksiyonu sonucunda da gerçekleşebilmektedir. Bireyi radikalleşmeye iten sebepler ideolojik faktörler, ekonomik zorluklar, siyasi baskı, dini ve kültürel aidiyet duygusunun reaksiyonu sonucu gerçekleşebileceği gibi bu sebeplerden birinin varlığı da bireyi sürece itebilir. Öztürk çalışmalarında radikalleşmeye neden olan faktörlerin altta yatan ruh sağlığı problemleri, sosyal yönden izolasyon, suç geçmişine sahip olma, iş ve gelir kaybı, duygusal ilişkilerin sona ermesi olarak sıralamıştır (2018, s. 77). Ahmad ise radikalleşmenin sistematik sorunlar nedeniyle gerçekleştiğini, bu nedenlerin yoksulluk, fırsat yoksunluğu, istihdam ve eşitsizlik olduğunu belirtmektedir (2017, s. 141). Devlet mekanizmalarının zayıf olması veya hiç olmaması, siyasetçilere olan güvenin azalması yada güvensizlik durumu, yolsuzlukların yoğunluğu, ülkelerin güvenlik sistemlerindeki zafiyetler, halkın güveninin kaybedilmesi, silahlı grupların sayısının ve etki alanlarındaki artışlar, halkların devletle olan bağlarının zayıflaması radikalleşmede etki artışına neden olduğu görüşleri de mevcuttur (D. G. Sönmez, 2017, s. 5). Nielsen radikalleşmenin sadece yoksunluk ve karşılaşılan haksızlık üzerinden yorumlanmaması gerektiğini, kimlik arayışı veya kimlik bunalımının da aşırıcılık ve radikal hareketlere yönelmede etkili olduğu yönünde görüşlerini belirtmektedir (Kılıç & Selçuk, 2023, Act 423). Ayrıca bunların yanında dini, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal bir çok neden radikalleşenlerin nedenleri ve sözde gerekçeleri haline gelmektedir (Battal, 2023, s. 113). Muro ise radikalleşme nedenlerinin çokluğundan ve çeşitliliğinden bahsederek, tetikleyicileri devreye sokabilecek herhangi bir teorinin olmadığını belirtmiş ve radikalleşmeye etki eden faktörleri ailesel, sosyal, cinsiyet temelli, sosyoekonomik, psikolojik, tarihi, dini, ideolojik, kültürel, politik, propaganda, sosyal medya ve internet temelli olduğunu belirtmiştir (2016, s. 5).

Radikalleşme nedenleri farklı disiplinlerden kültürlerden ve deneyimlerden etkilenerek ortaya çıkabilir. Radikalleşmenin nedenleri olarak ideolojik faktörler yadsınamayacak düzeydedir. İdeolojik faktörler belirli bir dünya görüşünü benimseme sürecini ifade eder. Dini, toplumsal, kültürel olabileceği gibi bireyin bu ideolojilere sıkı sıkıya bağlı olmasıyla veya inandığı değerlerin yetersiz olduğunu görmesiyle de ortaya çıkabilir. Yaşa çalışmasında ideolojiyi "*insan*

doğasının ve bununla birlikte toplumun yahut hayatın nasıl olması ile ilgili olarak birtakım belirli kurallar içeren sübjektif bir bakış açısına sahip kurallar ve düşünceler dizinini anlattığına vurgu yapmış radikal eylemlerin diğer suçlardan ayrıldığı noktanın ise ideolojik öğretiler olduğuna” değinmiştir (2021, s. 803). Örs ise ideolojilerin en iyiyi ifade etme amacıyla olduğunu ve var olan gerçekliği yorumladığına vurgu yaparak ideolojilerin en iyiyi arama çabası içerine girdiğine değinmektedir (2011; Yaşa, 2021, Act 803). Bireyin benimsediği ideolojinin karşılaşılan zorluklarda çaresiz kalması bireyi hiç bilmediği ideolojiye yöneltebilmekte ve yeni ideolojinin keşfine de sürükleyebilmektedir. Bu durum bireyi radikalleşme sürecine yönlendirebilme kapasitesine sahiptir.

Radikalleşmenin nedenlerinin bir diğeri de yaşanan ekonomik zorluklardır. Toplumlardaki kültür ve deneyime göre farklılık gösterse de yoksulluk işsizlik ve ekonomik eşitsizlikler yaşanan dünyada her yerde aynı şeyi ifade eder ve bireyleri radikalleşme sürecine itebilir. Gelecek kaygısı bireydeki en büyük güvenlik kaygılarından biri olmasından kaynaklı olarak geleceğe güvenle bakabilmek adına bunu sağlayabilecek tüm etmenlere sahip çıkma isteği oluşabilir ve bireyi radikalleşme sürecine sokabilir. Muro çalışmalarında radikalleşme sürecinde katalizör görevi gören olayların önemine değinerek bunların ekonomik olarak iş kayıpları, sosyal hareketliliğin engellenmesi, sosyal olarak yabancılaşma ayrımcılığı, ırkçılık, siyasi olarak uluslararası çatışmalar ve kişisel olarak ise sevilen birinin ölümü olabileceğini belirtmektedir (2016, s. 3).

Radikalleşmenin temel nedenleri arasında dikkat çeken bir başka husus toplumsal ve psikolojik etkenlerdir. Amerika Birleşik Devletleri Adalet Bakanlığı bu durumu risk faktörleri olarak sıralamış ve sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada kimlik çatışması, hayatında bir anlam eksikliğinin hissedilmesi, statü talebi, ait olma arzusu, monotonluktan kurtulma çabası, geçmişte yaşanan travmalar, ruh sağlığı sorunları, din ve ideolojik bilgi eksikliği ve bu eksikliğe rağmen güçlü din veya ideoloji bağı, hayattan memnuniyetsizlikler, tehlike altında olduğunu hissetmek ve “biz- onlar” ayrımının bakış açısında şekillenmesi, sorunların çözümünde şiddetin aracı kılınması ve yasadışı faaliyetlerin meşru kabul edilmesi, bireyin hayatındaki stres kaynaklarının varlığının ön plana çıkması gibi etmenlere vurgu yapılmaktadır (Acar & Yenal, 2020, Act 28). Radikalleşme her durumda benzer şekilde gerçekleşmemekte bu durum radikalleşmenin incelenmesinde çoklu etmenlerin değerlendirilmesine neden olabilmektedir. Şiddet içeren aşırıcılıkla sonuçlanan radikalleşme bireysel, organizasyonel ve sistemik olarak çeşitli düzeylerde kompleks ve çok yönlü süreci içermektedir (Muro, 2016, s. 2).

Siyasi baskı bir hükümetin veya otoritenin muhalif görüşleri susturmak, halkı kontrol etmek ve eleştirileri bastırmak için uyguladığı baskıcı yöntemleri ifade etmektedir. Bu tür baskı bireylerin ve toplulukların kendilerini ifade etme, yasal örgütlenme ve protesto etme haklarını kısıtlamaktadır. Bu baskı altında yaşayan bireyler meşru yollarla seslerini duyuramayacaklarını düşündüklerinde radikal düşünce ve hareketlere yönelme eğilimine yönelebilmektedirler. Yönelinen bu durum kendilerini savunmak ve adalet arayışını

meşrulaştırma gerekçesi haline gelmektedir. Ayrımcılık veya sistematik ayrımcılık nedeniyle toplumda derin eşitsizlik ve adaletsizliklere yol açabilmektedir. Bu durum da bireylerde umutsuzluk, dışlanmışlık duygularını körüklemektedir. Yaşa; ayrımcılık ve zorbalığın bireyin öz saygısına yönelik tehdit olduğunu, ayrımcılık ve zorbalıkların varlığının radikalleşmeye zemin hazırladığını belirtmiştir (2021, ss. 806-807). Sonuç olarak dışlanmışlık ve geleceğe umutsuz bakış birey ve toplumların radikal hareket ve görüşlere açık hale gelmesine neden olmaktadır. Kurum ve Avcı; radikalleşme ve aşırıcılık süreçlerinin haksızlığa uğrandığı düşüncesi ve idealize düşünceler ile başladığını, haksızlığa neden olan kaynağın belirlendiğini, kaynağın kişiler, gruplar, topluluklar, devletler veya kurumları olarak belirlenmesi sonrası şiddetin meşru hedefi haline getirildiğini belirtmektedir (2018, s. 65).

Sonuç olarak radikalleşmenin üzerinde uzlaşılan bir tanımı olmamakla birlikte tanım çeşitliliğinin bulunduğu bir kavramı ifade etmektedir. Radikalleşme pek çok disiplinin ilgi alanına girmektedir ve her alan veya araştırmacı kendi yaklaşımı üzerinden tanımlama yapmaktadır. Tanımlamalar ile ilgili genel hatlar incelendiğinde radikalleşmenin bir süreci ifade ettiği görüşü hakimdir. Bu süreç içerisinde birey çeşitli ideolojileri benimseyebilir ve bu ideolojilerle beslenerek mücadelede şiddeti araç olarak kullanabilir. Radikalleşme sürecinde etkin pek çok neden bulunmaktadır. Nedenler bireyden bireye gruptan gruba değişiklik gösterebilmekte ve hatta zamanla yeni nedenler ortaya çıkabilmektedir. Radikalleşen birey veya grupların kendi özelinde değerlendirilerek radikalleşme nedenleri üzerine araştırmalar yapılması gerekmektedir. Radikalleşme doğası gereği süreci ifade eder ve bu süreçte bir öğrenim söz konusudur. Birey veya grup öğrenimleri sonrası kendisine yakın olan bir yöntemi benimsemekte, yol ayrımına gelerek şiddete yönelip yönelmeyeceğinin tercihini yapmaktadır. Şiddete yönelen bireyler veya gruplar kriminal bireyler veya gruplar olarak anılmaya başlanmaktadır. Bu noktada mücadeleciler birimlerin konusu haline gelmektedirler. Çünkü kriminal olmayan radikallerin varlığından haberdar olmak sanılanın aksine zordur ve birey bu durumu çoğu zaman kendi iç dünyasında yaşamaktadır.

1.2.2. Aşırıcılıkla ilişkisi

Radikalleşmenin incelenmesine ve alan yazına konu olmasına neden olan şiddetle ilişkisi ve aşırıcılık kavramının ön plana çıkmasıdır. Bu nedenle aşırıcılık radikalleşme kadar dikkat çeken bir kavramdır ve çoğunlukla radikalleşme yerine kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. 11 Eylül saldırıları sonrası terörizm alanında yaşanan araştırma yoğunluğu nedeniyle radikalizm ve aşırıcılık kavramları ön plana çıkmıştır (Kurum & Avcı, 2018, s. 39). Radikalleşmeyi aşırıcılıkla bağdaştırarak yapılan tanımlamalar da mevcuttur. Radikalleşme; bireyin değerleri, kimliği ve kültürüyle ilgili düşüncelerinde zamanla meydana gelen köklü değişim sonucunda ortaya çıkan düşünceleri savunmak için aşırıcı yollara yoğunlaşmasıdır (Çelik, 2020, s. 306).

Kurum ve Avcı radikal hareketlerin siyasi amaçlara ulaşmasında iki mekanizmanın söz konusu olduğuna değinmiştir. Bunların ilkinin amaca ulaşmak için ideolojik temelli şiddetin meşrulaştırılması söylemlerinin varlığı, ikincisinin ise grup içi ve grup dışı etkileşimi olarak dillendirmiştir (2018, s. 67). Bireylerin aşırı uç davranışlarını ölçebilmek için çalışmalar yapan Ozer ve Bertelsen iki ölçüm aracı geliştirmiştir. Bu ölçüm araçları, Aşırıçılık Ölçeği (Extremism Scale) ile Aşırıçılık Ölçeği ile İlişkili Şiddet Yanlılığı ve Yasa Dışı Davranışlar Ölçeği (pro-Violence and Illegal Acts in Relation to Extremism Scale)'dir (Yeniçeri & Us, 2020, s. 264). Bu ölçekler, aşırıçılığın şiddet ile bağıını ortaya koydukları için önemlidir ve bu nedenle çalışmada yer verilmiştir. Ölçeklerin amacı şiddet yanlısı aşırıçılığın verilerle değerlendirilebilir hale gelmesidir. Aşırıçılık Ölçeği (Extremism Scale) sosyokültürel değişimlere karşı verilen tepkiyi ve diğerlerine karşı tahammül durumunu ölçmeyi amaçlarken, Aşırıçılık Ölçeği ile İlişkili Şiddet Yanlılığı ve Yasa Dışı Davranışlar Ölçeği ise aşırıçılıkla ilintili şiddeti ve yasa dışı davranışlara verilen onaylama veya tepkileri ölçme eğilimindedir (Yeniçeri & Us, 2020, s. 264).

Aşırıçılık Ölçeği on dört sorudan oluşmakta ve bireyin aşırıçılığı destekleme oranını belirlemektedir. Aşırıçılık Ölçeği ile İlişkili Şiddet Yanlılığı ve Yasa Dışı Davranışlar Ölçeği ise iki katmandan oluşur. Her katmanda altı soru bulunur ve ölçek bireyin aşırıçılığa bağlı olarak şiddeti veya yasadışı davranışları ne kadar onadığını belirlemektedir (Yeniçeri & Us, 2020, s. 266). Her iki ölçek de çevrimiçi ortamlarda katılımcılara açılarak uygulanmış ve ölçeklerin güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiştir. Toplanan verilerde aşırıçılık ile kutuplaşma arasında negatif bir ilişki olduğu; kutuplaşma arttıkça aşırıçılığın da arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca verilerde azınlıkların çoğunluğun içinde asimile olması yerine toplumdan tamamen ayrıştırılması düşüncesini ifade eden sosyal baskınlık yöneliminin aşırıçılıkla, şiddet yanlılığı ve yasadışı davranışların meşrulaştırılması ile pozitif ilişkisi bulunduğu tespit edilmiş; azınlıkların istenmediği bir toplumda azınlıklara karşı şiddet eylemlerinin desteklenebildiği gözlemlenmiştir (Yeniçeri & Us, 2020, ss. 279-281).

Çınar' a göre; radikaller, amaçlarına ulaşabilmek adına meşru olmayan, şiddeti de içerisinde barındıran davranışlara yöneldiğini; radikallerin şiddeti kullanma önermesi kesin olmadığından, bu yönüyle aşırıçılardan ayrıldığını belirtmektedir (2023, s. 132). Neumann bu duruma ilişkin olarak aşırıçı bir zihniyetin terörün var olma koşulu olan şiddeti kolaylaştırdığını belirtmektedir (2013b, s. 876). Neumann'ın bu tespiti radikalleşme ile terörizmin bağıını ortaya çıkarmaktadır. Bir başka ifade ile aşırıçılık radikalleşmenin yoğunlaşarak kriminal hale gelmesini sağlamaktadır demek yanlış olmayacaktır. Muro radikalleşme ile aşırıçılık arasındaki ilişkiyi, ideolojik olarak nişanlanmakla başlayan sırasıyla radikalizasyon, katalizör etkisi ve şiddetli aşırıçılık veya terörizm ile tamamlanan bir süreçle açıklamaya çalışmıştır (2016, s. 2). Bir diğer ifadesiyle bilişsel sürecin temel olarak anlaşılması sonrasında, aşırıçı fikirlerin kademeli olarak benimsenerek kabullenilmesi ile devam eden ve şiddet içeren aşırıçılık veya terörizm olgularının gerçekleştiği bir süreç olduğunu belirterek sürecin sonunda kriminalleşen bir durumun oluştuğunu ifade etmektedir (Muro, 2016, s. 2). Neumann'ın bir başka tespiti de radikalliğin kabul görme biçimi ile ilgilidir. Kuzey Kore'de

ifade özgürlüğü ilkesi radikal kabul edilirken batı da ifade özgürlüğü sıradan bir durumdur (2013b, s. 876). Her iki durumda da radikallik, kriminal durum oluşturmaz. Radikal olmak suç teşkil etmemekle birlikte aşırıçılıkla sentezlenmesi sonucu eyleme dönüşmesi ile kriminalleşir ve devletlerin bu aşamada radarlarına takılmakta olduğu yorumu yapılabilir.

Beck ve Renner-Mugono; şiddet içeren aşırıçılığın, radikalleşme sürecinin olası sonucu olduğunu, terörizmin radikalleşme ve aşırıçılık gibi siyasi kavramları ortaya atarak tartışılmasına olanak sağladığını, bu durumun terörizm, radikalleşme ve aşırıçılık kavramlarında muğlaklığa neden olduğunu, net bir uzlaşıya sahip tanımlamaya hiçbir zaman sahip olamayacaklarını, sık kullanılan tanımlamalarla anılacaklarını belirtmişlerdir (2023, ss. 33-34). Ayrıca Radikalleşme ve terörizmin birbirinden ayıramayacağını, terörizmin radikalleşmenin birçok sonucundan biri olduğunu, terörizmin hedefleri nedeniyle dış gruba karşı şiddet araçlarının kullanıldığını, radikalleşme ve aşırıçılık bağının buradan kaynaklandığını vurgulamaktadırlar (Beck & Renner-Mugono, 2023, s. 35). Yani şiddete varan aşırıçılık radikalleşmenin sonuçlarından biridir ve terörizm, radikalleşme ile şiddete varan aşırıçılığın birbirinden bağımsız olarak tartışılması muğlaklığa neden olmaktadır.

Erdoğan; radikalleşme ile aşırıçılık arasındaki ilişkiyi, bireyin aşırı inanç ve davranışları doğrultusunda yaşadığı duygu değişimleri, kaygı ve öfke deneyimlerinin şekillendiği bir süreç ve bu süreçte benimsediği ideolojiyi savunma durumu olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bir ideolojiye inanmakla onu savunmanın farklı kavramlar olduğunu vurgulamaktadır. Bir şeyi savunmanın onun destekçiliğini ve mütteliklerini artırmak anlamına geldiğini belirten Erdoğan radikalleşmiş bireyin gruptaki hedef kitleyi kışkırtarak gruptan tepki almak amacıyla terörist eylemleri meşru görmesinin radikalleşme ile aşırıçılık arasındaki ilişkiyi açıkladığını ifade etmektedir (2023, s. 36). Radikal bir grupta herkes radikalleşmiştir ve eylemde birbirleri ile yarışır haldedir. Yani savunmak bir nevi eyleme geçmek anlamını ifade eder. Radikaller birbirleriyle dayanışma ve rekabet içerisindedir.

1.2.3. Türleri

Radikalleşme türlerine ilişkin net bir ayırım bulunmamakla birlikte türleri genellikle bir ideoloji, alan, zaman veya motivasyon temelli olabilmektedir. Radikalleşme herhangi bir ideolojiyi veya sahayı deneyimlemesiyle birlikte deneyimlediği ideolojiyle anılabilir hale gelmekte ve tür oluşturabilmektedir. Radikalleşme; dini radikalleşme, milliyetçi/sağ radikalleşme, beyaz üstünlükçü radikalleşmesi, sol radikalleşme, yalnız kurt radikalleşmesi, çevrimiçi radikalleşme, modern radikalleşme gibi her türlü ideoloji ve ortamla anılabilir. Bu durum radikalleşmenin ne kadar geniş bir alana yayıldığıнын ve etki alanının genişliğini göstermektedir.

Çakır vd., radikalleşme türlerini 4 kategoride incelenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır; (1) dinlerin istismarına dayanan radikalleşme, (2) etnik kimliğe dayalı radikalleşme, (3) sahte-

mehdilik temelli radikalleşme ve (4) sol ideolojiye dayanan radikalleşme (2017, ss. 10-11). Yapılan bu sınıflandırma en temel düzeyde ideolojilerin temel geliş noktasına göre yapıldığı ve terörizmle paralel olarak değerlendirildiği görülmektedir. Oysaki radikalleşme sonu terörist eylemlerle sonlanabilen veya kriminal olgunluğa ulaşmayan bir süreçtir. Bir başka ifade ile radikal fikirleri şiddete varan aşırıcılık gereçlerini içinde barındıran çoğu birey terörizmle ilgilenmemektedir (Borum, 2011a, s. 30).

Doosje vd., ise radikal grupları türlerine göre sınıflandırma yoluna gitmiş ve beş grup olarak incelemiştir. Bu gruplar; (1) milliyetçi veya ayrılıkçı gruplar, (2) aşırı sağ kanat gruplar, (3) aşırı sol kanat gruplar, (4) özel amaçlı gruplar, (5) dini motivasyonlu gruplardır (Doosje vd., 2016; Yaşa, 2021, Acts 800-801). Milliyetçi veya ayrılıkçı gruplar; bağımsızlık peşinde koşan herhangi bir ülkedeki bir bölgeyi bağımsız hale getirmeye çalışan grupları, aşırı sağ kanat gruplar; göçmen, mülteci veya azınlıklar üzerinden siyasi görüş üreten beyaz ırkı koruma güdüsü içerisine girmiş grupları, aşırı sol kanat gruplar; kapitalist sistemi sorun olarak gören ve adil ekonomik şartların gerçekleşmesinin radikalleşerek gerçekleşeceğine inanan grupları, özel amaçlı gruplar; hayvan haklarını korumak gibi özel ve spesifik hedeflere yönelen grupları, dini motivasyonlu gruplar ise yozlaşmanın ve kurtuluşun dinden geçtiğine inanan ve dinin getirdiği kuralları radikal söylem ve eylemlere uydurarak meşrulaştırma çabasına girişen grupları ifade eder (Yaşa, 2021, ss. 800-801).

Muro radikalleşmenin şiddet içeren radikalleşme ve şiddet içermeyen radikalleşme olarak incelenmesi gerektiğini ifade ederek, şiddet içeren radikalleşmeye acilen mücadele edilmesinin önemini vurgulamış ve şiddeti insanların uyguladığını bu nedenle şiddet içermeyen radikalleşmenin ayrıştırılması gerektiğini belirtmiştir (2016, s. 2). Çünkü şiddet içeren aşırıcılığa doğru radikalleşme bireysel, organizasyonel ve sistematik gerçekleşen karmaşıklığa sahip olmakla birlikte çok yönlüdür ve ayrıca tartışılmalıdır (Muro, 2016, s. 2). Şiddet içermeyen radikal fikirler ise olumlu değişime katkı sunabilmekte ve toplumun gelişimine etki edebilmektedir (Efegil, 2018, s. 44). Tek dikkat edilmesi gereken nokta şiddet içermeyen radikal fikirler bile olsa nefret ve hoşgörüsüzlük içermemesi gerektiğidir. Çünkü bunları içermesi durumunda toplum için tehditkâr bir konuma yerleşebilir.

Terörist şiddet ve hükümetin bu şiddete verdiği tepkinin insanların ölüm tehdidiyle başa çıkma yollarının bir parçası olduğu düşüncesini paylaşanlar da mevcuttur. Bu durum terör yönetimi radikalleşmesi olarak ifade edilmektedir (McCauley & Moskalenko, 2017, s. 208). Teoriye göre bir gruba özdeşleşen bireyler o gruba karşı yöneltilen şiddete daha fazla bağlılıkla tepki verir ve grubu tehdit edenlere karşı daha fazla şiddeti destekler hale gelirler. Yani bir tehdit algısı bireylerin kendi grup kimliklerine olan bağlılıklarını şiddetlendirerek dış tehditlere karşı agresif tepkiler vermelerini cesaretlendirir (McCauley & Moskalenko, 2017, s. 208). Radikalleşen ve militan gruplara özgü bağlamsal - örgütsel dinamikler, üyeler ve takipçiler arasında anlatı yankısı yaratma potansiyelini genişletmektedir (Beck & Renner-Mugono, 2023, s. 27). Bu durum grup dinamiğinin güçlenmesini sağlayarak bireyin kimlik edinme ve

sürdürme sürecine bağlı kalmasına ve mutlak grup dinamikleri içerisinde hareket etmesine olanak sağlamaktadır.

Radikalleşmeyi bireysel veya grup dinamikleriyle ilişkilendiren vaka materyalleri çok zengindir. Karmaşık bağlantıları nedeniyle temel iç görü ile hareket eden aktivistlerin kollukla ve kendilerine rekabet eden diğer aktivist gruplarla arasındaki çatışmalarda eylem- tepki dinamikleri meydana gelmektedir. Şiddet içermeyen radikal hareketlerin bastırılmasının veya başarısızlığının, şiddet içeren radikal hareketleri tırmandırdığı bilinmektedir (McCauley & Moskalkenko, 2017, s. 210). Yani nefret içerikli radikal hareketler dış grup dinamiklerine bağlı olarak şiddet içermese de sonradan şiddet içeren radikal hareketlere dönüşme potansiyeline sahiptir veya şiddet içeren karşı radikal hareketleri hareketlendirebilir.

Radikalleşme son dönemde yaşanan gelişmeler nedeniyle geleneksel ve yeni tür radikalleşme olarak da ayrılmaktadır. Geleneksel radikalleşme geçmişten gelen ve yüz yüze iletişimin kurularak bireylerin radikalleşme sürecine yönlendirilmesini ifade ederken yeni tür radikalleşme çevrimiçi ortamların hayatımıza entegre olmasıyla gelişen ve yüz yüze iletişimi gerektirmeyen radikalleşmeyi ifade etmektedir. Geleneksel ortamların yerini alan çevrimiçi ortamlar son yıllarda gerçekleşen radikalleşmelere etki etmektedir. İnsanlar yüz yüze bağ kurmak durumunda iken sanal platformlar yeni meclisleri oluşturmakta ve farklı kültürden bireyleri bir araya getirebilmektedir. Sanal platformlar teröristlerin kahraman olarak ilan edildiği, kahramanlık imajlarının çizildiği, aşırı fikir ve ideolojilerin teşvik edildiği etkileşim sahaları haline gelmiş ve geleneksel radikal ortamlara alternatif oluşturmuştur. Kullanıcılar, sanal platformlarda yer alan forumlar aracılığı ile terörist hareketlere yönlendirilmekte ve kullanıcılara şiddet içeren aşırıcılık öğretisi olarak sunulmaktadır (Sageman, 2008, s. 227).

Cami, mescit, dini merkezler, kitapevleri, marketler, istasyonlar ve evler, bireylerin yüz yüze gelerek radikalleştiği geleneksel ve fiziksel ortamlardır (Efegil, 2018, s. 51). Öte yandan radikalleşme eğilimindeki bireyler çevrimiçi ortamlar olan sosyal medya, sanal platformlar, ideolojik temelli sanal toplantılar, oyun platformları gibi pek çok sanal alanda geleneksel radikalleşme ortamlarından farklı olarak yakalanma korkusu olmaksızın bir araya gelebilmekte ve radikalleşebilmektedirler. Ayrıca çevrimiçi platformlar bilgiye ulaşımı da kolaylaştırmakta ve etkileşimler sırasında bireylere ek kaynak oluşturarak sosyal öğrenmelerinde boşluk bırakmamaktadır. Bu durum bireye konfor alanı sağlarken öğrenimini kolaylaştırmakta ve yüzeysel veya derin ideolojiye yönelmesine olanak sağlamaktadır.

Çevrimiçi ortamlar kontrol altına alınması ve denetimi zor olan sahalar olması nedeniyle radikalleşme aşamasındaki bireylerin tercih noktasıdır (Köse & Coşkun, 2019, s. 174). Geleneksel radikalleşme ortamları yüz yüze iletişimin kurulduğu sahalar olması nedeniyle olağanın dışındaki hareketlerin dikkat çektiği noktalar haline gelmekte, potansiyel yakalanma riskini artırmakta ve gelişen teknoloji ile daha az tercih edilen yöntem haline gelmektedir. Aşırı içeriklerin çevrimiçi ortamlarda bulunması, internete bağlanan her bireyin bu içeriklere ulaşabilir olması, bu bireylerin veya kitlelerin bu içeriklerden etkilenerek şiddete

sürüklenmeleri bir yana bu içeriklere ulaştığı anlamına bile gelmediği karşıt görüşü de ortaya atılmaktadır (Welch, 2019, s. 313). Ancak geleneksel ortamları ve çevrimiçi ortamları ayrı ayrı veya birlikte kullanan bireyler ve terör grupları her zaman olacaktır. Bireyin, arkadaş ve akrabaları aracılığıyla yüz yüze etkileşimlerle geleneksel radikalleşme süreçlerinden geçebileceği, aynı zamanda çevrimiçi ortamlarda da aktif olabileceği göz önüne alındığında, radikalleşmenin hem geleneksel hem de dijital ortamlarda aynı anda gerçekleşebileceği değerlendirilmektedir.

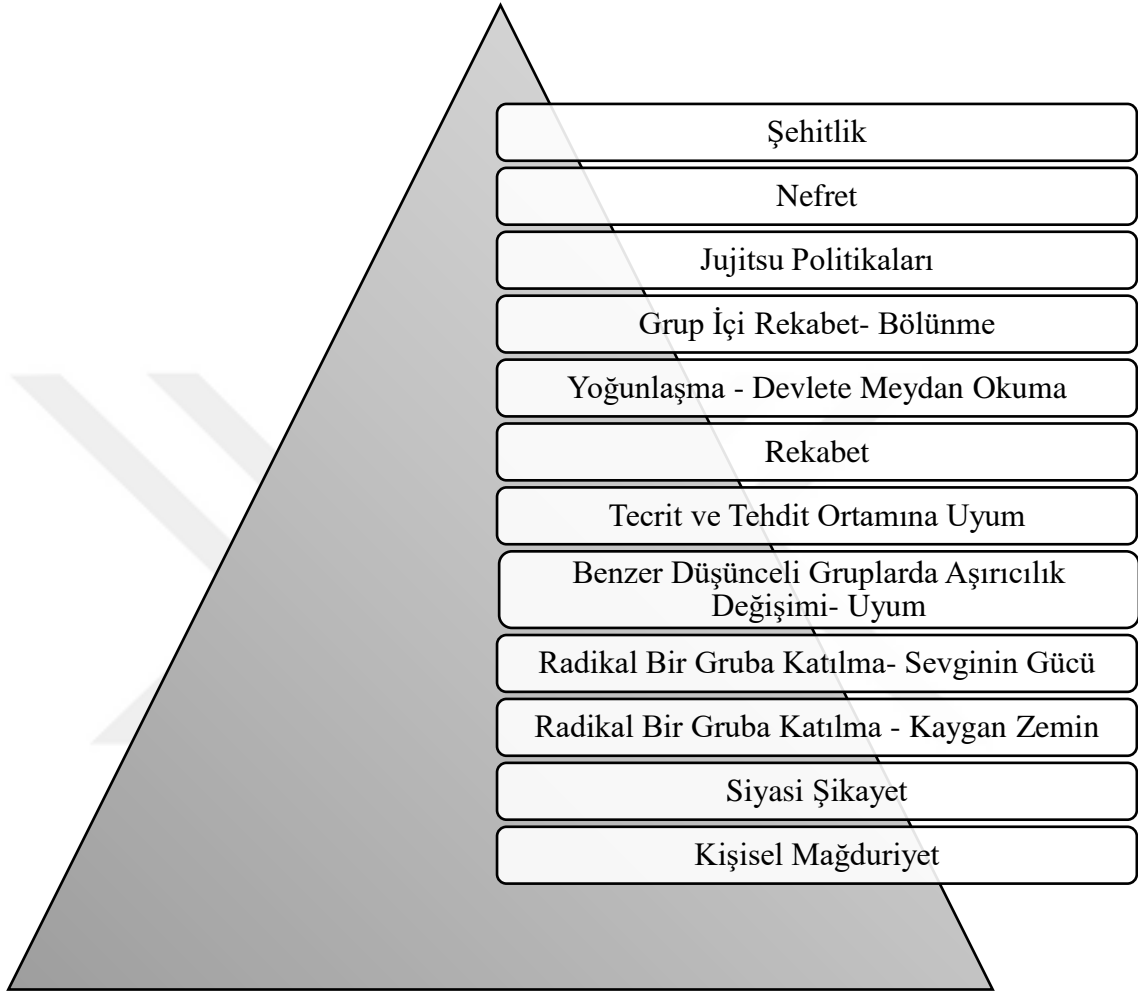
1.2.4. Süreç ve modelleri

Radikalleşme sürecinin parçalarının veya donelerinin neler olduğu ise araştırmacıların ilgilendikleri bir başka husustur. Borum' a göre radikalleşme süreci yedi ortak etmen üzerinden gerçekleşmektedir. Bu etmenler; (1) motivasyon, (2) sosyal olarak kolaylaştırılmış giriş, (3) parçalanma/ilerleme, (4) yoğunlaşma, (5) ideoloji, (6) tehdit/savunma, (7) Ait olma/kimlik (2011b, ss. 44-45). Bu ortak etmenleri açıklamak gerekirse;

- ❖ Motivasyon; teröristlerin nihai hedefi olmakla birlikte, para, rütbe, kimlik gibi unsurlardır ve itici ve çekici faktörlerden oluşur,
- ❖ Sosyal olarak kolaylaştırılmış giriş; bireyin radikal ortamlara aile, okul, arkadaş, akrabalık bağları, hapisaneler, dini eğitim merkezleri veya okullar aracılığı ile dahil olması durumudur,
- ❖ Parçalanma/İlerleme; çoğu zaman şiddet yanlısı aşırı olma durumunun tek seferlik kararlarla değil zaman içerisinde kademeli olarak gerçekleşen kararlarla olması ve kademeli bir ilerlemenin olduğu durumudur,
- ❖ Yoğunlaşma; bireyin dahil olduğu grup tarafından yönlendirilerek aşırı cılıktaki artış ve bağlılığının derinleşmesi durumudur,
- ❖ İdeoloji; bir fikrin mutlak doğruluğunun kabulünü içeren, farklı görüşlere kapalı olma durumudur,
- ❖ Tehdit/Savunma; dış grup tehdidinin iç grubu bir arada tutması nedeniyle şiddetin davayı ve iç grubu savunmak için gerekli olduğu; saldırgan eylemin savunma olarak algılandığı durumudur,
- ❖ Ait olma/Kimlik ise; şiddet içeren aşırı gruplara karşı duyulan aidiyet duygusu ve kimlik inşası durumudur (Borum, 2011b, ss. 44-45).

Hung vd., çalışmalarında Klausen'in radikalleşme sürecinin risk değerlendirme modellerine göre 4 aşamalı bir süreci ifade ettiğini vurgulamışlardır. Bu süreçler; (1) radikalleşme süreci öncesi bilişsel uyanış aşaması, (2) günlük çevreden rahatsızlık aşaması, (3) aynı düşüncedeki grup ve topluluklarla temas, (4) temas sonrası ideolojik, sosyolojik ve psikolojik eğitim öğretim sürecinin tamamlanmasıyla birlikte şiddet içeren eylem sarmalına girilmesidir (2018, s. 23).

McCauley ve Moskalkenko ise radikalleşme sürecini siyasal bağlamda açıklamaya çalışmış ve bireylerin radikalleşmesinde on iki mekanizmanın varlığından bahsetmişlerdir. Bu on iki mekanizmayı da yine kendi içerisinde bireysel- grup ve kitle radikalleşmesi olarak üç gruba ayırarak sınıflandırma yapmak suretiyle açıklamışlardır (2008, s. 418).

Şekil 1. 1. Moskalkenko'nun Piramit Radikalleşme Modeli -

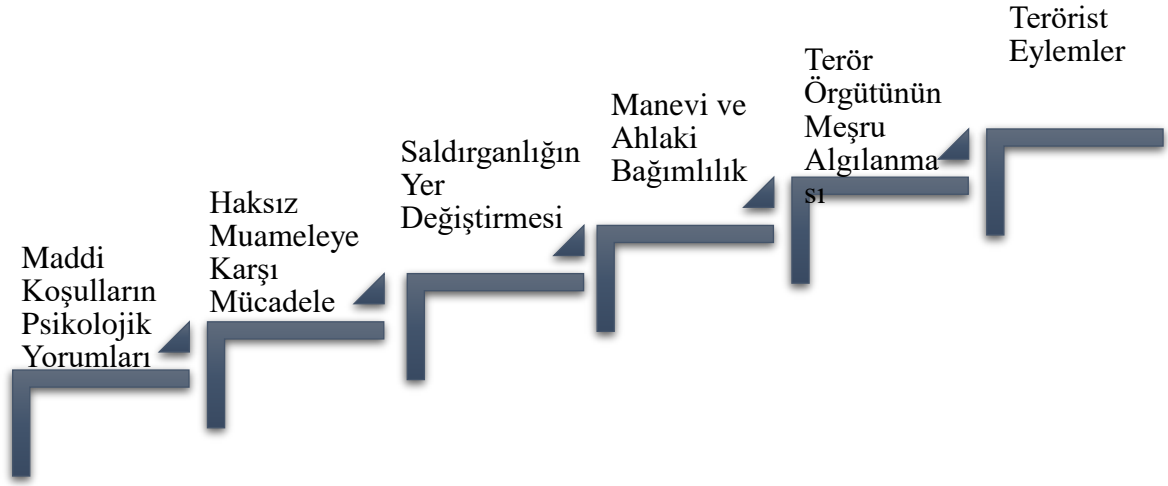
Kaynak: (McCauley & Moskalkenko, 2008, s. 418).

McCauley ve Moskalkenko'ya göre kişisel mağduriyet, siyasi şikayet, radikal bir gruba katılma ve benzer düşünceli gruplara uyum aşamaları bireysel radikalleşme katmanı; tecrit ve tehdit ortamına uyum, rekabet, yoğunlaşma, bölünme aşamaları grup radikalleşme katmanı; jujitsu politikaları, nefret ve şehitlik aşamaları ise kitle radikalleşmesi katmanıdır. Katmanların dışında üzerinde durdukları bir başka husus ise radikalleşme sürecine ilişkin aşamaların teker teker geçilebileceği gibi, süreç içerisinde bazılarının görülmeden gerçekleşebileceğidir.

Gül; "Bireysel Seviye Radikalleşmesi'nin" bireyin duygu dünyası ve hislerini doğrudan etkileyen olumlu veya olumsuz durumlar neticesinde oluştuğunu; bireyin yaşamında meydana gelen olayların radikalleşme sürecini harekete geçirdiğini ifade etmektedir (2023, s. 111).

“Grup aşaması radikalleşme süreci” ise bireyin hayatında yaşadığı ve radikalleşme sürecini harekete geçiren olayın, bireyin temas kurduğu grupla ortak nokta haline gelmesidir. Birey gruba aidiyet duygusunu artırabilir ya da grup tarafından baskılanması neticesinde radikalleşme sürecine de yönlenebilir. Üçüncü aşama olan “kitle radikalleşme süreci” ise jujitsu politikaları, nefret ve şehitlik aşamalarını ifade etmektedir. Jujitsu politikaları düşmanın güçlü yanını düşmana karşı kullanarak hareket etmeyi (McCauley & Moskalenko, 2008, s. 418) hedef olarak belirlerken; nefret ise herhangi bir şartsız, kesin düşmanlığı öngörmektedir. Son olarak şehitlik aşaması ise üstlenilen ideoloji kapsamında ölümü göze almak ve yapılacak eylemin sonucu ne olursa olsun kitlesel radikalleşmeye etki etmesi durumudur (Gül, 2023, s. 111). Kitlesel radikalleşmenin toplumda olumlu temasın yanında olumsuz teması da içerisinde barındırdığı unutulmamalıdır. Olumlu temas radikalleşmeye meyilli bireylerin süreçlerine etki etmesi ve örgüt içindekilerin motivasyonu olarak değerlendirilebilir. Olumsuz temas ise toplum üzerinde korku ve panik duygusu oluşturma, mutlak düşman olarak görülen devletin çaresizliğini gözler önüne çıkarılmasını sağlama ihtimali olarak karşımıza çıkmaktadır.

Moghaddam farklı bir bakış açısıyla radikalleşme sürecini açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Moghaddam’a göre radikalleşme süreci 5 aşamadan oluşmakta ve bu aşamalar şiddet içeren aşırıcılığa ve terörizme giden yolu ortaya koymaktadır. İlk aşaması bireyde herhangi bir nedenle yaşam şartlarında oluşan fiziki durumun psikolojik süzgeçten geçirilerek ortaya çıkan “adaletsizlik” duygusu ve bu duygunun bıraktığı duygusal yıkıntıdır. Buna bireyde adaletsizliğe karşı çare arayışının ortaya çıkması durumu da denilebilir. Bu aşamada çözüm bulunamaması bir üst basamağın çıkış noktası haline gelmektedir. İkinci basamak “saldırganlığın yer değiştirmesi” durumudur. Radikalleşme sürecinde olanlar bu basamakta düşmanını tayin etme durumu ile karşı karşıyadır ve fikinsel- düşünsel tutumlar sergilenen, adaletsizliğe neden olan düşmana karşı öfke duygusunun yoğunlaştığı bir dönemi işaret eder. Bir sonraki basamak olan üçüncü basamakta ise “manevi ve ahlaki bağımlılık” durumu ortaya çıkmaktadır. Örgütün kültür ve değerlerinin özümsemiği bir süreç bu aşamada karşımıza çıkarken terörizme giden yolda şiddetin kullanılması fikri bireyde meşru ve haklı bir düşünce halini alır. Yani terör örgütünün ve faaliyetlerinin meşruluğunun kabulüdür. Bir üst basamak olan dördüncü basamakta birey terör örgütü ile iltisak kurmuş; örgütün, faaliyetlerini meşru kabul etmiştir. Beşinci basamağa ulaşan bireyler örgütün koyduğu yasadışı kuralları benimseyerek bu doğrultuda eğitilir ve terörist faaliyetlerde görevlendirilirler (Moghaddam, 2005; Kurum & Avcı, 2018, Act 63).

Şekil 1. 2. Moghaddam'ın Basamak radikalleşme Modeli

Kaynak: (Moghaddam, 2005, s. 161; Kurum & Avci, 2018, Act 62).

Doosje vd., radikalleşenlerin akıl hastası olmadıklarını, terörizmin radikalleşme sürecinin bir sonucu olduğunu, normal insanların radikalleşme sürecine adımları ile belirli süreçlerden geçtikten sonra terörist kimliği edinebileceklerine vurgu yapmış ve radikalleşme sürecini üç aşamada açıklama yoluna gitmiştir. Bu aşamalar sırasıyla duyarlılık, grup üyeliği ve eylemdir. Bireyin bu aşamaları takip edip edemeyeceğinin ise mikro (bireysel), mezo (grup), makro (toplumsal) faktörlere bağlı olduğuna dikkat çekmektedir (2016, ss. 6-10).

Doosje vd., tarafından radikalleşme sürecine ilişkin yapılan gruplamanın incelenmesi gerekirse;

Radikalleşmenin 1. Aşaması: Duyarlılık;

- ✓ Duyarlılık aşamasının mikro, mezo ve makro seviyede belirtileri bulunmaktadır. Mikro seviyede kişi önemsizlik hissine kapılma ile aşağılanma duygusu ve kötü gelecek beklentisi içerisine girer. Bireyde kişisel belirsizlik dönemi yaşanır.
- ✓ Mezo düzeyde radikalleşme toplumsal koşullara bağlıdır. İtici faktör ise adaletsizlik ve yoksunluk duygusudur. Ayrımcılık ve çifte standartlar hissedilir ve bireyin bu duruma karşı farkındalığının arttığı tespit edilmiştir.
- ✓ Makro seviyede ise radikalleşme süreci hızlanan küreselleşme, dünya genelinde batı hakimiyeti, batı yaşam tarzı ve batının girdiği savaşları tehdit olarak algılamaktadır.

Radikalleşmenin 2. Aşaması: Grup Üyeliği

Doosje vd., bilişsel açılımı gerçekleştiren bireyin, radikal gruplardan kendisine yakın olana katıldığını, bu aşamada karşılıklı bağlılık sürecinin yaşandığını, birey ile grubun entegrasyonunun yani kaynaşmasının söz konusu olduğunu, mikro düzeyde bireyin gruba sadakatini sunduğunu belirtmişlerdir. Mezo düzeyde ise birey-grup bağlarının güçlendiğini, otoriter ritüellerin ön planda olduğunu, izolasyonun yaşandığını ve izolasyon sürecinin sosyal çevreden kopuşlara neden olduğunu, bu sürecin bir nevi köprüleri yıkmaya ve yeniden inşayı ifade ettiğini savunmuşlardır. Makro düzeyde ise radikalleşme sürecinin İslam ile bağdaştırılarak, Müslümanların batı etkisine meydan okuması durumunun söz konusu olduğuna değinilmektedir (Doosje vd., 2016, ss. 5-8).

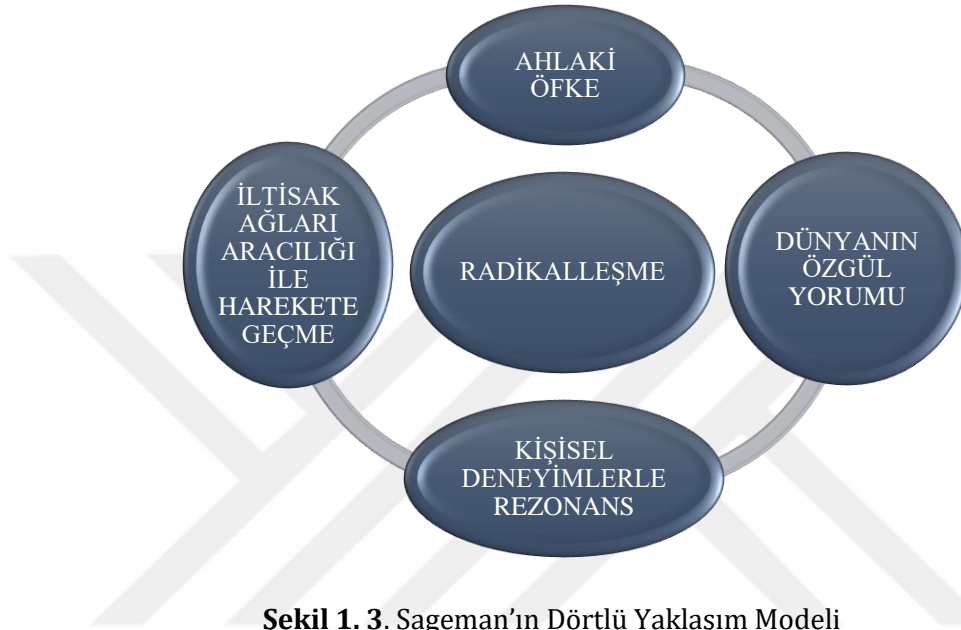
Radikalleşmenin 3. Aşaması; Eylem

Şiddetin araçsallaştırılması ve kullanılması bu aşamada mikro düzeyde itici faktör olarak belirlenirken; mezo düzeyde dış grubun insani olmayan yönleri vurgulanarak, dış grubun iç gruba şiddetli bir tehdit olarak sunulduğu, makro düzeyde dış gruba yönelik şiddetin meşrulaştırıldığı belirtilmektedir (Doosje vd., 2016, ss. 5-8).

New York Polis Departmanı tarafından dile getirilen radikalleşme modeli de dikkat çekicidir. Departmanda analist olarak çalışan Silber ve Bhatt, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da meydana gelen terörist eylemlerden yola çıkarak failer üzerinde inceleme yapmışlar ve vakalarda dört aşamanın yaşandığını, bu aşamaların; radikalleşme öncesi, kendine kimlik oluşturma, ideolojik beyin yıkama ve militana dönüşüm aşamaları olduğuna değinmişlerdir (Gül, 2023, Act 118). Her ne kadar literatüre girse de radikalleşme sürecinin genelini kapsayıcı olmadığı açıktır ve tarafsız bir sınıflandırmadan bahsedilmesi mümkün değildir. Çünkü genel bir süreci anlatmayan bu model sadece dini motifli örgütlere endeksli bir model olarak ortaya atılmıştır. Ancak uygulayıcılar tarafından ele alınması nedeniyle incelenmesi yerinde olacaktır.

Radikalleşme öncesi olarak anılan ilk aşamada kişinin radikalleşme süreci öncesinde erkek egemen toplumların orta sınıf aile bireylerinden olduklarına, suç geçmişi bulunmayan, 2. ve 3. kuşaktan göçmen bir aileye sahip olduklarına ve radikal olarak görünmeyen hatta dindar olarak nitelendirilmeyen grup içerisinde yer aldıklarına vurgu yapılmış ve bu aşamada tespitin çok zor olduğu belirtilmiştir (Gül, 2023, s. 118). İkinci aşama olan "kimlik oluşturma" aşamasında radikalleşme sürecinin başlaması, sürecin ana unsurunun kişinin İslam'a yönelmesi ve dinin keşfedilmesi olduğuna vurgu yapılmıştır. Selefi düşünceler bireyde etkilidir ve birey selefi kaynaklara ulaşma çabası içerisinde. Üçüncü aşamada selefilik tüm benliği ile kabul ederek şiddeti meşru görme düşüncesiyle hareket anlayışı söz konusudur. Bireyin dindarlık seviyesinin katlanarak arttığı, inananların cephesinde inanmayanlara karşı intikam duygusunun netleştiği dönemi ifade ettiğine değinilmektedir. Dördüncü ve son aşamada ise cihat kavramının kutsallığı kabul edilerek savaşa adanan bir hayatın; militana dönüşümün ortaya çıktığının tespiti yapılmaktadır (Gül, 2023, ss. 118-119).

Radikalleşme modeli olarak karşımıza çıkan bir diğer model Marc Sageman'ın dörtlü yaklaşımıdır. Ahlaki öfke, dünyanın özgül yorumu, kişisel deneyimlerin etkisi ve iltisak ağlarının etkisiyle harekete geçme dörtlü yaklaşımın unsurlarını oluşturmaktadır. Sageman bu unsurların ardışık olarak ortaya çıkmadığını ve belirli bir sıralama ile gerçekleşmediğini vurgulamıştır (Sageman, 2008, s. 225).

Kaynak: (Sageman, 2008, s. 225).

Sageman çalışmasında ahlaki öfkenin, cinayetler, tecavüzler ve kolluk eylemlerine tepki olarak ortaya çıktığını, tepki çeken olayların dünya üzerinde Müslümanların yaşadığı çatışmalar ve savaşlardan kaynaklandığını, bireylerin İslam nezdinde kahraman haline gelmek için daha önce kendi gibi savaşanların yolundan gitmek adına hareket ettiklerini, bu durumun dünya görüşü haline geldiğini vurgulamaktadır (2008, s. 225). Bu durumun önlenmesi adına kişisel deneyimlerle rezonansın etkisini azaltmanın, düşmanca tutumu sınırlandırmak adına Müslüman düşmanlığını bertaraf edecek söylem ve politikalarda bulunulmasının önemine değinmiştir. İltisak ağları ile ilgili de Amerika ve Avrupa özelinde bir değerlendirme yaparak tehdit oluşturan unsur ve ağların adalet önüne çıkarılmasının gerektiğini ve polisiye güç uygulamalarının aktive edilmesiyle birlikte suç işleyenlerin kahraman ilan edilmeden sessizce sürecin yürütülmesinin gerektiğini vurgulamıştır.

Radikalleşmeyi modelleme üzerinden açıklamaya çalışan bir başka araştırmacı ise Michael Taarnby'dir. Taarnby 11 Eylül öncesi El Kaide'nin Hamburg hücreleri üzerinde çalışmalar yürütmüş ve bu çalışmalarından sonra radikalleşmeyi sekiz süreçte açıklamıştır. Taarnby'ye göre radikalleşmenin süreci; (1) bireysel yabancılaşma ve marjinalleşme, (2) manevi arayış, (3) radikalleşme süreci, (4) benzer düşünen insanlarla tanışma, (5) kademeli tecrit ve hücre

oluşumu, (6) şiddetin meşru siyasi araç olarak kabul edilmesi, (7) radikal yönlendirici (örgüt üyesi) ile temas, (8) faaliyete geçme aşamalarıdır (2005, s. 22). Bu model, radikalleşme sürecinin ne olduğunu detaylandırmadan anlatmaya çalışır. Çelik, Taarnby'nin örgütün işe alımlarda yukarıdan aşağıya doğru bir hareket yerine gönüllü gençlerin katılımını sağlamaya yönelik aşağıdan yukarıya ivmeli bir süreci takip ettiğini, örgüte katılmak isteyen ama iletişim kurmayı bilmeyen gençlere yönelerek onları yönlendirme çabasına giriştiğini belirtmiştir (Jensen, 2005; Gül, 2023, Act 96). 2000 yılındaki Strazburg Noel Pazarı Bombalanması ile 2001 yılındaki Paris ABD Büyük Elçiliği'ne yapılan başarısız engellenen saldırılar, örgütün işe alımlarda adını duyurarak sempatanlar edinmesine olanak sağlamış, başarısız olunan saldırılarda dahi elde edilen kötü şöhret sayesinde gençlerin kendilerine yönelmesinin önünü açmışlardır. Son olarak camilerde daha önceden örgüt tarafından konuşlandırılan mücahitlerin, radikalleşme sürecindeki bireye radikal yönlendirici görevi görerek bireyin örgütle temasını sağladığı belirtilmiş ve modelin aşamaları detaylı anlatılmamıştır (Jensen, 2005, s. 23).

1.3. Aşırıçılık ve Radikalleşme Üzerindeki Güvenlik Tartışmaları

Son yıllarda aşırıçılık ve radikalleşme, ulusal ve uluslararası güvenlik gündeminin en önemli konularından biri haline gelmiştir. Küresel terör olaylarının artışı bu iki olgunun daha derinlemesine incelenmesi ve önlenmesi için çalışmalar yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aşırıçılık ve radikalleşme hem ulusal hem de uluslararası güvenlik açısından ciddi tehditlere neden olması nedeniyle bireyden halklara uzanan ve en sonunda küresel boyutta etkilere neden olabilmektedir.

Bu etkilerin başında terör eylemleri gelmektedir. Her radikal terörist olmasa bile her an aşırıcı davranışlar sergilemeye aday olması nedeniyle kriminalleşebilme durumu tedirginlik yaratmaktadır. Şiddet eylemini tetikleyen deneyimler kişiye özgüdür ve her an gerçekleşme potansiyeline sahiptir (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 7). Başka bir etki ise toplumsal huzursuzluktur. Aşırıçılık toplumda bölünme ve ayrışmaları tetikleyebilir ve sosyal huzursuzluğa yol açabilir. Yardım ve Dalkılıç'ında belirttiği gibi nefret söyleminin sürekli gerçekleşmesi, nefret söylemiyle sürekli yoğrulan birey veya bireyin katıldığı gruplara yönelik önyargıların yerleşmesine ve önyargıların meşruluk kazanarak şiddet eylemine dönüşmesine neden olabilmekte en nihayetinde toplumsal huzursuzluk nedeni olabilmektedir (2018, s. 90). Bir başka etki ise ekonomik yansımalar nedeniyle olabilir. Aşırıçılık ve radikalleşmenin getirdiği iç huzursuzluklar ve terör olayları meydana geldiği sınırlarda yatırımcıyı etkileyerek yatırımların azalmasını ve hatta durmasını tetikleyebilir. Özcan; şiddete varan aşırıçılığın neden olduğu eylemlerin %14'ünün turistik tesislere, % 14'ünün ekonomik tesislere ve % 37'sinin devlet kurumlarına yönelik gerçekleştiğini, eylemlerin incelendiğinde ekonomik öneme sahip tesislerin, turizm sektörünün suçlu- suçsuz ayrımı yapılmaksızın hedef alındığını,

11 Eylül' de Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırının bu duruma bariz örnek olduğunu belirtmektedir (2016, s. 237).

Terörizmle sonuçlanan şiddetli radikalleşme çoklu değişkenleri olan karmaşık bir sorunu ifade eder. Sorunun sadece bir parçası üzerinde durarak, bileşenlerin arasındaki ilişkileri ve etkileri dikkate almadan bu sorunu çözmeye çabalamak güvenlik başarısızlığıdır (Penalva, 2018). Realizme göre, devletler çıkarları için kullanabilecekleri şiddet aracını kaybetmek istemez (Bulut vd., 2021, s. 335). Ayrıca şiddet kullanımı hükümetlerin sorumluluğunda olduğundan, bireylerin şiddete eğilimi her devlet için sorun oluşturmaktadır (Penalva, 2018). Bireyin şiddete yönelimi toplumsal huzursuzluk, iç karışıklık, çatışma, yabancı düşmanlığı, nefret söylemi ve siyasi iktidarsızlıklara neden olmakta; güven ortamını bozmaktadır. Radikalleşme genellikle şiddet ve terörizmin mantıklı bir son noktası olarak görülmektedir (Beck & Renner-Mugono, 2023, s. 5). Aşırıların ve radikallerin siyasi, ekonomik, dini ve sosyal hedefleri olabilmektedir. Aşırılık yanlılarının siyasi, ekonomik, dini ve sosyal düzeni sağlayan unsurları hedef alması ve şiddeti araç olarak kullanması, genel güvenliği tehlikeye sokmakta, aşırılığın tehdit unsuru olarak görülmesine neden olmaktadır. Her radikal, potansiyel şiddet kullanıcısı olmaya adaydır. Farklı bir ifade ile radikalleşme süreci ifade eder ve bireyleri şiddet kullanmaya hazırlar. Bu durum da radikal ve aşırıları toplum için her zaman tehlikeli kılmaktadır.

Bireyin radikalleşme öncesi yaşamındaki şiddet deneyimleri, aşırı ideolojiyle etkileşime girmek ve terör saldırılarında etkin rol oynamak adına ön koşul oluşturduğu fikri de hakimdir (Crone, 2016, s. 592). Yani bireyin radikal hareketlerinden önce şiddetle tanışması, bireyin aşırı davranışları sergilemesi ve aşırı ideolojiye yakınlığı arasında köprü oluşturmaktadır. Öyle ki 2015 Temmuz ile 2021 Ocak arasında Avrupa'da terör eylemlerini gerçekleştiren kişiler üzerinde yapılan incelemede, olaya karışan bireylerin % 80'inin suç kayıtlarının mevcut olduğu ve % 60'ının cezaevi geçmişlerinin bulunduğu bilinmektedir (Crone, 2016, s. 592). Bu durum bireylerin daha önceden şiddete meyilli olduklarını ve işledikleri bireysel suçlarla toplumun düzenini bozma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Yani aşırılık yanlıları ve radikalleşen bireyler toplumsal sorun oluşturmaktadırlar. Bir görüşe göre radikal fikirlere sahip çoğu birey terörizmle uğraşmaz ve terörist dava iddialarında bulunan bireyler derin ideolojiye sahip değillerdir (Borum, 2011a, s. 5). Silahların, şiddetin ve savaş alanlarının çekiciliği, derin ideolojik bağlardan ziyade aşırı ideolojiyle gevşek veya yüzeysel bir bağlılık sağlayarak aşırı bir angajmanın yolunu da açabilmektedir (Crone, 2016, s. 594). Yani bireyin silahlara özentisi, savaş alanlarına ilgisi veya suça ve şiddete yatkınlığı güçlü bir ideolojik bağ olmaksızın bireyleri terörizmle sonuçlanan şiddete varan aşırılığa yönlendirebilmektedir.

Borum' a göre ideoloji ve eylem bazen bağlantılı olmakla birlikte çoğu zaman aralarında bağlantı bulunmamakta, şiddet eylemi her zaman ideolojik nedenlerle gerçekleşmemektedir (2011a, s. 9). Birey şiddeti kullanmayı ideolojiyle tanışmadan önce deneyimlemiş olabilir ve daha sonrasında ise ideolojiyle tanışarak şiddeti politik amaçlara taşıyabilmektedir. Hırsızlık,

uyuşturucu ve asayiş suçlarından sabıka kaydı bulunan gençlerin daha sonra ideolojiyle tanışarak DEAŞ terör örgütüne katıldığı bilinmektedir (Eroğlu, 2018, s. 32). Bireylerin şiddetle ideolojiden daha önce tanışabileceği ve ideolojik bağlarının yüzeysel olabileceği göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Bu durumda da karşımıza şiddet içeren radikalleşme ve şiddet içermeyen radikalleşme kavramları çıkmaktadır. Bir başka ifade ile fikirsel radikalleşme ve eylemsel radikalleşme kavramlarının tartışılması durumudur.

Radikal grupların faaliyetleri siyasi iktidarı yıpratır ve bozabilir. Bu durum hükümetlerin radikal gruplar karşısındaki faaliyetlerinin ve hatta meşruiyetinin sorgulanmasına neden olabilmektedir. Kaya bu durumu şöyle değerlendirmektedir: Neoliberal yaklaşımla radikalleşmenin yapısal nedenleri göz ardı edilirse, bu durumu önlemeye yönelik politikalar güvenlik önlemlerine dönüşebilir ve bu da polis ve askeri tedbirlerin artmasına yol açar (2023, s. 14). Fransız hükümetinin 2015 terör saldırıları sonrasında olağanüstü hal ilan ederek orduyu seferber etmesi ve vatandaşlarını sürekli kontrol altında tutması gibi uygulamalarla somutlaşır. Ancak bu tür tedbirler halk arasında tehdit algısını artırarak konuyu daha da belirgin hale getirebilir ve radikalleşme gibi yapısal sorunlara verilen güvenlik temelli tepkiler toplumsal gerginliği daha da arttırabilir. Fransız hükümeti ile ilgili verilen örnekte olduğu gibi halk nezdinde hükümetlerin eylemlerinin meşruluğunun sorgulanmasına neden olabilir ve yıpratma gerçekleşebilir.

Son olarak radikalleşme ve aşırıcılık devletlerin oluşturduğu düzeni sarsmakta ve toplum içerisinde kutuplaşmaları artırarak nefret söylemlerini yükseltmektedir. Radikallerin ve aşırıcılık yanlılarının politik hedeflerinin olması ve bu hedeflere yönelik sembolik eylemler düzenlemeleri iç çatışmalara ve iç karışıklıklara neden olmaktadır. Devletler toplumların temel değerleri üzerinde yükselmiştir. Aşırıcılık bir toplumun temel değerlerini, ilkelerini hedef almakta ve bunu farklı ideolojiler altında gerçekleştirmektedir (Borum, 2011a, s. 10). Bu nedenlerle devletler ve toplumlar için aşırıcılık yanlıları ve radikaller tamamen sorunlu hücrelerdir.

1.4. Aşırıcılık ve Radikalleşme ile Mücadele

Radikalleşme doğası gereği bir süreci ifade eder ve genellikle birçok nedenden ötürü ortaya çıkabilir, çeşitli sonuçlara yol açabilir. Bu da şiddet ve terör gibi tehditleri içerebileceğinden, radikalleşmenin ve aşırıcılığın kökenleri derinlemesine incelenmeli ve çözümler geliştirilmelidir. Geliştirilecek çözümler toplumların bir arada yaşamaları ve çatışmaları barışçıl yollarla çözme kapasitelerini artırmaları için önemlidir.

Aşırıcılık ve radikalleşme çok yönlü ve farklı motivasyonların ürünüdür. Bu nedenle mücadele de çok yönlüdür ve kamu ile sivil toplum kuruluşlarını ve toplumları ilgilendiren bir durumdur. Radikalleşme ile mücadele önleme, koruma cezalandırma, rehabilitasyon süreçlerini içermektedir. Bu süreçlerde radikal grupların dağıtılması, şiddet eylemlerinin engellenmesi,

radikal düşüncelerin yayılmasının önlenmesi, radikalleşme sürecinde olanların aşırı düşüncelerinden vazgeçmesinin sağlanması amaçlanmaktadır (Çıtak, 2024a, s. 501).

Önleme aşaması çok yönlü mücadeleyi gerektirmektedir. Radikalleşme ile mücadelede; eğitimden kolluk kuvvetlerine, sivil toplum kuruluşlarından, yargı mercilerine kadar uluslararası/ ulusal kamu, özel sektörle birlikte bir bütün halinde geliştirilen strateji üzerinden hareket etmesi gerekmektedir. Örneğin 2010 yılında 18 hükümetin iş birliği ile Kanada hükümeti öncülüğünde şiddet içeren aşırıçılıkla mücadele çalışma grubu (CVEWG) kurularak şiddeti önlemek adına bilgi alışverişi ve iş birliği gerçekleştirilmiştir. Kurulan bu organizasyon önleme ve beceriler yerine geliştirme, araştırma ve psikolojik müdahaleyi ön plana çıkararak radikalleşme eğilimindekilere radikalleşmeden döndürme amacıyla destek sağlamayı ön planda tutma amacını benimsemiştir (Ahmad, 2017, s. 126).

Küresel dünyada tek bir toplumun, toplumun belirli bir kesiminin ya da hükümetlerin tek başlarına radikalleşmeyle mücadeleleri kolay olmamaktadır. Radikalleşme ile mücadele devletleri, hükümetleri ve kuruluşları iş birliğine sevk etmektedir. Mücadelede önleme faaliyetlerinin en küçük toplumsal yapılaşmadan, uluslararası büyük organizasyonlara kadar geniş bir perspektifle ve bir plan içerisinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca radikal birey, grup veya yapıların nerede meydana geldiği; hangi şartlarda türediği; türediği ortamın özellikleri mücadelecilerce bilinmeli ve buna göre eylem planları oluşturulmalıdır. Radikalleşme ve aşırıçılıkla mücadelede siyasi çözümlere odaklanmak yerine eğitim, sağlık, sosyo-kültürel, ekonomi gibi alanlarda sivil toplum örgütleri ve özel sektör gibi paydaşlar da dahil edilerek; çok paydaşlı bütünsel yöntemlerle yaklaşım geliştirilmelidir (Erdoğan, 2023, s. 45).

Mücadelede koruma aşaması farklı bir perspektif değerlendirmesinin önünü açmaktadır. Süreç radikalleşme eğilimine girebilecek şahısların radikalleşme sürecine engel olmak adına alınması gereken önlemleri içerir. Eğitim kurumlarında eleştirel düşünce yapısının geliştirilmesine yönelik çalışmalar, risk grubundaki bireylerin belirlenerek psikolojik destek programlarına alınması, aile ve arkadaş gruplarının radikalleşme ve aşırıçılık ile ilgili bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar, istihdam ve iş sahalarının genişletilmesine yönelik çalışmalar, internet ve sosyal medya üzerindeki denetimlerin artırılması, nefret içerikli aşırı söylemlerin önüne geçilmek üzere yapılan çalışmalar, sivil toplum kuruluşları ile hükümetlerin ortak yürüttükleri bireylerin topluma entegre edilmesine ilişkin çalışmalar büyük öneme sahiptir (Organisation für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa, 2018, ss. 18-22).

Cezalandırma radikalleşmeyle mücadelede koruma ve toplumun güvenliğini sağlama adına uygulanan yöntemlerdendir. Radikal faaliyetlerde bulunan birey veya gruplara yönelik ağırlaştırılmış ve uzun süreli cezalar ve seyahat kısıtlamaları gibi pek çok yöntem toplum güvenliği için uygulanabilmekte ve aşırıçılık yanlıları bu yöntemle toplumdaki izole edilebilmektedir. Aşırıçılık yanlılarının; (1) motivasyonları, (2) idealist ve siyasi hedeflerinin geniş, belirsiz olması, (3) aşırıçılık yanlılarına karşı misillemenin zor olması, (4) kendilerine

karşı yapılan misillemeleri kolaylıkla kışkırtmaları cezalandırma uygulamalarının sertleşmesine neden olmaktadır (Fisher, 2007, s. 2). Ceza adalet sisteminde uygulanan yöntemler tartışmalı olabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 2019 yılında ortaya çıkan Neo-Nazi nefret söylemlerinde eylemlere katılan bireyler ile yapılan röportajlarda, ceza adalet sisteminin bireyleri girdikleri yoldan uzaklaştırmaya çalıştığı ancak çatışmacı müdahalelerin başarısız olduğu; aynı zamanda aşırıcılık yanlılarının nefret içeriklerine ve hareketlere daha derinden itilerek öfke ve mağduriyet duygularının beslendiği ortaya konmuştur (Doug, 2021).

Rehabilitasyon da radikalleşmeyle mücadelede sıkça kullanılan yöntemlerdendir. Birey veya gruplara karşı çeşitli rehabilitasyon yöntemleri kullanılarak ya radikalleşmeden döndürülmeye çalışılmaktadır ya da radikalleşmenin önüne geçilmeye odaklanılmaktadır. Rehabilitasyon yöntemleri veya uygulamaları da bu duruma göre şekillenmekte ve planlanmaktadır. Psikososyal destek, topluluk aktiviteleri, medya okuryazarlığı gibi pek çok uygulama yapılabilmekte ve radikalleşmiş veya radikalleşme evresinde olan bireylerin bilinçlendirilmesi yapılarak radikalleşmeden döndürülme amaçlanmaktadır (Khan, & Peracha, 2017, ss. 1-4). Rehabilitasyonun amacı bireylerin topluma yeniden entegrasyonunun sağlanması ve bireyin toplum için risk faktörü oluşturmasının önüne geçmektir (Lewis vd., 2024, s. 56).

Radikalleşme ve şiddet içeren aşırıcılıkla mücadele sert, yumuşak ve istihbarat odaklı yaklaşımlar üzerinden de değerlendirilmekte ve kategorize edilebilmektedir. Sert yaklaşımlar radikalleşme içeriklerinin reddedilmesini veya kaldırılmasını kapsamakta ve genellikle sanal platformlar üzerinden uygulanmaktadır. Sert yaklaşımlardaki en önemli değerlendirme aracı materyallerin kısıtlanarak bireylerin ulaşımının engellenmesi ve bu engelleme ile bireylerin daha az radikalleşeceği düşüncesidir (Meleagrou-Hitchens & Kaderbhai, 2017, ss. 53-54). Sert yaklaşım olarak çevrimiçi ortamlarda kaldırma, filtreleme, gizleme yöntemleri kullanılmaktadır. Yumuşak yaklaşımlar ise çevrimiçi kullanıcılara karşı ılımlı bir yaklaşım sergileyerek, aşırıcı materyallerin tehlikeleri üzerine eğitmeyi yani medya okur yazarlığı gibi pek çok eğitimin çevrimiçi kullanıcıya verilmesini amaçlamaktadır. Yumuşak yaklaşımlı mücadelenin hükümetler, sivil toplum ve özel sektör katılımı ile ortak bir çabayla organize edilmesi gerekmektedir (Meleagrou-Hitchens & Kaderbhai, 2017, s. 59). Son olarak istihbarat odaklı yaklaşım ise sanal platformlarda yer alan veri ve bilgilerin analiz edilerek aşırıcılık yanlılarına karşı önleme, koruma ve cezalandırma faaliyetlerinde kullanılmasını amaçlamaktadır. İstihbarat odaklı yaklaşımlar taktiksel ve stratejik olarak değerlendirilebilmektedir. Stratejik istihbarat; aşırıcılık yanlılarının ve radikallerin interneti hangi amaçlarla ve hangi platformları kullandıklarını, eleman temin süreçlerini, sempatanlar arasındaki iletişim yöntemlerini, bilginin yayılma biçimlerinin tespitiyle ilgilenirken; taktiksel istihbarat ise daha çok yakın zamanda gerçekleşmesi muhtemel ya da planlanmış bir eylemin tespitine odaklanır (Meleagrou-Hitchens & Kaderbhai, 2017, ss. 68-69). Sonuç olarak radikalleşme ile mücadelede sert, yumuşak veya istihbarat odaklı yöntemlerden biri veya birkaçı kullanılabilir gibi tümü de kullanılabilir. Ancak yöntemlerin hedef kitleye göre

belirlenmesi, olumsuz sonuçların en aza indirilmesi ve olumsuz sonuçlara karşı gerekli önlemlerin alınarak planlı hareket edilmesi önem arz etmektedir.

Radikalleşme ile başa çıkabilme mücadele ve radikalleşenlerin topluma yeniden kazandırılması ile mümkündür (Çakır vd., 2017, s. 34). Radikalleşmeyle mücadele ailede başlayabilmektedir. Ailelerin çocuklarının radikalleşmesine aracılık eden internet ve sosyal medya kullanımlarına sınırlamalar getirmeleri; çocuklarda gözlemlenen rahatsız edici davranışları yetkililere bildirmeleri; çocuğun okul yaşamını gözlemlemeleri ve olağan dışındaki davranışları belirlemeleri; akran ve arkadaş seçimlerini, seyahat planlamalarını ve internet kullanımlarını izlemeleri mücadelede önemli hususlardır (Siegel vd., 2019, s. 397). Radikalleşme ile mücadelede aileler ergenlik dönemindeki gençleri destekleyici davranışlarda bulunmalı, gençlere rehberlik yaparak aidiyet duygularında gelişime yardımcı olmalı ve gençlere diyalog kurabilecekleri bir çevre oluşturmalarıdır (Ahmad, 2017, s. 147). Radikalleşmenin hangi yaşta başlayacağı veya hangi yaşta ortaya çıkacağı bilinmemekle birlikte, gençlerde görülen radikalleşme aileleri çocukluktan itibaren önlem almaya itebilmekte ve aileler internetin kullanımı ile ilgili kısıtlamalara gidilebilmektedir.

Radikalleşme ile mücadele de bir başka önemli unsur eğitim kurumlarıdır. Gençlerin çoğu çevrimiçi ortamlara okul dönemlerinde yoğunlaşabilmekte ve arayış içerisine girebilmektedir. Üniversite öğrenimi gören gençler farklı kültürden gelen gençlerle yüz yüze etkileşim kurmakla birlikte aynı zamanda dijital çağın gerekliliği nedeniyle çevrimiçi ortamlarda daha fazla zaman geçirebilmektedir. Hem çevrimiçi ortamlarda hem de fiziki olarak radikalleşme ve aşırıcılık tehditleri ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Ayrıca siyasal ayaklanmalar, protesto, şiddet eylemleri ve terör saldırıları radikalleşmeyle ortaya çıkabilen veya sonuçları itibariyle oluşabilen durumlardır (Köse & Coşkun, 2019, s. 20). Gençlerin bu tür faaliyetlere katılımları üniversite yıllarında benlik arayışları nedeniyle daha yoğun yaşanmaktadır. Siyasal ayaklanmalar, protesto ve şiddet eylemlerinin fiziki olarak gerçekleşmesinin yanında çevrimiçi platformlara kayış, radikalleşmeyi olağan davranış olarak görmelerine neden olmaktadır. Gençlerin olağan olarak algılayabilecekleri bu durumun analizinde ve farkındalıkların ortaya konularak aşırıcılıktan uzaklaştırma sürecinde eğitim kurumları büyük öneme sahiptir. Çünkü eğitim kurumları gençlerin zayıf noktalarını ortadan kaldırmak ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için gereklidir (Ahmad, 2017, s. 147). Toplumsal aktivitelerin amacı da bireylerin sosyal öğrenimlerini sürdürmelerini sağlamak ve yaşadıkları topluma bağlılıklarını artırmaktır. Eğitim bireyin her anında gerçekleşebilen dinamiklere sahiptir. Eğitimin bu olumlu yanı sadece üniversite öğrenimi görenleri kapsamaz. Yaş, cinsiyet, ırk, etnik milliyetçilik veya eğitim seviyesi gözetilmeksizin herkes her an öğrenmeye yönlendirilebilir. Radikalleşme ve aşırıcılıkla mücadele de eğitim temelli tüm organizasyonlar büyük öneme sahiptir.

Radikalleşme ile mücadele güvenlik bürokrasisi ile ortadan kaldırılabilir bir durum değildir (Köse & Coşkun, 2019, s. 21). Bu nedenle radikalleşmeyle mücadelede tüm kamu kurumları ve

sivil toplum kuruluşları belirli bir strateji doğrultusunda hareket etmeli ve bunun planlayıcısı hükümetler olmalıdır. Kollektif bir çaba gerektiren radikalleşmeyle mücadele; uygulanan politika, geliştirilen strateji, iyileştirme programların yanı sıra radikalleşmenin boyutu, derecesi, türü, bireysel veya grupsal süreci, özellikleri üzerinden şekillendirilmelidir (Çıtak, 2024a, s. 500). Bir başka ifade ile her radikalleşme olayı kendine özgü durumlar barındırır ve bu şartlarda değerlendirme gerektirir. Son olarak radikalleşme ile mücadelenin toplum, devlet ve özel sektörle birlikte planlanıp yapılması gerekir. Toplum bilinçlendirilmeli ve özel sektör-kamu iş birliği ile yönlendirilerek mücadeleciler hale getirilmelidir.

2. BÖLÜM

ÇEVİRİMİÇİ RADİKALLEŞME

Radikalleşme geleneksel olarak varlığını sürdürse de zaman içerisinde yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte kendisine yeni sahalar bulmuş ve varlığını güçlendirerek devam ettirmiştir. Günümüzde internetin getirdiği gelişmeler radikalleşme süreçlerini etkilemiş ve yeni radikalleşme süreçlerini gündeme getirmiştir. Çevrimiçi ortamlar bireylerin sanal dünyada daha çok vakit geçirmelerinin ve aşırı içerikleri daha çok tüketmelerinin önünü açarak; çevrimiçi radikalleşebilmenin görünürlüğünü artırmıştır. Radikalleşme ve aşırı içeriğin gelenekselin dışında internet üzerinden de yaygınlaşması, güvenlik açıklarının derinleşmesi nedeniyle son dönemde yapılan araştırmaların dikkatlerini bu yöne çekmiştir. Çalışmanın bu bölümünde çevrimiçi radikalleşme başlığı altında çevrimiçi alan ve özellikleri, çevrimiçi ortamlarda aşırıcılık düşüncelerinin paylaşımı, çevrimiçi platformlarda radikalleşmenin süreçleri, grupların bu alanlardaki faaliyetleri ve geleneksel ortamlarla çevrimiçi ortamların karşılaştırılması konuları analiz edilecektir.

2.1. Çevrimiçi Alan ve Özellikleri

İnternet günümüz dünyasında insanlığın hayatına etki eden en önemli teknolojik gelişmelerden biridir. İnternet; iletişim, bilgi erişimi, ticaret, eğitim, sosyal alanlar gibi pek çok sahada devrim yaratmış ve çığır açabilecek yenilikleri insanlığın kullanımına sunmuştur. İnsanlığa sunulan internet ortamı her geçen gün yeni kullanıcıları kendisine çekmekte ve sürekli büyüyen bir kartopu haline gelmektedir. 2005 yılında dünya çapında 1,023 milyar olan internet kullanıcı sayısı, 2010 yılında 1,981 milyar insana ulaşırken 2015 yılında 2,954 milyar, 2020 yılında 4,585 milyara ulaşmış ve son olarak 2023 yılında ise 5,400 milyar kişinin kullandığı bir saha haline gelmiştir (Number of internet users worldwide 2023, t.y.). İnternet tabanlı sosyal medya uygulamalarının kullanıcı sayıları da internetin etkileşim ve iletişim için kullanıldığına ilişkin verileri ortaya koymaktadır. Nisan 2024 itibariyle aylık olarak Facebook platformunu kullanan 3,065 milyar kişi iken, Youtube isimli video oynatma ve etkileşim programı kullanıcısının 2,504 milyar olduğu, Instagram ve Whatsapp isimli platformların kullanıcı sayılarının ise 2,000 milyar kişiye ulaştığı bilinmektedir (Biggest social media platforms by users 2024, t.y.). Uygulamaların bu denli kullanıcı sayılarına ulaşması haberleşme ve pek çok aktivitenin internet platformları üzerinden gerçekleştiğinin göstergesidir. Mesajlaşma tabanlı WeChat uygulamasının 1,343 milyar, Facebook Messenger uygulamasının 1,010 milyar, Telegram uygulamasının 900 milyon, Snapchat uygulamasının 800 milyon, Tiktok uygulamasının 755 milyon kullanıcıya hitap etmektedir. Bu rakamlar en çok kullanılan platformların internetteki etkileşim sahalarının boyutunu ve farklı alternatifleri ön plana çıkarmaktadır (Biggest social media platforms by users 2024, t.y.).

Dünya çapında internet tabanlı platformların ulaştığı kullanıcı sayıları araştırmacıları bu alanlara yönlendirmiş ve pek çok konuda araştırma yapmaya itmiştir. Çevrimiçi ortamlar insanlığın hayatında sosyal, eğitim, psikolojik, fizyolojik gibi pek çok alanda yenilik getirmiştir. Bu yenilikler de çevrimiçi ortamlardaki kullanıcı profillerinin şekillenmesine etki etmekte ve güncel yaşamın dijital ortama uyumunda rol almaktadır. Conway, ortam kavramının bireyler veya grupların birlikte yaşadığı ve hareket ettikleri sosyal ağlardan ve bu ortamda oluşan ilişkilerden geliştiğini; spesifik sosyal çevreyi tanımlamak için kullanıldığını; bunun yanında kültürleriyle, anlatılarıyla ve sembollerıyla şekillenmesi anlamıyla da kullanılarak kavrama farklı bir anlam yüklediğini ifade etmektedir (2012, s. 3). Ortam bireylerin sosyalleşmesine ve küresel dünyada anlık olarak etkileşmesine olanak tanır.

İfade özgürlüğü, anlık canlı yayın ve iletişim, zaman ve mekan kısıtlaması olmaksızın paylaşım yapabilme ve içerik üretebilme, yatırıma gereksinim olmayan minimum imkanlarla etkileşim kurulabilme, yayın kriterleri olmaksızın paylaşım imkanı, denetim mekanizmalarından uzak, çoklu iletişime elverişli çevrimiçi alanların başlıca özelliklerindedir (Şahin & Şahin, 2016, ss. 50-51). Ayrıca sosyal medya platformlarının yazışma özelliklerinin bulunması, mobil cihazların internet ve sosyal medya platformuna erişimi kolaylaştırması bilgi tüketiminin önünü açmakta ve herkesi bilgi üretmeye teşvik etmektedir (Thompson, 2011, s. 171). Güncel yaşamda fiziksel olarak yapılamayan ve dile getirilemeyen pek çok şey dijital sahada gerçekleştirilebilmektedir. Bu durum kullanıcılar için avantaj gibi görünse de aşırı davranışlara, kriminal olmaya yönlendirebilmekte ve her bireyde bir suç profili oluşmasına neden olmaktadır. Yani internet sunduğu olanakların yanında güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir.

Ortam alt kültür ve sosyal ağın gerekliliği için terör gruplarına bağdaştırıcı bir alan oluşturmaktadır. Ortam ayrıca radikallerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri, çevreyle etkileşime girdikleri, eleştirilen ve yüzleşilebilen bir alanı da ifade etmektedir. Bir başka deyişle ortamlar siyasi deneyim kazanılan ve şiddet içeren radikal fikirlerin üretildiği, test edildiği ve artıldığı toplumsal alanlardır (Conway, 2012, s. 3). Böyle bir alanın fiziksel alandan sıyrılarak internetin gelişimiyle birlikte çevrimiçi ortamları kendisine entegre etmesi sonucu çevrimiçi ortamların varlığından söz edilir hale gelmiştir. Bilgi, etkileşim, haberleşme gibi pek çok alanda kullanılan çevrimiçi alanların kendine has özellikleri ve yetenekleri mevcuttur.

İnternetin bireysel radikalleşme üzerine etkilerini araştıran Koehler, internetin radikal ve şiddet içeren ideolojileri aktaran ve bunları siyasi aktivizme dönüştüren radikal karşıt toplumların kurulması ve geliştirilmesinde önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuş; çevrimdışı grup etkinlikleri, müzik ve konserler, mitingler ve siyasi eğitimler gibi diğer sosyalleşme yöntemleri ile karşılaştırıldığında, internetin kullanılan materyale göre bireysel radikalleşme sürecini yönlendiren en önemli unsur olduğunu belirtmiştir (2014, ss. 118-123).

Siyasi aktörler ve politika yapıcılar internetin ve Web 2.0 uygulamalarının şiddet yanlı bireylerin şiddet içeren aşırı ortamları öğrenmelerine ve bu ortamlara kendilerini kolaylıkla kaptırmalarına olanak sağladığını değerlendirmektedir (Conway, 2012, s. 9). Bir başka ifade ile internet radikalleşme sürecinin itici gücü ve kolaylaştırıcısıdır (Koehler, 2014, s. 123). İnternet ve sosyal medya platformları terör, beyaz ırkçı veya aşırı gruplar için öğretilendirme sürecinde eylem ve faaliyetlerde kullanılan araç haline gelmektedir. Çevrimiçi ortamlar zaman ve mekan sınırlaması olmadan hızlı ve sınırsız iletişim ortamı sağlamakta ve toplumdan izole bireyler çevrimiçi ortamlardaki söylemlerden etkilenerek radikalleşme sürecine dahil olabilmektedir (Şen, 2021, ss. 175-176). Çevrimiçi ortamların etkileşim, paylaşım ve iletişim tabanlı olması, radikalleşme ve aşırı düşüncelerin temelinde yer alan etkileşim ve paylaşım ile ortak nokta oluşturmaktadır (Çıtak, 2024b, s. 492). Öte yandan internetin yaygınlaşması ve insanlığın merkezinde konumlanması bazılarının göre izolasyonla ilişkilendirilirken, diğerleri için bu durum sosyalleşme ile ilgilidir ve internet etkileşimi kolaylaştırmaktadır. Behr vd., internet üzerinden gerçekleşen radikalleşme ve terör vakalarını inceleyen Birleşik Krallık İç İşleri Bakanlığının, terör örgütleri ve sempatanlarının ülkede veya ülke dışındaki insanların radikalleşme boyutunu değiştirdiğini ve etkileşimi teşvik ederek işe alımı/eleman teminini kolaylaştırdığını; aynı zamanda insanların interneti kullanma şeklinin de tüm bu süreçlerdeki önemini ortaya koyduğunu belirtmektedir (2013, ss. 2-6).

Teröristler interneti radikalleşme sürecinde önemli bir araç olarak görmenin yanında propaganda, hükümet hakkında yanlış bilgi yayma, sohbet odaları ve forum sitelerinde ağlarına takılan gençleri kendi hedef - kriterlerine göre eğitime, düşmanlarını şeytanlaştırmaya yönelik planlamalar yaparak bu çizgide etkileşimli oyunlar geliştirme gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır (Brill, 2010, s. 78). İnternette gerçekleştirilen eleman teminlerinde, terör gruplarının hedefi tamamen zayıf ve sempati duyan bireyleri tespit etmek; tespit edilenlerin kendi saflarında çalışmasını sağlamaktır. Bir başka ifade ile internet radikaller penceresinden bir balık ağına benzer ve dipteki balıkları değil yüzeydekileri yakalar (Behr vd., 2013, s. 26). İnternetin, bilgi sağlama ve tavsiye sunma açısından düzenlenmemiş bir ortam olması, doğası gereği yer alan bilgilerin insanlar tarafından sorgulanmaksızın ve kayıtsız şekilde doğru kabul edilmesine yol açmaktadır. Ayrıca, internet erişim sağlayan bireylerin, gerçekte oldukları kişi olarak değil de olmak istedikleri kişi gibi davranmaları, terör örgütlerinin hedef kitlesini oluşturma sürecini kolaylaştırmaktadır. Ağa takılan bireyler yönlendirilmekte ve radikalleşme süreçleri bu bireyler için hızlanmaktadır (Brill, 2010, s. 80).

İnternetin kapasitesi, potansiyeli ve her an yenilenen yapısı düşünüldüğünde internetin terör gruplarınca çok yönlü kullanılabileceği de tahmin edilebilen bir durum haline gelmiştir. İnternetin ucuz ve kolay erişime sahip olması, mobil internet erişiminin kolaylaşmasıyla birlikte sürekli trendleşerek yükselişi, çevrimiçi olmanın gençler arasında her geçen gün artarak bir norm haline gelmesi, Facebook, Youtube gibi sosyal çevrimiçi ağların her geçen gün çeşitlenmesi ve yaygınlaşması bireyleri internete yönlendirdiği gibi terör örgütlerinin de aracı haline gelmektedir (Conway, 2012, s. 6). Dijital platformlar terör gruplarına ve aşırı gruplara

maliyetsiz ve kolay erişim, anonim web sitelerine ulaşım, e-postaların yanında gizlilik için kriptoloji ve şifreleme deneyimleri, bloglarda ön planda yer alabilme, sosyal ağ profilleri ve oyunların çeşitli yönlerinden faydalanmanın önünü açmakta ve dezavantaj durumlarını avantaja dönüştürmelerine olanak sağlamaktadır (Çıtak, 2024a, s. 496). Brill terörizmin doğası gereği bir mesajı barındırdığından internetin bu mesajı genel olarak dünyaya iletme fırsatı tanıdığını, aktif olarak kendi davalarının sempatanlarına da mesajı iletme fırsatı verdiğini, bu durumun radikalleşme için önemli olduğunu belirtmektedir (2010, s. 81). Aynı zamanda eleman teminlerinde savunmasız bireylerin bu sitelere yoğunlaştığına, çarpık mesajları bularak bu mesajlara inanıp destekçi olmalarına dikkat çekmektedir (Brill, 2010, s. 81).

İnternet doğası gereği her türlü bilgi ve veriye ulaşımı sağlar. Bu verilerin zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın anlık ulaşımına açık olması, onları herhangi bir bireyin tüketimine açık hale getirmektedir. İnternetin yapısal olan bu durumu giderek artan şiddet içeren kaynakların yaygınlaşmasına, bilgi alışverişinin kolaylaşmasına, çevrimiçi ortamlarda görüşlerin rahatlıkla dile getirilip olabilmemesine, bloglar, web siteleri, forumlar ve sosyal medya platformlarında tartışılmasına, benimsenmesine ve özümsemesine olanak sağlamakla birlikte tanıtım ve reklam görevi de görmektedir (Conway, 2012, s. 6). Bunların yanında çevrimiçi ortamda faal olan terör grupları Facebook, Youtube ve X gibi pek çok platformda güç kullanımını ve şiddet görüntülerini paylaşarak eylemlerini doğallaştırmakta, siyasi aktörlere meydan okumakta ve sosyal medyayı propaganda aracı olarak kullanmaktadırlar (Erdin, 2017, s. 125).

Arap TV Kanalı El Cezire tarafından yayınlanan El Kaide tabanlı şiddet içeren haberler, devlet sansürüne maruz kalan izleyici kitlesine ulaştırılarak örgütün propaganda faaliyetlerinde başarılı olması sağlanmıştır (Payne, 2009, s. 114). El Cezire kanalı aracılığıyla Kuveyt'te ABD askerlerine yapılan saldırıların övülmesi ile El Kaide notları internette de eş zamanlı olarak yayınlanmış ve Bin Ladin'in hayatta olduğuna ilişkin propaganda yapılmıştır (Thomas, 2003, s. 115). Teröristlerin internetteki paylaşımları şiddet görüntüleri ile sınırlı değildir. Thomas; Afganistan'da yakalanan El-Kaide terör örgütü üyesinin bilgisayarında çevrimiçi ortamlardan elde edilen "sabotaj el kitabı" bulunduğunu belirtmiştir (2003, s. 115). İnternet yayınlanması veya satımı yasak olan kitap, belge, dergi, video gibi kritik verileri içeren materyallerin şifrelenmesine, saklanmasına, dağıtımına olanak sağlamak ve sınırlı bireylerin erişimine açabilmektedir. Böylece internetin anonimliğinden faydalanılmaktadır.

Sohbet odaları ve forumlar haberleşme ve etkileşimin sağlandığı platformlardır. Sohbet odaları internet tabanlı olan herhangi bir program, site oyun gibi alanlara yerleştirilebilir ve iletişim - etkileşim aracı haline getirilebilir (UNESCO, 2017, s. 15). Forum siteleri gerçek zamanlı iletişim kurulabilen, soru sorulabilen, sorulan sorulara doğruluğu kanıtlanmamış cevapların verildiği ve terör gruplarının kendi sitelerine köprü oluşturabildiği sanal ortamlar halinde kullanılabilir. İnternet; yayınladıkları mesaja karşılık verilir verilmeyeni anlamak amacıyla teröristlerin sürekli olarak sohbet odalarına katılmasına, izleme görevini yürütenlerin üretilen mesaja duyarlılığı yüksek bireyleri tespit ederek yönlendirmesine,

fiziksel ve zihinsel hazırlama aşamasına başlamak üzere sanal toplantılar düzenlenmesine ve bireyler ile teröristlerin ilk gerçek bağlantıyı kurmasına olanak tanımaktadır (Brill, 2010, s. 82). Sohbet odalarının ağ oluşturma ve tartışma tabanlı olması, fikirlerin, deneyimlerin ve değerlerin takipçiler arasındaki iletişimin gelişmesine, güçlenmesine ve bilgi alışverişine olanak sağlar. Bu durum ayrıca aşırı düşünceye sahip olanların fotoğraf, video, rehber, el kitapları, manifestolar paylaşmasına imkan tanır (UNESCO, 2017, s. 15). Şiddet veya suça bulaşan bireyler maliyet ve kazanç hesaplarının kendi çıkarlarına göre sonuçlanabilmesi için sosyal ağlara ihtiyaç duymaktadırlar (Briggs, 2014, s. 6). Sohbet odaları aşırı ve radikaller için 7/24 alışveriş yapılabilen, fiziksel bağlantı olmadan radikal içeriğe kendi kişisel ağlarından erişim rahatlığı sağlayan sanal platformlardır (Behr vd., 2013, s. 19). Bir başka ifadeyle forumlar insanların bulunduğu ve tartışmalı konuların dile getirilebildiği, intikam duygusu olmadan tartışılabilirdiği sanal şehir meydanları veya halk meclisleridir (Neumann, 2013a, s. 434).

Son dönemde teröristler veya aşırıçılık yanlıları tarafından yapılan eylemlerin canlı olarak yayınlanması suç dünyasında popüler bir davranış; bir nevi reklam ve tanıtım aracı haline gelmiştir. ABD, Yeni Zelanda, Almanya gibi ülkelerde aşırıçılık yanlılarının video oyunları izlemek için oluşturulmuş platformlara gerçekleştirdikleri saldırılarına ilişkin videoları, canlı yayın görüntülerini yükledikleri yönünde bulgular mevcuttur (Lamphere-Englund & White, 2023, s. 5). Bu durum videolu oyunların aşırıçılık yanlılarına, terörist gruplara ve yalnız aktörlere pek çok fırsat sağlamakta, yeni olanaklar geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Oyunlar çevrimiçi ortamların olanaklarını aşırıçılık yanlılarına ve terör gruplarına sağlarken, bunun yanında simülasyon görevi görerek düşünülen eylemlerin provalarına ve hazırlıklarına da imkân tanımaktadır. ABD’de 1999 yılında Columbine Lisesi saldırısını gerçekleştirenlerin, eylemden önce “DOOM” isimli oyun platformunda kendi okullarının haritalarını tasarlayarak oyun üzerinden provalar yaptıkları ortaya çıkmıştır (Lamphere-Englund & White, 2023, s. 15).

Oyun platformları arkadaş edinme ve etkileşim aracı olarak da kullanılmaktadır. Nasyonal sosyalist yeraltı terör hücreleri üyelerinin, çevrimiçi ortamlarda eğlence arayışı içerisinde oldukları, oyun seanslarında takım veya grup konuşması yoluyla arkadaş edindikleri, düzenli olarak çevrimiçi ortamlarda bir araya gelerek herhangi bir konu hakkında tartışmalara katılabildikleri görülmüştür (Koehler, 2014, s. 129). Eleman temini süreci bu aşamalarda yaşanabilmektedir. İnternet geniş kitlelere ulaşma sağladığı gibi etkileşimi teşvik ederek eleman teminini kolaylaştırmaktadır (Behr vd., 2013, s. 6). Video oyunlarında oyuncular ile oyundaki karakterlerin özdeşleşmeleri; hikayenin akışına kapılarak öldürme, yaralama ve saldırıların heyecan verici hale getirilmesi; bu olguların normalleştirilmesi ve oyun içerisindeki faaliyetlerin bölüm sonlarında katılımcıyı ödüllendirmesi eleman teminlerinde seçimleri kolaylaştırmaktadır (Schlegel, 2020, s. 20). Aynı zamanda video oyunları oyuncuların pratik yapmalarını, kahramanlık ve ödüllerle ilişkilendirilmelerini, oyundaki avatarlarla bağ kurarak avatarları kişiselleştirmelerini, oyuncuların saldırı eylemlerine karşı duyarsızlaşmasını

sağlayarak şiddet içeriklerine ve ahlaki kopuşlara zemin hazırlamaktadır (Schlegel, 2020, s. 20).

Video oyunları yaşamın olduğu hemen hemen her noktada tüketici bulmakta yani popülerliğini koruyarak sürekli olarak artan bir trend halindedir. 2022 yılı itibariyle dünya çapındaki oyun pazarından elde edilen gelirin 347 milyar doları geçtiği ve mobil oyun pazarında ise yaklaşık 248 milyar dolar civarında olduğu değerlendirilmektedir (cycles & Text, 2024). Büyük gelir hacmi bulunan video oyunları kültürel, dinsel ve sosyal farklılıkları da bir araya getirmektedir. Çevrimiçi ortamlar ve oyun platformları grup üyeleri için ortak bir dil ve kültür oluşmasını sağlayarak kolektif bir kimlik yaratma sürecini hızlandıracak bir araç olmaktadır (Koehler, 2014, s. 128). Kolektif kimlik oluşma aşamasında bireyler terör kültürü veya ideolojileri altında bir araya gelirler.

Öte yandan video oyunlarının bireyler üzerinde de etkileri mevcuttur. Video oyunlarının bireyler üzerinde bıraktığı etkiler eğitim süreçlerinde kullanılmasının önünü açmaktadır. Şiddet içeren video oyunlarına maruz kalma nörolojik, bilişsel, duygusal veya davranışsal etkilere neden olabilmekte, reaksiyonu ve duyarlılığı azaltabilmektedir. ABD ordusunun eğitimleri sırasında askerleri duyarsızlaştırmak için video oyunlarının kullanılması bu duruma örnek oluşturmaktadır (Schlegel, 2020, s. 20). Video oyunları sosyal öğrenme görevi görek bireylerin şiddet ile bağlantı kurmasını sağlamaktadır (Arıcı & Kılınç, 2021, s. 165).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse sosyal medya platformları ve video oyun ortamları; radikaller için mesajlaşma, etkileşim, propaganda, finans ve işe alım işlevindedirler. Sanal platformlar savunmasız ve hoşnutsuz kullanıcılar için savaş alanı etkisi oluştururken; radikallerin birbirlerinden etkilendiği, fikirlerin tartışıldığı ve fikirlerin birbirlerine karşı zaferler kazandığı sahalar haline gelmektedir (Torok, 2013, s. 8). Bu durum çevrimiçi ortamlarda çeşitliliği de beraberinde getirmekte ve güvenlik önlemleri açısından mücadele edenleri internete yönlendirmektedir. İnternet radikaller, aşırıcular ve terör grupları için tercihlerinin yansımalarını içeren saha görevi görürken; mücadele edenler içinse doğal bir bilgi toplama aracı haline gelmiştir. Web sayfaları, sosyal medya platformları ve bloglar istihbarat örgütlerinin bilgi kaynağını oluşturmaktadır (Çıtak, 2021, s. 168).

2.2. Çevrimiçi Ortamlarda Radikal Düşüncelerin Paylaşımı

Çevrimiçi ortamlarda aşırı düşüncelere ilişkin paylaşımların tespiti ve engellenmesi oldukça zorlu bir süreci ifade etmektedir. Paylaşımın aşırıcılık içerip içermediğinin tespiti için net kriterler olmamakla birlikte göreceli bir durumun da varlığının söz konusudur. İçeriklerde yer alan paylaşımların devletten devlete, toplumdan topluma hatta bireyden bireye değişebilmesi göreceli bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır. Birçok devletin ortak tehdit olarak kabul ettiği DEAS' la mücadele sırasında teknoloji şirketleri de mücadeleye dahil olmuş ve Terörle Mücadele Küresel İnternet Forumu (GIFCT) kurulmuştur. Microsoft, Youtube, X ve Meta

şirketlerinin ortak katılımları ile 2017 yılında kurulan bu mücadele platformu internette radikalleşmeye neden olan aşırı paylaşımların önlenmesi amacıyla bağımsız bir kuruluş olarak kurulduğunu duyurmuş ve 4 temel hedefi benimsemiştir. Bu hedefler: (1) Teröristler ve şiddet yanlı aşırı kullanıcılar tarafından sosyal medya platformlarının kötüye kullanılmasının önüne geçmek, (2) İnternetin şiddet yanlı aşırı kullanıcılar tarafından kötüye kullanılması konusunda mücadeleci paydaşlar arasında işbirliğini sağlayarak GIFCT' nin kuruluşunda belirlenen temel argümanların yerine getirilmesini teşvik etmek, (3) Çevrimiçi doğru iletişimin teşvik edilmesi ile birlikte aşırı söylemlere olumlu alternatif söylemler geliştirmek, (4) Terörist ve şiddet içeren aşırı kullanıcılarla mücadeledeki operasyonlara destek vermek (*About / GIFCT, 2024*).

Terörle Mücadele Küresel İnternet Forumu (GIFCT) çevrimiçi platformlarda yapılan paylaşımların aşırıcılık içerip içermediğinin tespiti amacıyla "sınırdaki içerik" kavramını geliştirmiştir. Sınırdaki içerik demokratik ortamda ifade özgürlüğü parametreleri ile korunan ancak halka açık herkesin erişebileceği platformlarda uygunsuz içerik olarak belirtilmiştir (*GIFCT-23WG-Borderline-1.1.pdf, t.y., s. 4*). Sınırdaki içerik kavramının doğası gereği öznel bir kavram olduğuna terörist ve aşırı faaliyetlerle örtüşen çevrimiçi politika veya içerik alanını belirtmek için kullanıldığına vurgu yapılmıştır (*GIFCT-23WG-Borderline-1.1.pdf, t.y., s. 2*). Bir şirket birçok farklı platforma sahip olması durumunda dahi platformlar sınırdaki içerik konularında öznel davranabilmekte ve farklılık göstermekle birlikte farklı politika çizgilerine sahip olabilmektedirler. Platform şirketinin politikaları kendi sınırlarını çizabilmekte ve kullanıcı profillerine göre kendine özgü sınırlar geliştirebilmektedir (*GIFCT-23WG-Borderline-1.1.pdf, t.y., s. 3*). Bu durum çevrimiçi ortamlardaki paylaşımlar için ifade özgürlüğünün oldukça önemli olduğunu göstermektedir. İfade özgürlüğü sınırları kullanıcı profiline veya şirket politikalarına göre farklılık gösterebilir ve göreceli retorik içerikler barındırabilir.

Çevrimiçi ortamlarda yapılan paylaşımlar ile ilgili genellikle eylemler meydana geldikten sonra önlem alınma çabası içerisine girilmektedir. Böyle bir durumda, eylemle neticelenmiş olgular fiili olarak gerçekleşmiş ve kriminalleşmiştir. Gerçekleşmiş eylemlere özgü aşırıcılık paylaşımlarının tespiti; gerçekleşmemiş olgulara göre daha basit ve ölçülebilir, belirlenebilir olmaktadır. Çünkü aşırı paylaşımların tespiti için kılavuz görevi gören bir olayın varlığı söz konusudur. 12 Ağustos 2024 tarihinde Eskişehir ilinde meydana gelen bıçaklı saldırı eylemi Terörle Mücadele Küresel İnternet Forumu (GIFCT) tarafından şiddet içeren aşırı davranış olarak nitelendirilmişti. Eyleme ilişkin 12 adet resim, 897 adet video ile 1 pdf içerik eylemden hemen sonra GIFCT tarafından engellenerek dolaşımı sınırlandırılmıştır (*GIFCT, 2024c*). Aşırı terörist eylem gerçekleşmeden önce eylemi gerçekleştiren failin 16 sayfalık bir manifestoyu çevrimiçi ortamlarda dolaşıma soktuğu, eylem için belli bir süre plan ve hazırlık aşamasından geçtiği bilinmektedir. Daha önce kendisi gibi eylem yapan Yeni Zelanda cami baskını ile Norveç gençlik kampı saldırganlarını aziz olarak nitelendirerek kendisine referans alması, beyaz üstünlükçülerin kullandığı sembol ve amblemler materyaller kullanarak eylemini gerçekleştirmesi, eylemden hemen sonra tespit edilen ve müdahale edilen olgulardır (*Serbestiyet, 2024*).

Çevrimiçi radikalleşme internet ortamında bulunan hemen hemen tüm platformlarda gerçekleşebilmektedir. Önemli olan nokta radikalleşme eğilimindeki bireyin radikal içeriklere ulaşabilirliğidir. Ancak bazı platformlar kullanıcılara daha çok özgürlük ve gizlilik sunmaktadır. Sunulan bu özgürlük ve gizlilik çoğu zaman birey tarafından iyi olarak görülse de radikal içeriklere ulaşımı kolaylaştırmakta ve tüketimi artırmaktadır. Radikal içerikli web siteleri, Twitter, Instagram, YouTube gibi aktif video izleme haberleşme ve etkileşim platformları; Twitch, Reddit, Discord gibi haberleşme, etkileşim, canlı paylaşım ve tartışma amacıyla kullanılan sanal platformlar; Telegram gibi hızlı, güvenli, paylaşım yapılabilen haberleşme programları; video oyunları, oyunlara yapılan radikal içerikli yamalar ve oyunlara entegre edilen mesajlaşma programları yaygın olarak tercih edilen platformlardır. Çünkü bu platformlarda radikaller radikalleşme eğilimindeki bireyi kolay ve hızlı bir şekilde yönlendirebilirler; bireyle doküman, video, dosya gibi pek çok içerik paylaşabilirler. Ayrıca birey bu platformlar üzerinden kendi çabaları ile radikal içeriklere ve bireylere de ulaşabilmektedir. Son olarak örgütler yeteneklerine, kapasitelerine ve yasadışı finans durumlarına göre kendi web sitelerini açabilmekte ve kendi dergilerini üretebilmektedirler.

Çevrimiçi radikalleşmeye Stormfont platformu da örnek olay olarak verilebilir. Stormfont platformu çeşitli dillerde yayın yeteneğine sahip olan aşırı sağcı veriler içeren bir sitedir. Stormfont platformu üzerinden faaliyet yürüten 12 üye üzerinde yapılan vaka incelemelerinde, görüşülen kişiler bağlantı kurabilmenin, deneyimlerin ve birbirlerine aktarımının önemli olduğunu ifade etmektedirler (Odağ vd., 2019, s. 269). İnternetin aşırı sağcı için deneyimlerin paylaşıldığı, yalnız olmadıklarını hissettikleri ve aynı görüşe sahip insanlarla iletişim olanağı tanıyan sanal ortamı ifade ettiği anlaşılmaktadır. İnternet ve sosyal medya platformları dünya sınırlarını aşan ve başka ülkelerde yaşayanlarla anlık iletişim ve arkadaşlık kurma fırsatını yaratan saha olması nedeniyle iletişim ve etkileşimi basitleştirmiş, birçok deneyimi başkalarının arzına sunmayı kolaylaştırmıştır (Thompson, 2011, s. 169). Ayrıca, Moore Yasası'nın da ortaya koyduğu gibi, teknolojik yetenekler her 18 ile 24 ay arasında ikiye katlanmakta ve önceki teknolojik gelişmeler güncelliğini yitirilmektedir (Thompson, 2011, s. 171). İnsanlar için de yenilenen teknolojiye uyum süreci yenilik, adaptasyon gerektirmekte; bireysel, duygusal ve davranışsal yeteneklerin ilerlemesinde etkili olmaktadır.

Avusturya'nın Ternitz kentinde 9 Ağustos 2024 tarihinde gerçekleştirilen gözaltı ile ilgili olarak; gözaltına alınan gencin Viyana'da gerçekleşecek olan Taylor Swift konserini "Kan Banyosuna" çevirmek üzere planlamalar yaptığı, şüphelinin internet üzerinden hızla radikalleştiği ve DEAŞ'a bağlılık yeminleri ettiği videolarının bulunduğu kamuoyu ile paylaşılmıştır (Graham, 2024). Yetkililerin paylaştığı verilerde şüphelinin internet üzerinden radikalleşme sürecinde bulunduğu, saldırı hazırlığı içerisinde olduğunu açıkça itiraf ettiğine yer verilmiş, internet üzerinden radikalleşmenin engellenmesinin zor olduğu vurgulanmıştır (Graham, 2024). Şüphelinin internette video yayınlarak dolaşıma açması interneti açıkça kullandığının göstergesi olmuş ve yetkililerin eylemden önce şüpheliyi gözaltına alması için deliller silsilesinde halka oluşturmuştur.

Çevrimiçi aşırıçılık eylemlerine ilişkin bir başka örnek ise Colorado baskınıdır. Olayın faili olan Anderson Lee Aldrich hakkında yürütülen soruşturmalarda çevrimiçi ortamların ve sohbet odalarının fail tarafından sıkça kullanıldığı ve sohbetlerinde ırkçı ve homofobik içerikler paylaştığı El Paso Bölge Savcılığınca tespit edilmiştir. (“U.S. Political Violence Driven by New Breed of ‘Grab-Bag’ Extremists”, 2023). Ayrıca Reuters tarafından incelenen aşırı sağcı saldırganlardan en az 12 tanesinin internet üzerinden aşırı inançlar hakkında araştırma yaptığı veya destekleyen içerikler paylaştığı belirtilmektedir (“U.S. Political Violence Driven by New Breed of ‘Grab-Bag’ Extremists”, 2023).

İnternet tabanlı aşırıçılık içeren paylaşımlı örnek vakalara Almanya’nın Solingen kentinde meydana gelen bıçaklı eylem de verilebilir. Solingen kentinde meydana gelen eylemin faili Suriye uyruklu mülteçidir. Olayın gerçekleşmesinden hemen sonra DEAŞ, Telegram üzerinden açıklama yayınlamaya saldırıyı gerçekleştiren kişiyi “DEAŞ’ın askeri” olarak tanımlamış, eylemi ve faili sahiplenmiştir. Gerçekleşen olayın dikkat çekici bir başka yönü ise eylemden daha önce hazırlanan ve eylem gerçekleştikten hemen sonra örgütün aynı hesabı üzerinden yayınlanan iki video kayıdır. İlk video maskeli bir şahsın DEAŞ için destek sözlerini sarf ettiği görüntüler içermektedir. İkinci video kaydı ise eylemi gerçekleştiren failin yüzünün bulanıklaştırılarak yaptığı konuşmalar verilmektedir. Eylemden hemen sonra yakalanan saldırgan hakkında yürütülen soruşturmalarda çevrimiçi ortamdaki videosu delil olarak soruşturma dosyasında yerini almış ve suçlamalar genişletilmiştir (Sims vd., 2024).

Resim 2. 1. Solingen kentinde meydana gelen saldırının failinin yakalandığı ana ilişkin görüntü

Kaynak: (Sims vd., 2024).

Son dönemlerde yaşanan toplumsal olaylar da dikkat çekicidir. 4 Ağustos 2024 tarihinde göçmen karşıtlığı tabanlı gelişen İngiltere’nin Rotherham kasabası yakınlarında çıkan olayların

başlamasına neden olan 27 yaşındaki Thomas Birley çöp konteynırını yakarak eylemlerin başlamasında rol aldığını kabul etmiş ve ilgili haberde Thomas Birley'in sosyal medyadaki kötü niyetli paylaşımlar nedeniyle yağma, kundaklama suçlarına iştirak ettiği ifade edilmiştir ("Man Jailed for 9 Years for Arson at Asylum Seekers' Hotel in UK Riots", 2024).

Aşırı paylaşımlarını eyleme dönüştüren bir başka örnek ise Ryan Martinez' dir. Source NM isimli internet tabanlı sitenin haberine göre Aktivist Jacob Johns'u vuran Ryan Martinez'in sosyal medya üzerinden aşırı içerikli paylaşımlar yaptığı ve bu tür paylaşımlarla etkileşim kurma konusunda geçmişe sahip olduğu, failin QAnan komplo teorisine bağlılığını ifade eden pek çok paylaşım yaptığı, ırkçı ve antisemitik dil kullandığı ifade edilmektedir (Beale, 2023). Yine aynı haber içeriğinde failin 2019 yılındaki "@BarakObama asılmaya hazır mı?" Twitter paylaşımının, siyasi amaç içeren bir altyapıya ait olduğunun göstergesi olarak FBI tarafından arşivlendiği bilgisi paylaşılmaktadır (Beale, 2023).

Radikaller ve aşırıcular dikkat çekmek ve destekçi edinebilmek adına bazı durumlarda kendi canlarına da zarar verebilmektedirler. Aaron Bushnell de bunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. New York Post haber sitenin dijital haberine göre Filistin'e destek amaçlı kendini yakan Aaron Bushnell'in radikal ve aktivist bir yaşam profiline sahip olduğu, ideolojik anlatılarına kurban gitmek adına kendisini ateşe verdiği belirtilmektedir (Schlott, 2024).

Resim 2. 2. Aaron Bushnell isimli şahsın ABD tarafından Hamas'a karşı İsrail'e verilen desteği kınamak adına kendisini yaktığı ana ilişkin fotoğraf

Kaynak: (Schlott, 2024).

Aaron Bushnell'in kendisini yakarak gerçekleştirdiği eylemin tablo haline getirilerek sanal ve fiziki ortamlarda başka radikallerin ellerinde yükseltildiği ve "şehit" olarak nitelendirildiği de aynı haber içeriğinde ifade edilmektedir (Schlott, 2024).

Resim 2. 3. Aaron Bushnell isimli şahsın ABD tarafından Hamas'a karşı İsrail'e verilen desteği kınamak adına kendisini yaktığı anın tablo haline getirilerek desteklendiğine ilişkin fotoğraf

Kaynak: (Schlott, 2024).

New York Post haber içeriğine göre Aaron Bushnell çevrimiçi platformlarda çokça zaman geçirmiş ve yankı odalarında "demokrasi tarihin ilk büyük köle devleti tarafından icat edilen ve tesadüf eseri olmayan sonuncusu tarafından benimsenen bir aldatmaca" şeklinde paylaşım yapmıştır (Schlott, 2024). Ayrıca sosyal medya platformu olan Reddit üzerinden ABD'nin Filistin savaşını durdurması gerektiğini savunan bir Reddit kullanıcısına karşı; "dünyayı barbarlıktan kurtarmanın bizim görevimiz ve sorumluluğumuz olduğuna dair beyaz emperyalist zihniyet" ifadelerini kullandığı belirtilmektedir (Morphet vd., 2024).

Resim 2. 4. Aaron Bushnell ve gerçekleştirdiği eyleme destek amacıyla hazırlanan ve aktivistlerce çevrimiçi ve fiziki olarak dolaşıma alınan pankart

Kaynak: (Schlott, 2024).

BBS' de yer alan başka bir haberde ise pandemi dönemi ve sonrasında hızla büyüyerek dünya çapında 500 binden fazla üye toplayan mesajlaşma ve sosyal ağ olarak kullanılabilen Telegram platformunun dezenformasyon, komplo teorileri ve terör faaliyetleri için bir merkez haline geldiği belirtilmektedir (R. Morris, 2022). Stratejik diyalog Enstitüsünde (ISD) çalışan Dr. Tim Squirrell, Telegram'ın denetimsiz yaklaşımı nedeniyle birçok grup ve bireyler için merkez işlevi gördüğünü; Twitter'da QAnon Komplo Teorileri nedeniyle kaldırılan hesapların hızla Telegram'da faaliyet göstermeye başladığını belirtmektedir (R. Morris, 2022). Bu durum sosyal medya platformlarının aşırıcılık ve radikalleşmeye karşı birlikte hareket etmedikleri süreçte aşırıcı ve radikallerin kolayca başka bir sanal platforma yönelebileceklerinin göstergesidir.

Son dönemde popülerliği giderek yükselen Discord isimli platform da aşırıcılık yanlıları için etkileşim aracı haline gelmiş ve aktif olarak kullanılan bir platform olmuştur. Discord isimli platform; telefon ve bilgisayar üzerinden erişime açık ücretsiz bir hizmeti sunarken ses veya görüntülü sohbet kabiliyeti sağlayarak iletişim ve etkileşim aracı olarak kullanılabilir (Gallagher vd., 2021, s. 4). 2017 yılının ağustos ayında ABD'nin Virginia eyaletinin Charlottesville ilçesinde düzenlenmesi planlanan Unite The Right mitinginin öncesinde, organizatörler tarafından etkinlik planlamaları Discord kullanılarak yapılmıştır. Planlamalar sırasında "Nation Socialist Army" ve "Führer's Gas Chamber" gibi sohbet odalarında Hitler'i överek Hitler'in aşırıcı görüşleri üzerine tartışmalar yapılmıştır (Gallagher vd., 2021, s. 4). Bir başka kanalda ise, kullanıcıların bazıları Nazi videolarını bulmak için çevrimiçi en iyi bağlantıları sormuş; bu sorulara karşılık veren başka kullanıcılar bağlantı vermeden önce

Telegramdaki bir kanalın denemesini önererek kullanıcının Neo - Nazi videolarını bulabilmesine ön ayak olmuşlardır (Gallagher vd., 2021, s. 6).

Resim 2. 5. Aşırı sağcılar tarafından Discord sunucularında yayınlanan beyaz üstünlükçülüğü ve şiddeti savunan görseller

Kaynak: (Gallagher vd., 2021, s. 5).

Stratejik Diyalog Enstitüsü'nün (ISD) yaptığı incelemeler sırasında Twitch kullanıcısı olan Paul Miller tarafından yayınlanan video serisi keşfedilmiştir. Keşfedilen videolar ve canlı yayınlar üzerinde yapılan analizde Paul Miller'ın The Punisher'dan esinlenerek, genellikle beyaz üstünlükçüler tarafından kullanılan askeri üniforma, kafatası amblemi içeren yüz maskesi, güneş gözlüğü ve kelt haçlı bayrağı ile izleyicilere yayınlar gerçekleştirdiği ve aşırıcılık

yanlılarını kanalına ve telegrama çekme çabası içerisinde olduğu tespitlerinde bulunulmuştur (O'Connor, 2021, s. 8).

Instagram isimli sosyal medya üzerinden mesajlaşma ve görüntülü görüşme yapılabilmekte aynı zamanda canlı yayınlar düzenlenerek diğer kullanıcıların etkileşimine açılabilir. Fotoğraf, video görselleri paylaşım yapılabilmekte, yapılan paylaşımlarda konum bilgileri, tarihi gibi pek çok detay yer alabilmektedir. Aynı zamanda paylaşımı yapılan görsel tüm Instagram kullanıcılarına açık hale getirilerek izlenme oranları arttırılabilmekte ve yapay zeka sayesinde platformun algoritmaları izleyicinin ilgi alanına göre olan videoları arka arkaya sıralayarak izleyiciye sunabilmektedir. İslamogram hesapları da çevrimiçi davranışların farkındadır ve buna göre içerik üretebilmektedir (Ayad, 2021, s. 9). İslamogram selevi kültüründen gelen bir kavramdır. İslamogram toplulukları; selevi fikirleri ve aşırı sağ içerikli görselleri, oyunlarda yer alan görsellerle harmanlayarak yeni nesil gençleri etkilemeye çalışan topluluklardır. Instagram, Facebook, Discord, Reddit, Telegram gibi pek çok sosyal medya platformlarında batılı gençlerin yaşamlarını, kültür ve değerlerini, liberal Müslümanları, LGBT+ topluluklarını eleştiren içerikler üretmeleriyle bilinmektedirler. Ürettikleri içerikleri sosyal medya platformlarından yayınlayarak etkileşim sağlama çabasındadırlar.

Stratejik Diyalog Enstitüsü'nün (ISD) yapmış olduğu bir çalışmada 2020 ve 2021 yılları arasında çeşitli platformlarda 60 islamogramcı hesap belirlenerek inceleme altına alınmıştır. Bu hesapların 154.016 takipçilerinin olduğu, 2,9 milyon etkileşim aldığı, video ve fotoğraf gibi paylaşımlarının 2,2 milyon görüntülenme ve 355.754 beğeni aldığı gözlemlenmiştir (Ayad, 2021, s. 14). İslamogram hesapları üzerinden yayılan görselde dikkat çeken husus ise 2021 yılında Boston Maratonu'ndaki bombalı saldırı faillerinden biri olan Dzhokhar Tsarnaev'e ait resminin kullanılmasıdır (Ayad, 2021, s. 9). Dzhokhar Tsarnaev'e ait resmin paylaşılmasındaki amaç gençlere sözde ilham kaynağı oluşturmak ve aşırıçılık düşüncesinde olan bireyleri cesaretlendirme, yönlendirme çabasına girişmektir.

Resim 2. 6. Sosyal medya platformu Instagram'da dolaşıma alınan islamogram hesaplara ait görseller

Kaynak: (Ayad, 2021, s. 9).

Çevrimiçi aşırıçılık paylaşımları yapan Gabriel Budasz internet üzerinden bomba yapımına ilişkin videoları paylaşması üzerine terör suçundan yakalanmış ve ikametinde yapılan aramalarda aşırı sağcı ideolojiyi destekleyen kitaplar, maskeler, hatıra eşyalar ve 3 boyutlu yazıcıyla üretilmiş ateşli silah ele geçirilerek kolluk görevlilerince el konulmuştur (Harcombe, 2024). Şüphelinin bilgisayarında ve cep telefonunda yapılan incelemelerde aşırı sağcı içerikler paylaşmak üzere açılmış birçok sosyal medya hesabı tespit eden görevliler kamuoyunu bilgilendirerek çevrimiçi faaliyetlere karşı uyarılarda bulunmuştur (Harcombe, 2024). Bu durum geleneksel radikalleşme argümanları ile çevrimiçi radikalleşme argümanlarının birlikte kullanılabilir olduğunu göstermektedir.

Terörle Mücadele Küresel İnternet Forumu (GIFCT) tarafından son dönemde aşırı ve şiddet içeren olaylar tespit edilerek müdahaleler yapılmıştır. Terörle Mücadele Küresel İnternet Forumu (GIFCT) ; (1) Rusya'nın Volgograd kentinde 23 Ağustos 2024 tarihinde meydana gelen rehin alma ve cinayet olayı ile ilgili olarak resim ve video içeriklerini (GIFCT, 2024d), (2) ABD'nin Pensilvanya eyaletinde Levittown kentinde 1 Şubat 2024 tarihinde meydana gelen terör olayı ile ilgili eylemin canlı yayın videosunu ve bağlantılı görselleri (GIFCT, 2024b) , (3) ABD'nin Perry (Lowa) kentinde 04 Ocak 2024 tarihinde meydana gelen kitlesel şiddet olayı ile ilgili fail tarafından üretilip canlı yayınlanan videoyu, cinayet girişimi ile ilgili çokça içeriği ve sosyal medya platformlarında yayınlanan görselleri (GIFCT, 2024a) ve (4) ABD'nin Arizona eyaletinin Glendale kentinde 20 Mayıs 2020 tarihinde meydana gelen Silahlı Saldırıya ilişkin fail tarafından yayınlanan silahlı saldırının videolarını (GIFCT, 2020b), engellediğini belirtmiştir. 16 Ekim 2020 tarihinde Paris'te bir öğretmenin öldürülmesiyle sonuçlanan olay ile ilgili Fransız Hükümeti eylemi terör saldırısı olarak ilan etmiş ise de olaya ilişkin canlı yayın görüntüsü olmadığı gerekçesi ile Terörle Mücadele Küresel İnternet Forumu müdahale etmemiştir. Ayrıca Tayland'ın Korat kentinde 8 Şubat 2020 tarihinde bir askerin gerçekleştirdiği eylemde alışveriş merkezinde 20 kişi ölmüş, saldırgan bu eylemin görüntüsünden bağımsız kendisine ait bir görüntü yayınladığı için Terörle Mücadele Küresel İnternet Forumu eyleme ilişkin görüntü olmadığından müdahale etmediğini belirtmiştir (GIFCT, 2020a).

Video oyunlarında son dönemde yaşanan ilerlemeler, oyunları müzik ve film sektörlerini geride bırakarak en karlı eğlence sektörü haline getirmiş, dünyanın dört bir yanından çok sayıda insanın oyun oynamasına ve birbirleriyle etkileşime girmesine olanak tanımıştır (Davey, 2021, s. 4). Video oyunlarına entegre edilen mesajlaşma programları sayesinde oyuncular kendi aralarında iletişim kurabilmekte etkileşime geçmekte ve arkadaş olabilmektedirler. Bu alanlarda da aşırı davranış ve söylemlerin dile getirilebilmesi oyuncular için kolay hale gelebilmektedir. DOOM isimli oyunu oynayan ve daha sonra Columbine saldırılarını düzenleyen saldırganlar olaydan önce kaydettikleri ses kayıtlarında "kahrolası saldırı DOOM gibi olacak" ifadelerine yer vermişlerdir (Schlegel, 2020, s. 22). Oyun karakterlerinin gerçekte ilişkilendirilmesi, sanal kimliklerin gerçek dünya için de geçerliliğine inanmak ve en önemlisi de kendilerine ait bir hikâyeye yazabilecekleri görüşü saldırganları

motive eden unsurları oluşturmaktadır. Oyun karakterleri genellikle olmayı arzulanan benliğin idealize edilmiş versiyonları olarak oluşturulur. Karakterle özdeşleşme ile şiddet arasında doğru orantı söz konusudur (Schlegel, 2020, s. 23). Yani özdeşleşme ne kadar güçlü olursa şiddet potansiyeli de o derece yüksek olmaktadır. Dünyadan sanal bir dünyaya geçişi anlatan Jumanji oyunu ilham kaynağı oluşturmaktadır. Jumanji' de olduğu gibi dünyalarını terk etmek isteyenler için oyunlar bir geçit görevi görebilmekte ve bireylerin radikalleşmesinde etkili olabilmektedir.

Resim 2. 7. Roblox oyun platformunda aşırı sağcı kullanıcının baskınlara katılmayı teşvik etmek için paylaştığı Discord platform gönderisi

Kaynak: (Gallagher vd., 2021, s. 7).

Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Muhafızlarından Jack Teixeira'nın Discord isimli sosyal paylaşım sitesindeki oyunlar ve silahlar üzerine bir gruba TheExcaliburEffect kullanıcı adıyla girdiği, grupta bulunanları etkilemek ve ırkçı-yabancı düşmanı olduğunu göstermek adına Ukrayna'daki askeri hareketliliği ve MOSSAD'ı ilgilendiren gizli askeri belgeleri çevrimiçi toplulukta bulunanlara sızdırdığı yetkililerce tespit edilmiştir (Millender, 2024). Askeri belgelerin sızdırılması çevrimiçi aşırıçılık ve ideolojik bağımlılığının ne kadar tehlikeli boyutlara ulaşabileceğini göstermektedir. Ayrıca milli güvenlik meselelerini ilgilendiren gizli bilgilerin aşırıçılık yanlılarının eline geçmesi, ülkeler arasında büyük krizlere, istihbarat zafiyetlerine verilen örnekte görüldüğü üzere sebep olabilmektedir.

Oyun platformları da radikal gruplar tarafından kullanılan ortamlardır. Bunun en önemli nedenleri olarak (1) oyunların propaganda çabalarının parçası haline gelmesi, (2) sosyal medya ile çevrimiçi iletişim yeteneklerinin yaygınlaşmasının aşırılık yanlıları için oyunların ve oyunlaştırmanın kullanımının kolaylaşması, (3) oyunlar ve oyunlaştırmanın özelliklerinden faydalanılarak radikalleşmeye yatkın bireylerin radikalleşme yatkınlığını artırmak verilebilir (Schlegel, 2020, ss. 7-8). Bunların dışında video oyunları bireye hayatta kalma, özgürlük, topluluk yönetimi, insanlığı kurtarma veya misyonerlik görevlerini oyun içerisinde vermekte

ve şiddet kullanımı işlerlik kazanarak, karakter, düşman, gerçek ötesi hikayelerle bireyde içgüdüsel tatmin duygusu tetiklenmektedir (Arıcı & Kılınç, 2021, s. 178). Günlük hayatta anormal olan davranışlar oyun sahnelerinde doğallaştırılmakta ve oyuncu bireye sunulmaktadır. Terör örgütleri de oyunların birey üzerindeki etkilerinin farkına vararak oyuncu bireylere yaklaşmakta ve bu durumu değerlendirmektedirler. Radikalleşme eğiliminde olan birey radikal grup veya örgütlerce tespit edilerek ve çevrimiçi sohbet odalarına çekilerek ideolojik besleme sürecine geçilebilmektedir.

Hizbullah Terör Örgütü'nün Special Force 1 ve 2 serisindeki oyun imgelerini terör propagandasında kullanması; DEAŞ Terör örgütünün bu oyunlar için *"bu bizim call of duty'miz ve cennette yeniden doğuyoruz"* sloganlarını kullanması; ARMA 3 oyununu oynayan bireylerin bir teröristin konumundan oynamasına odaklanması tesadüfi bir durum değildir (Robinson & Whittaker, 2021, ss. 1-2). Terör örgütleri ve radikal gruplar kendi hedeflerine giden yolda kullanabildikleri her türlü yol ve yöntemi kullanma stratejileri nedeniyle oyunların avantajlarını kendi lehlerine çevirmek istemektedirler. 2014 yılında Junaid Hussain Twitter üzerinden batılı gençleri DEAŞ adına savaşmaya davet etmiş ve attığı Tweet'de "evinizde oturup Call of Duty oynayabilirsiniz veya gelip gerçeklerle cevap verebilirsiniz seçim sizin" diyerek gençleri savaşmaya davet etmiştir (Schlegel, 2020, s. 9). Burada, DEAŞ için savaşmanın video oyunu oynamak kadar eğlenceli ve ilgi çekici olduğu çağrısı yapılmaktadır. Bu doğrultuda bireyin video oyunlarındaki karakteri ile özdeşleşmesinden faydalanılmakta ve birey eylem tetiklenme sürecine itilmektedir. Eylem tetiklenme sürecine giren birey sanal platformlardan yayınlanan bir mesajı eylem çağrısı olarak algılayabilmekte ve harekete geçebilmektedir. Bu tür mesajlar sıradan bir çağrı olmamakla birlikte, zekice hazırlanmış etkileşim içeren oyunların kullanıldığı binlerce çağrıdan sadece bir tanesidir.

Bireyde terör saldırılarının oyunlaştırılması ise son dönemle meydana gelen pek çok terör saldırısında görülmektedir. Aşırıcılık yanlıları tarafından gerçekleştirilen Christchurch (Yeni Zelanda cami saldırısı) ve Halle (sinagog) saldırganları saldırılarını canlı olarak yayınlamış ve oyunlaştırma yoluna gitmiştir (Schlegel, 2020, s. 15). Canlı yayınlanan saldırı görüntüleri sırasında mesajlaşma alanına etkileşime girilen bireyler tarafından destek mesajları, emojiler atılmakta ve saldırıyı yapan şahıslara canlı olarak psikolojik destek sağlanmaktadır (Kıyıcı, 2022, s. 900). Bu durum futbol maçlarında kitlelerin birlikte hareket ederek takımlarına destek olması ile aynı etkiyi, radikal bireyde yaratabilmekte ve itici güç olarak kullanılabilir. Bu sırada devlet oto kontrolünün de ortadan kalkması bireylerin daha özgür söylemler üretebilmesinin önünü açmakta ve eylemi gerçekleştirene mutlak destek sunmalarına olanak tanımaktadır.

2016 ve 2017'de Göteborg' da meydana gelen bombalama olaylarında, Ukrayna-Almanya-Birleşik Krallık dahil olmak üzere birçok ülkede aktif olan aşırıcılık yanlılarını işe alma/eleman temini çabasında olan Misanthropic Division isimli Rus grubunun oyun platformu Steam'ı kullandıkları da bilinmektedir (Davey, 2021, s. 6). Oyun ile ilgili her çevrimiçi platform terör

örgütleri veya radikal gruplarca kullanılmaya müsait ortamlar yaratabilmekte ve eleman temini, finans, eğitim, iletişim gibi pek çok amaç için kullanılabilir.

Çevrimiçi ortamlardaki paylaşımlar alt grup teröristlerin dışında üst yönetimlerin veya yöneticilerin de önem verdikleri alandır. Öyle ki Zerkavi isimli teröristi hiç kimse tanımazken 2004 yılında yayınlamış olduğu video kaydı ile kendi reklamını ve kampanyasını yapma imkanı bulmuştur. Daha sonradan çevrimiçi platformlardan yayınladığı küçük eylemler ve kafa kesme videoları sayesinde kendisini dünyaya tanıtarak Usame bin Ladin tarafından Irak Emiri olarak onaylanmıştır (Conway, 2012, s. 5).

Çevrimiçi ortamlarda yapılan küçük ölçekli aşırıcılık propagandaları yapılan kovuşturmalara nedeniyle büyük ölçekli hareketlere dönebilmekte ve istenmeyen sonuçlar oluşabilmektedir. Bunun en önemli örneklerinden biri 23 yaşındaki terörist Samina Malik'tir. İntihar bombacısı olma arzusuyla internette şiirler yayınlayan Samina Malik'in şiirleri, yargılanmadan önce sanal platformlarda çok az üye tarafından görülerek, okunmaktaydı. Yeterli delillerin toplanmadan müdahale edilmesi ve yargılama aşamasına geçilmesi, Samina Malik'i önemsiz bir ünlüye dönüştürmüştü; şiirlerinin birkaç binlik üyesi bulunan web sitelerinde yayınlanmasına ve yüzbinlerce kişi tarafından okunmasına olanak tanımıştır (Neumann, 2013a, s. 441).

Çevrimiçi platformlar radikalleşme sürecinde olan bireylerin örgütle tanışmasına ve operasyonel hale gelmesine olanak sağlamaktadır. Çevrimiçi ortamlar eleman temini ve koordinasyon faaliyetlerinde kaynak haline gelerek, radikal grupların radikalleşme eğilimdeki bireyleri tespit etme, işe alım, koordinasyon ve eğitim gibi pek çok faaliyette bulunmalarına yardımcı olmaktadır. Bunun en önemli örneklerinden biri de DEAŞ'ın Telegram üzerinden yürüttüğü faaliyetlerdir. DEAŞ terör örgütü Telegram'ı aktif olarak kullanarak Fransa'da meydana gelen saldırıların organizasyonunu yapmış ve DEAŞ propagandacısı Rachid Kassim tarafından "Sabre de la Lumiere" isimli telegram kanalı üzerinden Fransa'daki saldırıların düzenlenmesi amacıyla gençleri işe almıştır (Bloom vd., 2019, s. 16).

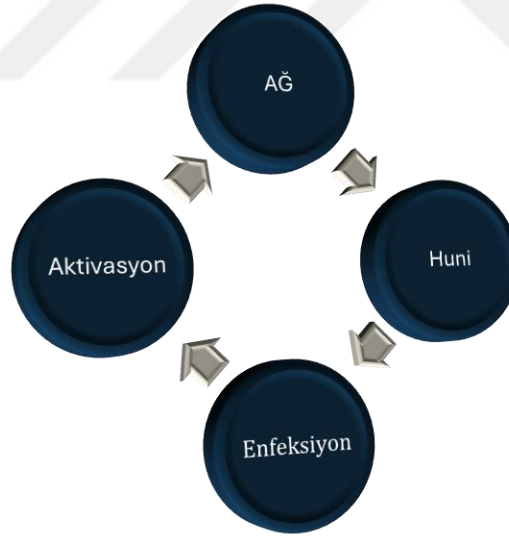
Bir başka örnek ise Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı olan Ömer El -Hammani isimli radikaldir. Üniversite yıllarında Müslüman Öğrenci Derneği'nde liderlik yapmış, daha sonrasında ise cihatçı gruplara yönelmiştir. Radikal cihatçı grup olan Eş-Şebab'a katılarak Amerikalı gençleri cihada davet etmek için sosyal medya platformlarını aktif olarak kullanmıştır. Örgütün liderlerine karşı eleştirel yaklaşımlarını sosyal medya platformlarından açıkça yayınlaması sonrası örgüt yönetimi ile ters düşmüş ve örgüt tarafından öldürülmüştür (Mastors & Siers, 2014, ss. 377-385). Ömer El- Hammani radikalleşme ve terörizme giden yolculuğu sırasında ideolojik bilgi tedarikini hem çevrimiçi ortamlardan hem de çevrimdışı ortamlardan temin etmiştir. Ayrıca üstlendiği ve kendisine yakın hissettiği ideolojik bağlarına destek vermek adına video yayınlama platformlarını ve Twitter'ı aktif olarak kullanmıştır.

Sonuç olarak verilen örnekler ışığında çevrimiçi ortamlar; ideolojilerin, aşırıcı fikirlerin ve radikal fikirlerin yayılmasını kolaylaştırmakta ve katalizör görevi görmektedir. Bu nedenle

aşırı radikal fikirler ve fikirlerin sonucunda ortaya çıkan terörizm ile etkin mücadele için öncelikle çevrimiçi platformların tanınması, özelliklerinin bilinmesi ve etkin bir mücadele stratejisi için gereklidir. Platformların denetlenebilirlik durumları, ülkelerin platformlardan elde edebildiği veriler, platformların paylaşımına açık olan verilerinin niceliksel boyutu gibi pek çok unsur çok yönlü değerlendirilmeli ve stratejiler buna göre geliştirilmelidir.

2.3. Çevrimiçi Ortamlarda Radikalleşme Süreçleri

Geleneksel radikalleşme süreçleri üzerine yapılan tartışmalarda, üzerinde mutabık kalınan bir süreç bulunmamaktadır. Farklı yaklaşımlarla çeşitli süreçler ortaya konulmaya çalışıldığı bilinmekle birlikte, çevrimiçi ortamlarda gerçekleşen radikalleşmelerin geleneksel radikalleşme süreçlerini izledikleri söylenemez. Çevrimiçi ortamların kendilerine has radikalleşme süreçleri vardır. Birey veya grupların radikalleşmesinde çevrimiçi radikalleşme süreçlerinin her aşaması doğrudan görülmemektedir. Birey veya grup radikalleşmesi sırasında çevrimiçi radikalleşme süreçleri bazen sırasıyla gerçekleşebilirken bazen de birtakım süreçler atlanabilmektedir. Çevrimiçi ortamlardaki radikalleşme süreçlerine model oluşturmaya çalışan bazı çalışmalar da mevcuttur.

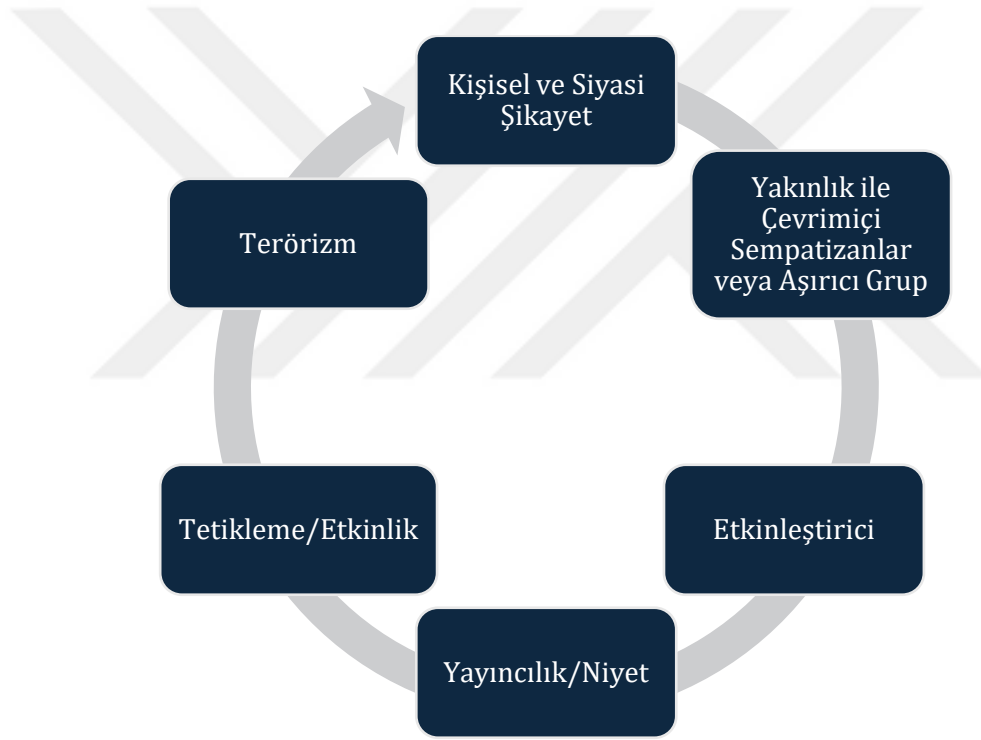

Şekil 2. 1 . Weiman'ın dört aşamalı çevrimiçi radikalleşme modeli.

Weiman'a göre çevrimiçi radikalleşmenin aşamaları dört adımda gerçekleşmektedir: (1) "Ağ" adımı tüm nüfusun aşırı söylemlere maruz kalma aşamasını ifade eder. (2) "Huni" adımı üyeler sosyal bağ, tartışma ve teşhir yoluyla kendilerini adanmış üyeler haline gelirler. (3) Seçilen hedeflerin radikal malzeme ve rehberliğe maruz kalma yoluyla radikalleştirmeye yönlendirdiği adım "enfeksiyon" olarak adlandırılır. (4) Radikalleşmiş bireyin hazır hale

gelmesi ise “aktivasyon” adımıdır. Çok adımlı hipotezin geçerliliğini destekleyecek ampirik veri olmadığı da ayrıca belirtilmektedir (2021, ss. 180-186).

Haam ve Spaaj çevrimiçi radikalleşme modelini yalnız kurt terörizmi üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Yalnız kurt teröristlerinin örgüt bağlantısı olmaksızın radikalleşmesi ve internetle haşır neşir olmaları Haam ve Spaaj’ı yönlendirmiş ve yalnız kurt teröristlerinin radikalleşme modellerini incelemeye itmiştir. Haam ve Spaaj’ın yalnız kurt radikalleşme modelinde kişisel ve politik şikayetle başlayan süreç, internet üzerinden aşırı fikirlerle tanışma ile devam eder. Sonrasında, internet ortamından ulaşılan verilerin bireyde etkilenme sürecini yani etkinleştiriciyi tetikleme söz konusudur. Son olarak birey niyetini belli eden yayınlara yönelir ve uyanma/tetiklenme ile birlikte kriminal duruma gelerek terörizm boyutuna ulaşır (2015, s. 26).

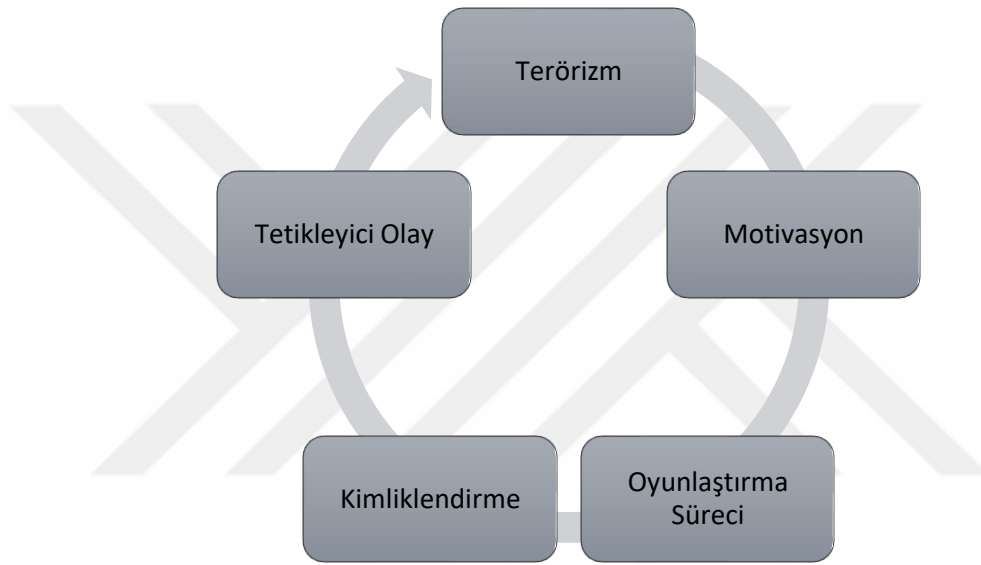

Şekil 2. 2. Yalnız kurt radikalleşme modeli

Kaynak: (Hamm & Spaaj, 2015, s. 26).

Son dönemlerde gündeme gelen terörizmin oyunsallaştırılması kavramı da dikkat çekicidir. Kıyıcı çalışmasında terörizmin oyunsallaştırılması kavramının 2019 yılında Yeni Zelanda’da Brenton Tarrant tarafından gerçekleştirilen terör saldırısı ile gündeme geldiğini, video oyunları ile radikalleşme sürecinin gerçekleşebileceğini değerlendirmiş ve video oyunları ile radikalleşme sürecine girenlerin beşli bir süreçten geçtiğine değinmiştir (2022, s. 902). Video oyunları ile radikalleşme sürecinde, birey oyun ile tanışarak oyundaki görevleri yerine getirir ve böylece sürekli bir “motivasyon” halindedir. Oynanan oyunların mücadele içerikli olması

sebebiyle sürekli olarak belirli görevlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Terörizm “faaliyetlerinin oyunlaştırılması” sonrası günlük hayatta yapılamayacak faaliyetler ve silahlı eylemler sanal alemde gerçekleştirilebilmektedir. Bu durum bireyde tüm bunların günlük hayatta kolaylıkla yapılabilir algısını ve motivasyonunu oluşturur. Süreç içerisinde oyunun arka platformundan aynı tip oyun severlerin buluşturularak yazışma yapabilecekleri bir ortam oluşturulmaktadır ve böylece iletişimleri kolaylaştırılır. Sonrasında terör örgütleri iletişim platformlarına sızıp bireylerle iletişim kurmak suretiyle, bireye “kimlik kazandırma” sürecine girişmektedirler. Tüm bunların içerisinde yer alan bireyde, günlük hayatta adalet duygusunun yitirilmesi sonrası oyun platformlarında yaşanan sanal gerçekliğin gerçek hayata aksettirilmesi ve “terörizm’in” zuhur etmesi kaçınılmaz olmaktadır (Kıyıcı, 2022, s. 902).

Şekil 2. 3. Kıyıcı'nın oyun odaklı radikalleşme modeli

Kaynak: (Kıyıcı, 2022, s. 902).

Kıyıcı'nın modellemesi radikalleşmenin tüm boyutlarını ortaya koyamasa da güncel radikalleşme tiplmesine uygun bir varyantı bizlere göstermektedir. Yeni nesil radikalleşmeye yatkın olan bu modelleme iletişim araçlarının insanlık tarihine göre şekillenebildiğinin göstergesidir.

Radikalleşmiş birey ile ilgili davranışsal göstergeleri analiz eden Bayerl vd, birbiri ile bağlantılı dört faktör üzerinde durmaktadır. Bu faktörler; (1) Radikalleşmiş bireyin özellikleri, (2) Çevrenin özellikleri, (3) Radikal grupların ve ideolojilerin özellikleri, (4) Çevrimiçi radikalleşme ile ilgili teknolojilerin özellikleridir (2014, s. 542).

Radikalleşmiş bireyler genel olarak radikalleşmeye karşı daha zayıf veya daha güçlü hassasiyettedirler. Belirli ideolojilere ve çevrimiçi radikal davranış kalıplarına yönelik tercihle bağlantılıdır. Çevre yalnızca bireyin değil aynı zamanda ideolojik grupların faaliyet gösterdiği çevreleri ifade eder. Çevreler politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik olarak yasal

özellikler bakımından analiz edilir. Radikal gruplar ve ideolojiler siyasi, dinsel köktenci, milliyetçi-ayrılıkçı, sosyal devrimci ve aşırı sağcı gibi birçok biçimde ortaya çıkabilir. Çevrimiçi radikalleşme ile ilgili teknolojiler terörizme veya radikalleşmeye ne ölçüde ve nasıl katkıda bulunabilecekleri açısından analiz edilmelidirler (Bayerl vd., 2014, s. 542). Çevrimiçi radikalleşme radikalleşmeden ayrı tutulamaz ve birlikte, o sürecin şartlarına göre değerlendirilmelidir.

Bir başka çevrimiçi radikalleşme modeli de Guri Nordtorp Mølmen'a ve Jacob Aasland Ravndal'a aittir. Onlara göre çevrimiçi radikalleşme altı mekanizmadan oluşmaktadır. Bunlar (1) telafi, (2) izolasyon, (3) kolaylaştırma, (4) yankılanma, (5) hızlanma ve (6) eylem tetiklenmesidir (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 2). İlk aşama olan telafi aşaması radikalleşme süreci öncesinde ortaya çıkan, çevrimdışı zayıflıkların çevrimiçi ortamlarda giderilmesi dönemini ifade ederken (2023, s. 4), takip eden izolasyon aşaması ise sosyal yabancılaşmayı çevrimdışı yaşayan bireylerin internette sosyal aidiyet arayışında olduğu süreci ifade eder. Bu aşama ayrıca çevrimdışı ağlardan kopuş ile birlikte meydana gelen boşluğun çevrimiçi ağlarla doldurulmaya çalışıldığı aşamadır (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 5). Sonraki aşama olan kolaylaştırma aşaması çevrimiçi ortamların yoğunluk ve kolaylaştırma yönlerinin ortaya çıktığı, aşırı içeriğe maruz kalma ile birlikte operasyonel planlama için fırsatların arandığı süreçtir (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 5). Yankılanma süreci kendisi gibi benzer görüşlülerle sürekli iletişimin kurulduğu, radikal inançların güçlendirildiği, şiddet eylemlerinin nasıl meşrulaştırılabileceğini anlatan, internetin en tehlikeli etkisinin görüldüğü dönemdir (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 6). Bilgi sağlamayı ve iletişimi kolaylaştıran çevrimiçi radikalleşmenin kuluçka makinesi veya hızlandırıcısı olarak işlev gördüğü dönem hızlanma aşaması olarak isimlendirilirken; hızlanmanın iki şekilde gerçekleşebileceği öngörülmektedir: (1) Geleneksel radikalleşme süresi olarak tespit edilen 5 yılın altındaki zaman diliminde (2) Çevrimiçi radikalleşme unsurlarının dahil edilmesi ile birlikte sürecin hızlanarak bireyin kısa sürede belirgin biçimde daha aşırı görüşleri benimsemesiyle (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 7). Bu durumun dayanağı ilk keşif anından son terörist eyleme kadar geçen tüm sürecin çevrimdışı radikalleşme sürecine göre zamansal olarak kısalmasıdır. Çevrimdışı ortamlarda gerçekleşen radikalleşme 5 yıla tekabül ederken, çevrimiçi ortamlarda gerçekleşen radikalleşme ise 4 yıl ve altındaki sürelerle tekabül etmektedir (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 7). Son aşama olan eylem tetiklenmesi dönemi ise siyasi şiddet eylemlerini gerçekleştirmeye yönelik itici gücün ortaya çıktığı ve mevcut şikayetlerin bir düşmana bağlanması için eylem tetikleyicisine ihtiyaç duyulduğu dönemdir (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 7). Unutulmamalıdır ki internet üzerinden her ne kadar radikalleşme yaygınlaşmış ve kolaylaşmış olsa da hiçbir aşırıçılık propagandasının insanları teröriste dönüştürme garantisi yoktur (Neumann, 2013a, s. 435).

Sonuç olarak çevrimiçi radikalleşme kendi içerisinde dinamik bir atmosfere sahiptir ve her olay veya her bireyde farklı aşamaların gözlenmesine neden olabilir. Yani başka bir deyişle radikalleşme bireyin kendi içinde gerçekleştirdiği ideolojik restorasyondur. Bu restorasyon bireyden bireye farklılık gösterebilecek bir süreçtir ve ortaya konulmaya çalışılan çevrimiçi

radikalleşme modellerinin aşamaları her bireyde aynı şekilde ortaya çıkamayabileceği veya bireylerde farklı aşamalarda gelişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

2.4. Çevrimiçi Ortamlarda Radikal Grupların Faaliyetleri

Dijital ortam her alanda ve herkese göre içerik barındıran bir saha halini almıştır. İnternet sürekli gelişen yapısıyla kültürlerin, işletmelerin, tüketicilerin birleştiricisi olurken, hükümetlerin birbirleriyle iletişim kurmasına olanak sağlayan çekici bir alan haline gelmiştir (Weimann, 2004b, s. 3). İnternette yaşanan olumlu gelişmelerin yanında olumsuz gelişmeler de aynı hızla yaşanmış ve önlenmesi- durdurulması imkânsız hale gelmiştir. İnternet şiddet içeren içeriklerin hızla yaygınlaşmasına neden olurken terör gruplarının interneti kullanmasıyla birlikte şiddet içeren aşırıcılık hiç olmayacağı düzeyde yaygınlaşmıştır. Bunun nedenleri olarak; (1) kolay erişim, (2) düzenlemelerin yetersizliği, hiç yapılmaması veya hükümet kontrollerinin azlığı, (3) iletişimin anonimliği, (4) hızlı bilgi akışı, (5) web'in ucuz ve hızlı bir şekilde geliştirilebilir olması, (6) multimedya ortamının varlığı (metin, ses, video, grafik gibi içeriklerin indirilmesine olanak sağlama), (7) internetin kitle iletişim araçlarının kapsamını şekillendirme etkenleri gösterilebilir (Weimann, 2004b, s. 3).

Herhangi bir terörist gruba ait çevrimiçi web site veya dergi gibi kaynaklarda; kuruluşun geçmişi, terörizmin dayandığı ve ideolojilerin inşa edildiği sosyal ve politik arka plan, gerçekleştirilen büyük terör eylemleri, liderlerin öz geçmişleri ve sözde "kahramanca" eylemleri, örgütün kurucuları ve sözde kahramanları (intihar bombacıları, şehitleri), siyasi ve ideolojik hedefler, düşmana karşı sert eleştiri metinleri, stratejik haritalar veya görseller gibi bilgiler paylaşılmaktadır (Haig & Kovács, 2007, s. 661). Paylaşılan eski eylemler, örgüt içerisinde dinamizmi sağlamakta ve yeni radikalleri cesaretlendirerek "ben de yapabilirim" düşüncesine itmektir. Bu yayınlar terör gruplarınca planlı ve belirli bir düzen içerisinde yapılan yayınlardır ve daha çok sempaticizmi eylem yapabilme aşamasına taşımayı amaçlarlar.

Teröristler ve terör örgütleri dünya ile paylaşmak istedikleri mesajlarını interneti kullanarak kolayca paylaşabilmekte, propagandalarını, siber kampanyalarını ve finansal faaliyetlerini internet üzerinden yürütebilmektedirler (Brill, 2010, s. 81). Radikal ve aşırıcılık yanlısı gruplar, şiddet içeren aşırıcılık ve radikalleşme hedeflerine ulaşmak amacıyla hareket ederler. Kamuoyunun dikkatini çekmek için sosyal ağların çevrimiçi sahalarını beğenilen hikayeler ve haberlerle uyumlu radikal içeriklerle doldurarak propaganda faaliyetlerini yürütmektedirler (Akram & Nasar, 2023, s. 291). Bir başka deyişle internet kitlesel kaynak kullanımı özelliği sayesinde şiddet içeren çevrimiçi ortamları ortaya çıkarmakta (Conway, 2012, s. 7) terör gruplarına iletişim, etkileşim, finans gibi çeşitli sahalarda hareket alanı sağlamaktadır. Bu durum internetin şeytanlaştırılması olarak düşünülmemelidir. İnternet bireylerin seçtikleri içerikleri bulmalarında kolaylıklar sağlayan bir platform olduğundan, içerik arama bireyden bireye değişiklik gösterebilmektedir. Aranılan bu içerik radikal, aşırıcı içerikler olabileceği gibi

toplumun yararına ilişkin bilgiler de barındırabilir. Yani özel bir deyişle birey yararlanmak istediği içeriği kendi arayarak bulmakta ve bu içeriği tüketmektedir.

DEAŞ terör örgütünün geleneksel medyayı ve sosyal medyayı aktif olarak kullandığı bilinmektedir. Berger ve Morgan'ın yapmış oldukları araştırmaya göre; DEAŞ'ın kuruluş aşamasında ve adını duyurma çalışmaları sırasında, Twitter üzerinden örgütün adının yer aldığı 151.617 hashtag içeriği paylaşılmış ve örgüt üyeleri çok farklı amaçlar için bot sistemlerden faydalanmışlardır (2015, ss. 20-24). Öte yandan DEAŞ, yayınlarının organizasyonunu sağlayabilmek adına "El-Hayat Medya" merkezini kurmuştur. Böylece "Dabık" adında bir dergi serisini Almanca, İngilizce, Arapça ve Fransızca olmak üzere dört dilde yayınlamak şiddet unsurunu sempatanlarına anlatma çabasına girişmiştir (S. Öztürk, 2021, ss. 39-40). Dört dilin dışında çeşitli dillerde de etkili ve küçük sosyal medya grupları oluşturarak buralardan çeşitli yayınlar yapabileme kapasitesine ulaşmıştır. Facebook'ta Arnavutça dilini kullanan DEAŞ destekçisi hesaplar tespit edilmiştir (Dukic 2017, s. 25). Bu durum herhangi bir örgütün herhangi bir dilde yayın yapabileme kabiliyetine sahip olduğunun ve ideolojisini aktarmada zorluk yaşamadığının göstergesidir. DEAŞ terör örgütü Türkçe olarak yayınlanan "Konstantiniyye" dergisi, Arapça faaliyet gösteren "Al- Furqan ve Al- l'tisaam" film ajansları, dini yayınlar için örgüt tarafından kurulan "Al-Ajnad", radyo yayınları yapan "Al-Beyan" adlı kuruluşlara sahiptir. Medyanın her türlü oluşumu için ayrı ayrı örgütlenerek faaliyet yürüttüğü ve bu medyalar üzerinden propaganda dahil her türlü iletişim, etkileşim faaliyetlerini yürüttüğü bilinmektedir (G. Sönmez, 2021, s. 324). Ayrıca terör örgütü DEAŞ sosyal medya platformları üzerinden esirleri diri diri yakma, kurşuna dizme, kafa kesme gibi aşırı şiddet içeren eylemlerini paylaşıp şiddeti kullanarak etki bırakma çabasına girişmiştir (S. Öztürk, 2021, s. 40). Her türlü medya organını kullanan DEAŞ terör örgütü hibrit bir iletişim ve etkileşim stratejisi geliştirmiştir.

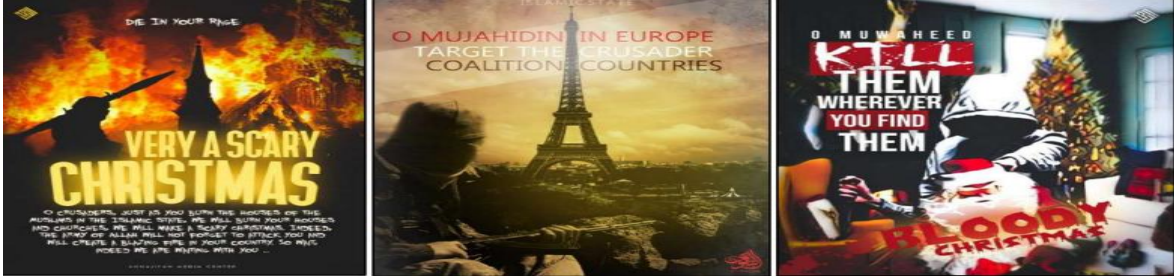
Arap yarımadasında faaliyet yürüten El Kaide terör örgütü (AQAP), grubun ideolojisi ve benimsediği anlayışlar ile ilgili "Inspire" adında İngilizce çevrimiçi dergiyi yayınlamıştır. Dergide düşman ilan edilen kişilerin listesinden, bombanın nasıl yapılacağına kadar pek çok pratik ve teknik bilgilere yer verilmiş ve sempatanlara yol haritası oluşturulmuştur (Holt vd., 2015, s. 109). Dergideki bilgilerin dizaynı yazarların gündemlerini çekici hale getirmekte ve harekete katılmayı hiç düşünmemiş olabilecek okuyuculara yönelik ideolojiyi tanıtan ilgi çekici bilgileri sunmaktadır (Holt vd., 2015, s. 109). Dergilerin tasarımında olduğu gibi çevrimiçi ortamlarda da aynı durum geçerlidir. 2006 yılında yayınlanan El Kaide üyesi Ebu Cihad El Masri'nin "Yalnız Kurtlar Nasıl Savaşır" başlıklı metni ve 2010 yılında El Kaide'nin medya kanadı olan "Es-Sahab" tarafından yayınlanan "Silahlara Çağrı" başlıklı video kaydı terör örgütlerinin interneti etkili kullandıklarını göstermektedir (Weimann, 2012, s. 81). El Kaide terör örgütü gerçekleştirdiği bu çevrimiçi devrim sayesinde internetin küresel bir hareket yaratma potansiyelinin farkına varmış ve interneti en etkili kullanabilen örgütlerden biri haline gelmiştir (Klausen, 2015, s. 3).

PKK terör örgütü ve yan kolları da medya ve iletişim sistemlerinin önemini anlayarak faydalanan örgütlerdendir. “Hazen Parastine Gele Kürdistan” isimli sitede örgütün tarihçesi, liderleri hakkında bilgiler, propaganda, psikolojik savaş, eğitim gibi bir çok alan için paylaşımlar yapılmakta ve örgütün eylemlerine yer verilerek örgütü meşrulaştırma çabası içerisine girilmektedir (Kürkçü & Erendor, 2022, s. 385). 2022 yılında yayınlanan “Uluslararası Güvenliğe Tehdit PKK ve Bileşenleri” adlı raporda terör örgütünün medya yapılanması 4 ana kategoride değerlendirilmiştir. Bu kategoriler; (1) TV ve radyodan oluşan medya organları; Med TV, Medya TV, Roj TV, Nuçe/Med-Nuçe TV gibi ulusal medya niteliği taşıyan kanallar (2) yazılı medya; internet tabanlı haber gazeteleri, web siteleri, dergiler, (3) sosyal medya; terörist başı Abdullah Öcalan’ın resimlerinin, konuşmalarının yer aldığı görseller, örgüt komuta kademesinde önemli görülen kişilerin resimleri ve sözleri, propaganda amacıyla yalan veya sahte bilgilerin paylaşıldığı sayısız sosyal medya hesapları, (4) farklı ülkelerde yerel basın üzerinden gerçekleştirilen yayınlar; örneğin Almanya Devlet kanalı ZDF üzerinden Türkiye ve örgüt hakkında yapılan yönlendirmeli haberlerdir (Toktaş vd., 2022, ss. 67-68). Örgüt medya ve sosyal medya kanalları üzerinden propaganda, işe alım, finansal, eğitim gibi pek çok alanda faaliyet yürütmekte ve dünya kamuoyunda faaliyetlerinin sözde haklı gerekçelerle yapıldığını aktarma çabasıdadır.

Dünyanın çeşitli noktalarında faaliyetlerini yürüten terör örgütleri örgütlenmelerini rahatça yapabilmekte ve çevrimiçi ortamlarda çeşitli ve farklı faaliyetlerini kolaylıkla sürdürmektedirler. El Kaide terör örgütünün liderinin vaazlarını, tehditlerini ve verdiği dersleri yayınlayan “jihadunspun.net”; hükümet ve kamu sitelerine siber saldırı yapma yöntemlerini öğretmeye çalışan “7hj.7hj.com”; El Kaide terör örgütünün yaptığı dini hukuki bilgilerle eylemlerini meşrulaştırma amacıyla propaganda yapan “alloswa.org”; eylem çağrılarını yapan ve eylemcilere talimatlar yayınlayan “jehed.net, alsaha.com ve islammemo.com”; 2002 yılında ABD yetkilileri tarafından kapatılıncaya kadar El Kaide terör örgütü üyelerini daha güvenli sitelere yönlendirmek için şifreli bilgiler içeren, örgüt ile ilgili haberlerin, kitapların ve fetvaların yayınlandığı “alneda.com” isimli çevrimiçi siteler bu duruma örnektirler (Weimann, 2004a, ss. 10-11).

Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmelerle herhangi bir örgütle fiziki bağlantı kurmaksızın bireyler çevrimiçi ortamlardan beslenerek radikalleşebilmektedir ve bu durum yalnız kurt terörizmini gündeme taşımaktadır. Yalnız kurt terörizmi dışarıdan herhangi bir yönlendirmeye ve yönetime tabii olmayan, hiyerarşik düzende yer almayan kişi tarafından planlanır, yönetilir ve harekete geçirilir (Spaaij, 2010; Gözlek, 2022, Act 2). Yalnız kurt olarak nitelendirilen bireyler sanal ortamlarda uzun vakitler geçirerek radikalleşebilirler ve eylemlerini tek başına tasarlayarak gerçekleştirme yeteneklerine sahiptirler. Yalnız kurtlar aslında yalnız değildir ve ideolojik olarak bağlılıkları söz konusudur. El Kaide Terör örgütü yalnız kurtlarını kışkırtmak adına kampanyalar başlatmış ve aynı yöntemi DEAŞ terör örgütü de kullanmıştır (ICT-GlobalJihadCyber-2022.pdf, t.y., s. 12). Bu durum örgütler arasında öğrenim gerçekleştiğini, birbirlerinden etkilenerek kendilerine göre başarı sağlanan özellik ve

işlevlerin yalnız kurtlar olarak adlandırılan bireysel radikaller üzerinde bile zuhur ettiğini ve geçmişten günümüze gelen örgütsel bir kültür oluştuğunu göstermektedir.

Resim 2. 8. DEAŞ terör örgütünün Yalnız kurtlarını kıskırtmak adına düzenlendiği kampanya görselleri

Kaynak: (ICT-GlobalJihadCyber-2022.pdf, t.y., s. 12).

Yalnız kurt terörizmi, grup veya ağ terörizmden farklılık göstermektedir. Yalnız kurt teröristleri eğilimlerini, vizyonlarını ve planlarını açıklamadıkları için saldırılardan önce ve sonra rahatça kimliklerini gizleyebilir ve tespitlerden kaçınabilirler. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa, İspanya, İtalya, Kanada, Avustralya, Hollanda, Rusya, Büyük Britanya, Danimarka, Portekiz, Polonya ve İsveç'te görüldüğü gibi dünyanın herhangi bir yerinde ve herhangi bir zaman diliminde ortaya çıkabilir, yıkıcı sonuçlara neden olabilirler (Weimann, 2012, s. 76). Ayrıca yalnız kurtlar çeşitli ideolojik tabanlardan gelme potansiyeline sahiptirler. Çevrimiçi ortamlarda yer alan aşırı ve radikal içeriklerin tüketim potansiyellerini ortaya koyarken, terör örgütü ağlarına göre daha tehlikeli ve öngörülemez olabilmektedirler.

Yalnız kurt teröristler ile ilgili yapılan analizler sonucunda yalnız kurtların doğası gereği başkaları ile temas kuramayacağı, eğitim için yurt dışına gitme olasılıklarının bulunmadığı ve silah satın alma olasılıklarının düşük olduğu düşünceleri de hakimdir (Pantucci, 2011, s. 6). Ancak bu analizler sorunludur. Çünkü yalnız kurt teröristleri her ne kadar yalnız olarak görülse de aslında genellikle pek çoğu internet platformlarından beslenmektedir. Ayrıca ideolojik bir tabana sahip olmaları da muhtemeldir. Yalnız kurtlar üzerine yapılan pek çok araştırmada, yalnız kurt teröristlerinin terör örgütlerinin siyasi ideolojilerinden veya genel misyonlarından ilham aldıkları bilinmektedir (Alakoc, 2017, s. 6). Aşırı sağ hakkında bu güne kadar toplanan istihbarat verilerinde yalnız kurt teröristlerinin eylemleri için edindikleri gerekli bilgi ve araçları, radikal ağlar üzerinden temin ettikleri değerlendirilmektedir (Gable & Jackson, 2011, s. 12). Bomba yapımı, saldırı yeri, saldırı yöntemleri gibi pek çok veri internetten bilgi edinilerek hazırlanmaktadır. Ku Klux Klan gibi beyaz üstünlükçü örgütlerden sanal ortamlarda elde edilen bilgiler veya William Luther Pierce gibi beyaz üstünlükçü, ırkçı ideolojileri savunan yazarların eserleri yalnız kurtlara ilham kaynağı olabilmektedir.

Yalnız kurt teröristleri tek bir profile sahip değildir. Herhangi bir milliyete sahip olmakla birlikte kendi milliyetindekilere karşı veya başka milliyetteki bireyleri grupları veya toplumlari hedef alabilmektedirler. Ayrıca failer birbirlerinden farklı yöntemleri de

uygulayarak eylemlerini gerçekleştirebilmektedirler. Anarşist devrimciler, dindar fanatikler, çevre ve hayvan haklarını savunan aşırıcular, beyaz üstünlükçüler, cihatçılar yalnız kurt eylemlerini gerçekleştirmişlerdir (Bakker & de Graaf, 2011, s. 44). Hebron'daki patrikler mağarasında Baruch Goldstein' in Müslümanlara karşı yaptığı saldırı, Franz Fuchs tarafından gerçekleştirilen mektup bombası eylemleri, Amerikalı "Unabomber" lakaplı matematikçi Theodore Kaczynski, İsrail başbakanı İzak Rabin'e suikast düzenleyen Yahudi aşırı sağcı Yigal Amir yalnız kurt teröristlerinin çeşitli ideoloji veya milliyet'ten geldiklerine ve birbirlerinden farklı yöntemleri kullanabildiklerine örnek oluşturmaktadır (Bakker & de Graaf, 2011, s. 44).

Yapılan bir araştırmaya göre yalnız kurt teröristleri büyük grupların bir parçası olmak arzusuyla hareket etmekte; bu istek doğrultusunda kendilerini reddetmeyecek bir ideolojiye sığınmakta; negatif enerjilerini nefret ideolojisine dönüştürerek gerçek bir inanan ve körü körüne bağlı bir fanatik profil oluşturmaktadırlar (Hartleb, 2020, s. 32). Bir başka ifade ile yalnız kurt teröristleri belirli sosyal atmosferden etkilenir ve bu atmosfer içinde hareket ederek başkalarıyla iletişim kurar, planlarını onlarla paylaşır, hatta gerektiğinde onlardan yardım talebinde bulunabilir (Ganor, 2023, s. 24). Yalnız kurt teröristleri radikalleşmelerini bir ideoloji benimseyerek kendileri gibi düşünenler arasında gerçekleştirmekte ve sonunda da şiddete varan aşırıculuk eylemleriyle sonuçlanan sürece ilerlemektedirler. Her terörist gibi eylemlerini duyurma ve kötü şöhrete kavuşma arzusunadadırlar.

Yalnız kurtlar bireysel olarak hareket etseler de bazı ortak özelliklere sahiptirler. Bu özellikler; başkalarıyla çalışıp bireysel hareket etmeleri, aşırı gruplarla eskiye dayanan bağlarının varlığı, aşırı hareketlere karşı bağlılık ve özdeşleşme, inzivada olmalarına rağmen manifesto veya düşüncelerini dış dünyaya duyurmaları, genellikle internet ortamında fikirlerini ve manifestolarını dile getirmeleri, psikolojik rahatsızlık ve sosyal yetersizlik oranlarının nispeten diğer teröristlere göre yüksek olmasıdır (Bakker & Graff, 2010 t.y., ss. 4-5).

İnternetin gelişimi sırasında alenen gerçekleştirilemeyen pek çok faaliyet Dark Web, Deep Web üzerinden gerçekleşmekte iken günümüzde ise Reddit, Discord, Telegram gibi platformlar sayesinde internetin karanlık yüzü, internetin sanal yüzüne karışmış ve yalnız kurtların daha görünür olmaları sağlanmıştır. Yalnız kurtların çevrimiçi ortamlarda bomba yapımı tariflerini ve potansiyel hedefleri araştırmaları, ideolojik söylemleri özgürce dile getirmeleri ve kendileri gibi düşünenlerle aynı hareketleri sergilemeleri sanal sürüsü olarak değerlendirilmelerine neden olmaktadır (Ganor, 2023, s. 25).

Sonuç olarak çevrimiçi platformlar terör örgütlerinin hareket kabiliyetini artırmaktadır. Çevrimdışı faaliyetlerine askeri karşılık alan terör grupları sanal ortamlarda bu durumla karşılaşmadan kolaylıkla hareket edebilmekte ve radikalleşme eğilimindeki her bireyi birer canlı bombaya dönüştürebilmektedir. Çevrimiçi ortamlar toplum için pek çok fayda sağlarken güvenlik endişelerini de beraberinde getirmektedir. Bunun önüne geçilmesi devletlerin, geliştiricilerin, ailelerin ve eğitimcilerin ortak çabaları ile mümkündür. Önleyici, müdahaleci ve cezalandırıcı sistemlerin etkin kullanılması büyük önem taşımaktadır. Gerektiğinde devlet,

özel sektör ile iş birliğine giderek çevrimiçi platformlarda müdahale üstünlüğünü ele geçirmeli ve radikaller ile aşırıcılara karşı önleme faaliyetlerinde etkin rol oynamalıdır. Bu sayede radikal bireylerin çevrimiçi ortamlarda oluşturdukları mutlak destek halkası kırılmalı ve kitlelerin radikal harekete destekleri engellenmelidir.

2.5. Çevrimiçi ve Geleneksel Radikalleşme Karşılaştırılması

Çevrimiçi ve geleneksel radikalleşme farklı alanlardan beslense de kendi özlerinde benzer ve farklı yanları mevcuttur. Geleneksel radikalleşme yüz yüze ilişkilerin kurulması gereken ortamlarda gerçekleşirken, çevrimiçi radikalleşme yüz yüze iletişime ihtiyaç duymaksızın siber uzayda bulunan aşırıcı kaynaklar üzerinden beslenmekte ve daha hızlı sonuçlanabilmektedir. Yani geleneksel radikalleşmede çevrimiçi radikalleşmeye göre zamansal bir farklılık söz konusudur ve daha uzun sürelere ihtiyaç vardır.

Geleneksel radikalleşmede sosyal çevre büyük önem arz ederken, çevrimiçi radikalleşme ortamlarında sosyal çevre çevrimiçi ortamlardır. Çevrimiçi ortamlar dile getirilemeyen konuların rahatlıkla dile getirilebildiği anonim sahalardır. Bu durum radikalleşme eğilimindeki bireye gizlilik sağlayabilmekle birlikte, düşüncelerin davranışlara aktarılmasından önceki beslenme ve tüketim sürecini açıklamaktadır. Geleneksel radikalleşme sürecinde sosyal ilişkiler, ileri seviyede ve ideolojik arkadaşlıklar, iletişimler ve etkileşimler söz konusu iken; çevrimiçi radikalleşmede birey kendisini izole etmekle birlikte arkadaşlıklarını sanal ortamda kurmakta, yüz yüze gelmediği ve tanımadığı bireylerle aynı fikir ve davranışları paylaşabilmektedir. Çevrimiçi ortamlarda radikalleşme için belli bir noktadan sonra uzak mesafeli bir işe alım uzmanı ile etkileşime ihtiyaç duyulurken; geleneksel radikalleşme ortamlarında bunu komşuların, arkadaş gruplarının ve akrabaların gerçekleştirdiği bilinmektedir (Muro, 2016, s. 5). Bir başka deyişle radikalleşme sürecindeki birey geleneksel radikalleşmede grup bağlarının etkisindedir. Bu bağlar fiziksel veya çevrimiçi ortamlara göre şekillenir. Çevrimiçi radikalleşme sürecinde birey belli bir noktaya kadar grup etkisi sınırlı ilerlese de, belli bir aşamadan sonra kendisi gibi düşünenleri sanal ortamda bulma çabasına girişir. Birey çevrimiçi radikalleşmede tükettiği bilgi kadar ilerler ancak sanal ortamdaki bilgi sınırsız akışa sahiptir. İnternette sonu bilinmeyen radikal bir çukur mevcut olmasına rağmen bu çukur her geçen gün daha da hacimlenmektedir (Behr vd., 2013, s. 3). Radikal bilgilerin tüketiminin bireyden bireye farklılık gösterebilecek bir durumu da ifade ettiği unutulmamalıdır.

Geleneksel radikalleşme sürecinde bireyin bilgiye ulaşımı çevrimiçi radikalleşme sürecine göre daha zordur. Bu durum internetin getirdiği hız, anonimlik ve çoklu etkileşim gibi yenilikler nedeniyle ortaya çıkan bir ayrışmadır. Bireyler internetin getirdiği çoklu iletişim ve hız sayesinde izole bireyleri kolayca bulabilmekte ve etkileşim kurmalarına olanak tanımaktadır. İnternetin mobil cihazlara entegrasyonu ve düzenli kullanımı güvenlik sorunlarını

beraberinde getirmiş ve bireylerin internet ortamlarına kolaylıkla girebilir hale gelmesine olanak sunmuştur (Rusumanov, 2016, s. 148). İzole bireylerin birbirini bulmaları veya terör gruplarının faaliyet gösterdiği sanal platformlara ulaşmaları çeşitli ideolojik fikir birleşimlerine ve etkileşimlerine neden olmakta; yalnız kurt terörizmini tetikleyebilmektedir. El Kaide terör örgütü internette ve sosyal medya faaliyetlerindeki propagandaları sayesinde batılı hedeflere karşı yalnız kurt operasyonlarını yürütmek adına daha fazla izole kişiye, ihtiyaç duyduğu bilgiye ve materyale ulaşabilmiştir (Thompson, 2011, s. 168). Bunun yanında radikalleşmenin çevrimiçinden ibaret olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Birleşik Krallık'ta yapılan bir araştırmada; 15 vaka incelemesi yapılmış, incelemesi yapılan vakalarda aşırıcılık yanlılarının bölgedeki figürlerle sanal veya fiziksel temas kurdukları saptanmıştır (Odağ vd., 2019, s. 274). Çevrimiçi ve çevrimdışı olguların terör ve aşırıcı gruplarca birlikte kullanılabilirdiği durumlar da söz konusudur.

Çevrimiçi ortamların denetimi de internetin doğası gereği zordur. Bu nedenle çevrimiçi ortamlarda dolaşımda olan bilgi, doküman, video veya oyun ve oyun platformlarındaki etkileşim unsurlarının denetiminin zor olması, her türlü aşırıcı fikrin yayılmasına olanak sağlamaktadır. İnternet illegal gruplar için propaganda, iletişim, etkileşim, sanal ortam toplantıları yapabilmeye kabiliyetini ortaya çıkartmaktadır. Bomba yapım tarifi, silah kullanma eğitimi gibi pek çok imkanı tüketimlerine sunmakta, aynı zamanda pek çok motivasyon unsurunun ortaya konmasına olanak sağlamaktadır (Şen, 2021, s. 176). Bunun yanında yapay zeka algoritmalarının bireye göre şekillenerek bireyin ilgi alanına giren verileri peş peşe sunması, radikalleşme sürecini hızlandırabilmekte ve ideolojik, aşırıcı kaynakları kesintisiz olarak tüketime açık hale getirebilmektedir. Yapay zekâ algoritmaları bireyin radikal içeriklerde daha fazla zaman geçirmesine de neden olabilmektedir. Çevrimiçi platformlar bireyin sınırsız aşırıcı ve radikal bilgi havuzlarında dolaşmasına imkân sunmakta ve oyunlar aracılığı ile saha deneyimi kazanmasının önünü açmaktadır.

Erdoğan çalışmasında çevrimiçi ve çevrimdışı iki vakayı analiz ederek geleneksel radikalleşme ile çevrimiçi radikalleşmeyi açıklamaya çalışmıştır. Aşırıcı grupların fiziksel toplantılar yoluyla işe alım yöntemlerinin çevrimiçi platformlarla birleştirildiğini; fiziksel ortamdaki siyasi faaliyetlerin çevrimiçi telkin sürelerini hızlandırdığını ve ikisi arasında doğru orantılı ve güçlü bir ilişki olduğunu; internetin farklı grup ve etkin kökenler ile farklı geçmişe sahip insanlara erişilebilir olması nedeniyle aşırıcı grup veya terör örgütlerinin tercihi olduğunu; benzer görüşlü bireylerin çevrimiçi ortamlarda saptanmasının ve iletişimin kolaylaşmasının radikalleşmede geri döndürülmesi zor bir süreci başlattığını belirtmiştir (2023, s. 41). Son olarak internetin psikolojik savaş yürütmek, propaganda üretmek ve yaymak, hassas verilere ulaşmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmak, bağış toplamak, insan kaynaklarına ulaşmak ve destekçileri işe almak, benzer düşünen çıkarların uyduğu radikal gruplarla iletişim ve ağ oluşturmak, lojistik bilgi edinmek, saldırı planlamak ve koordine etmek gibi pek çok faaliyetin planlandığı ve yürütüldüğü anonim bir forum oluşturduğuna değinmiştir (Erdoğan, 2023, s. 41). Ayrıca vaka kıyaslamaları sonrası 1) radikalleşmenin birçok farklı katman ve sebebinin

olduğunu, 2) radikalleşme sürecinde bireyin eğitim durumu, sosyoekonomik durumu, siyasi görüşlerinin farklılık gösterdiğini, 3) radikalleşme sürecinin bireyden bireye farklılık gösterdiğini ve bazılarında uzun zamanda gerçekleşirken bazılarında ise daha kısa ve fark edilemez olduğunu, 4) bireysel mağduriyet, toplumsal dışlanma, topluma ait olmama hissi gibi pek çok nedenin radikalleşmeyi etkileyen durumlar olduğunu belirtmektedir (Erdoğan, 2023, s. 44).

Geleneksel radikalleşme çevrimiçi radikalleşmeye göre daha uzun zamanda gerçekleştiğinden bireyde daha yerleşmiş ve tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Çevrimiçi radikalleşme ise geleneksel radikalleşmeye göre daha hızlı ve kitlesel yayımlara neden olarak öngörülemeyen sonuçlar doğurabilir. Radikal grup ve örgütler ideolojilerini ve yöntemlerini çevrimiçi ortamların sağladığı avantajlarla kitlelere ulaştırabilme imkanı elde etmekte ve önemli güvenlik sorunlarına neden olabilmektedirler (Şen, 2021, s. 176). Yani geleneksel radikalleşme de çevrimiçi radikalleşme de insanlık için tehlikeli sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilecek süreçleri ifade etmektedirler. Her türlü radikalleşmeyi anlamak için bireyin içsel özellikleri, düşünceleri ve sosyal bağları, internet üzerindeki etkileşimleri, toplum, siyasi aktörler, ve devlet kontrol organları bir bütün halinde değerlendirilmelidir (Ayanian vd., 2018, s. 3). Her iki radikalleşme türü için de geçerli olmak üzere terör gruplarının da faaliyetleri mevcuttur. Terör örgütleri çevrimiçi ortamlarda radikalleşme eğilimindeki bireyleri saptayarak eleman teminini gerçekleştirmekle birlikte, eleman temini sürecinden eylem aşaması olan son aşamaya kadarki süreci çevrimiçi olarak gerçekleştirebilmektedirler (Odağ vd., 2019, s. 273). Terör grupları kendileri için radikalleşen bireyleri kullanarak amaçlarına ulaşmak adına eylemler düzenlerken karşı grup, görüş ve yapıdakiler de örgütlenme içerisine girebilmekte ve bu eylemlere karşı yeni radikal bir döngü oluşturabilmektedirler. Bu durum bireyler için de geçerlidir. Çevrimiçi ortamlarda karşılaşılan nefret içerikli paylaşımlara tepki olarak yeni paylaşımlar ve düşünceler ortaya çıkmakta ve bireyin nefret söylemli ideolojiye verdiği tepki başka bir şiddet içerikli ideolojinin ağına takılmasına neden olabilmektedir. Yani internetin benzer ya da farklı görüşlere maruz kalmayı kolaylaştırdığı saptanmıştır (Kahne vd., 2012; Geeraerts, 2012, Act 28). Bu tür durumların saptanması oldukça zordur. Yani radikal fikirlerin benimsenmesinin tespit edilmesi zor bir zihinsel süreçtir (Muro, 2016, s. 2). Ancak çevrimiçi radikalleşme ortamı doğası gereği içinde izler barındırır. Sanal ortamlarda bu izlerin takibi radikallerin tespiti ve izledikleri yol açısından önem arz etmektedir.

Geleneksel radikalleşmenin çevrimiçi radikalleşmeye göre farklı, kendine has özellikleri mevcuttur. Geleneksel radikalleşmede iletişim ve etkileşim yüz yüze gerçekleşmektedir. Bu durum bireylerin duygu durumu ile örgüte bağının daha da ileri seviyede olmasına neden olmaktadır. Yani bireyin daha fanatik tutum içerisine girerek hareket etmesinin önünü açmaktadır. Ayrıca yüz yüze iletişim radikalleşme eğilimindeki bireyin kontrolünü, eksikliklerini, ideolojiye bağlılığının denetimini kolaylaştırmaktadır. Radikallerle iletişim kurmak radikalleşmeyi tek başına açıklayabilecek bir durum değildir (Odağ vd., 2019, s. 277). Ancak bireyde tespit edilen eksiklikler diğer radikaller veya örgütler tarafından kolaylıkla

etkileşim yoluyla giderilebilmektedir. Bu durum radikalleşme uzun zaman dilimiyle sonuçlansa da radikal fikirlerin daha çok yerleşmesine ve kesin inanç, mutlak bağlılık gibi durumlarla karşılaşılmasına neden olmaktadır.

Geleneksel radikalleşme yüz yüze etkileşimi gerektiren geleneksel ortamlarda gerçekleşmektedir. Bireyin radikal ortamlarda sosyalleşmesine ve dünyasını bu ortamlardan ibaret olarak görmesine neden olmaktadır. Her türlü fiziksel, psikolojik veya finans ihtiyaçları radikal sosyal çevre üzerinden sağlanabilmekte ve bireyin düşünmesini gerektirecek unsurlar ortadan kalkarak bağlılığın doğduğu bir süreç ile sonuçlanabilmektedir. Aidiyet, sosyal ilişki, kutuplaşmak gibi bireyi, toplumu etkileyen unsurlar geleneksel radikalleşmenin anlamlandırıldığı unsurlardır ve bunları anlamadan geleneksel radikalleşmenin anlaşılması mümkün değildir (Doosje vd., 2016, s. 11). Geleneksel radikalleşme sosyal kimlik ya da kimlik edinme süreçlerinde daha etkin rol oynayabilmektedir.

Sonuç olarak geleneksel radikalleşme her zaman etkinliğini koruyan bir olgudur. Çevrimiçi radikalleşme ise geleneksel radikalleşmenin köklerinden beslenerek, teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte yeni radikalleşme yöntemlerini ortaya koyan farklı dinamiklerin ürünüdür. Çevrimiçi radikalleşme internet ve teknolojiyle gelişen bir olgu olduğundan, bu alanlarda yaşanacak her gelişme çevrimiçi radikalleşmede değişimlere neden olmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki her ikisinin temelinde iletişim ve etkileşim unsurları yer almaktadır. Bu nedenle iletişimde yaşanan değişimlere paralel olarak gerek geleneksel gerek çevrimiçi ortamlarda kolektif unsurların etkinliği giderek artmaktadır. Değerlendirmeler tek yönlü analizler yerine çoklu analizler üzerinden yapılmalıdır. Çünkü radikalleşme sosyolojik ortamların çoklu ürünüdür ve pek çok katmanı bulunmaktadır. Her katman kendine has özellikler barındırmakla birlikte her ortam radikalleşmeye yol açabilecek unsurlarla dolu olabilir.

3. BÖLÜM

ÇEVİRİMİÇİ RADİKALLEŞME VE TERÖRİZM

Radikalleşme ve aşırıcılığın sonuçlarından biri de terörizmdir. Terör örgütleri çevrimiçi ortamları kullanarak radikal içeriklerin yayılmasına öncülük etmekte ve hazır bulunmuşluğu olan bireyleri yönlendirerek, radikalleşme sürecine tesir etmektedirler. Bu nedenle radikalleşme ve aşırıcılık kavramları terörizm ve terör örgütleri çerçevesinde birlikte analiz edilmelidir. Bu bölümde terörizm stratejisi ve örgütlenmesine değinilerek, terör örgütlerinin çevrimiçi ortamları nasıl kullandıkları açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca çevrimiçi radikalleşme ve terörizm ilişkisi tartışılarak, terör örgütlerinin çevrimiçi ortamlardaki faaliyetlerine karşı mücadele yöntemlerini ortaya koymak adına kapsamlı bir analiz ortaya konulacaktır.

3.1. Terörizm Stratejisi ve Örgütlenmesi

Radikalleşme ve aşırıcılığın varış noktalarından biri olan terör ve terörizm analiz edilmesi gereken olgulardır. Terör dehşet ve korkuyu anımsatırken; terörizm siyasi nedenlerle sistemli, planlı ve sürekli olarak terörü kullanmayı hedefleyen bir strateji olarak karşımıza çıkar (Güngör, 2019, s. 5). Terör her türlü dehşet ve korkuya neden olan olayların tümü olarak adlandırılırken; terörizm bu olayların planlı ve sürekli olarak gerçekleştirilmesi ve gerçekleştirilen olayların siyasi olarak bir hedefe sahip olması anlamına gelmektedir. Şiddet içeren adi suçlar da yeri geldiğinde terör olarak anılabilmektedir. Ancak terörizm şiddet içeren adi suçlardan olmayıp daha kapsamlı ve politik hedefleri olan, kendine özgü stratejileri bulunan bir olgudur. Terörizmi tanımlama sorununa değinen Schmid tanımlama sorunlarına yaklaşmanın çeşitli yollarından bahsederek bu yolların; (1) terörizm tarihine odaklanmak, (2) terörün psikolojisine odaklanmak, (3) terörist şiddet dışındaki siyasi şiddet biçimlerine odaklanmak, (4) terör eylemlerine odaklanmak ve (5) teröriste odaklanmak olduğuna vurgu yapmış, tanımlamanın bu unsurların incelenmesi sonrası yapılabileceğine değinmiştir (2023, s. 4). Terörizmin üzerinde uzlaşılan bir tanımı yoktur. Ancak yapılan pek çok terörizm tanımlarında bazı ortak noktalara yer verilmektedir. Schmid vd., terörizmin tanımlamaları üzerine analizlerde bulunmuş ve 109 farklı tanım üzerinde yapmış oldukları incelemede %83,5'inde şiddet, %65'inde siyasal hedef, %51'inde korku, % 47'sinde tehdit, % 32'sinde planlı ve organize eylem, % 30,5'inde savaş yöntemi, taktik ve stratejiden bahsedildiğini saptamışlardır (2017, ss. 5-6). Yani terörizm tanımlamalarında şiddet, korku, panik oluşturma, siyasal hedefin varlığı ve sistematik terör uygulamaları vardır. Terör, bireysel düzeyde tehlikeden duyulan tehdit edici korku ile kolektif düzeyde oluşan korku iklimi ile karakterize edilen zihin durumunu ifade ederken; terörizm psikolojik bir sonuç olarak terör üretmeyi amaçlayan yöntem ve taktikler bütünüdür (Schmid, 2023, s. 7). Sonuç olarak terörizm politik

veya siyasi hedefler doğrultusunda her türlü planlı eylemin gerçekleştirilmesidir. Bunun yanında terörizm kavramı soyut bir kavram olmakla birlikte, terörizm teriminin kullanımları tek bir tanımda özetlenemez ve terörizmin anlamı kurbandan veya hedeften yola çıkarak üretilmektedir (Copeland, 2001, ss. 7-9).

Terör örgütlerince terörizmin gerçekleştirilmesinde bazı temel stratejiler yürütülmektedir. Bu stratejileri ortaya çıkaran araştırmacılardan biri Christopher C. Harmon'dur. Harmon'a göre terörizmin stratejileri; (1) düzensizlik oluşturma, (2) belirli hükümeti itibarsızlaştırma, (3) ekonomi veya mülkiyete hasar verme, (4) devlet güvenlik güçlerine zarar verme, (5) uluslararası etki yaratmadır (2001, ss. 39-44). Düzensizlik oluşturma stratejisi gerçekleştirilen silahlı veya bombalı eylemler nedeniyle halkta korku ve panik yaratarak hükümetlerin karşı tepki vermelerine odaklanır ve hükümetlerin verdiği tepkiler belli bir süre sonra kendi halkını kızdırabilmektedir. Belirli hükümeti itibarsızlaştırma stratejisi ise hükümetin zayıflatılmasına yönelik eylemleri ifade eder ve halka yapılan hizmetlerin zayıflatılması, insan haklarının ihlali gibi pek çok dinamiği etkilemektedir. Ekonomik veya mülkiyete hasar verme stratejisi alt yapı sistemlerine zarar verme gibi amaçlar için yürütülmektedir. Ekonomik zarar ülkelerin çeşitli suçlarla boğuşmasına neden olurken narkotik, kara para, dolandırıcılık gibi finans sağlayan suçlar nedeniyle ülkelerin finans sistemleri üretkenliğini yitirebilmektedir. Ayrıca suçtan elde edilen gelirler terör örgütlerine kaynak oluşturmaktadır. Devlet güvenliğine zarar verme stratejisi terör örgütlerinin askeri operasyon yönlerinde deneyim kazanmalarını sağlarken, şiddeti yönlendirebilme olanağına kavuşturur. Son olarak uluslararası etki yaratma stratejisi ise toplumsal kutuplaşmalara neden olur. Başka grupların eylemlere destek vermesi ve yurt dışından gelebilecek mali destek gibi terör örgütleri için pek çok yarar sağlamaktadır.

Lawrence Freedman'a göre ise terörizm stratejileri (1) kontrol edici, (2) zorlayıcı ve (3) rızaya dayalıdır (2007, s. 319). Kontrol edici strateji diğerlerinin seçme yeteneğini ortadan kaldırma ve kendilerine sunulana kabul ettirmedir. Zorlayıcı strateji de ise hedef kitlenin davranışlarında değişiklik yaratmak amaçlanmaktadır. Hedef kitle üzerinde kutuplaşmalar ve ayrışmaların gerçekleşmesi öngörülerek gerçekleştirilmektedir. Son olarak rızaya dayalı terörizm, terör örgütlerinin eylemlerine bağlılığı ifade eder. Terör örgütlerinin yürüttükleri propagandalar hedef kitle tarafından özümşenerek benimsenir ve desteklenir.

Andrew H. Kydd ve Barbara F. Walter' a göre terörizm stratejileri (1) aşınma, (2) korkutma, (3) provokasyon, (4) barışa karşı sabotaj, (5) örgütler arası rekabet olarak beş başlık üzerinden incelenmelidir (2006, s. 51). Aşınma, düşman olarak nitelendirilen unsurlara boyun eğdirme için yapılan faaliyetleri; korkutma, teröristlerin kendilerine biat etmeyenleri cezalandırdığı ve devletlerin onları durdurma gücünün olmadığını gösterme yöntemini; provokasyon, kitlelerin iktidar desteğinden uzaklaşmalarını ve hedefteki devletin kışkırtılmasını; sabotaj, ılımlı teröristlerle hükümetlerin arasındaki barış girişimlerinin kışkırtıcı teröristlerce sabote edilmesini; rekabet ise, terör örgütleri arasındaki rekabeti ifade etmektedir.

Terörizm stratejilerini ortaya koymaya çalışan bir başka isim de Ariel Merari'dir. Merari'ye göre psikolojik unsur, eylem yoluyla propaganda, sindirme, tahrik, kaos, yıpratma, dışavurumcu terörizm, terörizmin isyancı stratejilerindedir (Chaliand & Blin, 2016, Acts 40-47). Psikolojik unsur halkı etkilemek korku veya panik yaratmak ve düşman olarak nitelendirilen karşıt yapıyı yıpratma düşüncesiyle üretilen eylemleri; eylem yoluyla propaganda gerçekleştirilen eylemlerle reklam ve etkileşimi artırmayı hedefleyen çalışmaları; sindirme düşman olarak nitelendirilen unsur cephelerinde korku yaratmak ve mücadele azimlerini kırmak amacıyla üretilen faaliyetleri; tahrik teröristlerin eylemlerine karşı mücadelede mücadele eden unsurların daha sert karşılık vermesini sağlayacak eylemlerin üretilmesi etkinlikleri; kaos toplumda karışıklık, düzensizlik ve güvensizlik hissi yaratmak amacıyla planlanan açık alan saldırılarını; yıpratma düşman olarak görülen unsurların uzun süreli mücadelesini sağlamak amacıyla üretilen uzun soluklu eylem stratejilerini; dışavurumcu terörizm ise sembolik anlam içeren hedeflere yönelik gerçekleştirilen eylemleri ifade etmektedir.

Terör örgütlerinin çevrimiçi ortamlara göre de strateji geliştirdikleri bilinmektedir. Terör örgütleri çevrimiçi ortamlarda iki ayrı potansiyel tehdit oluşturmaktadırlar ve stratejileri bu iki tehdit unsuru üzerinden değerlendirilmelidir. Bunlar siber terörizm ve internetin bir iletişim aracı olarak kullanılmasıdır (Seib & Janbek, 2010, s. 44). İnternetin şiddet eylemlerinde kullanılarak web sitelerine, kişilere, kamu kaynaklarına veya bireylerin mallarına zarar vermek amacıyla yapılan saldırıların tümü siber terörizm sınırları içerisinde. Demir yolları, hastaneler, elektrik santralleri, telekomünikasyon sistemleri, bankacılık sistemleri, sağlık sistemleri gibi alt yapı sistemlerine yapılan saldırılar siber terörizm olarak değerlendirilmektedir. 2020 yılında bir Alman hastanesinin alt yapısına yapılan saldırılar, İran kaynaklı operatörlerce İsrail'in su kaynaklarını tahrip etmeye yönelik yapılan saldırılar ve Rus operatörlerince Amerika Birleşik Devletlerinin elektrik santrallerine yönelik yapılan tacizler siber saldırı ve terörizmine örnektir (Shandler vd., 2022, s. 850). Terör örgütleri de internet üzerinden altyapıları hedef alan veya belirli bir hedefe yönelik saldırılar gerçekleştirebilmektedirler.

Öte yandan iletişim terörizm için büyük öneme sahiptir ve internet terör örgütlerinin iletişimini kolaylaştırmaktadır. İletişim, propaganda, finans, eleman temini, bilgi toplama, manipülatif bilgi paylaşımı, psikolojik savaş gibi pek çok etken terör örgütlerinin interneti iletişim aracı olarak kullanması sınırları içerisinde. İnternetin strateji olarak kullanılmasındaki en dikkat çekici olan şey, gücü devlet unsurlarından bireylere ve topluma bir kolektif olarak yönlendirmesi ve bu yönlendirmeye yaratılan paradigma değişimidir (Torok, 2010, s. 55). İnternet teröristlerin başarılı olmak için gereksinim duyduğu tek araç değildir ancak internet hedefe ulaşmak için kullanılacak yöntemlere yeni boyutlar ekleyebilir (Conway, 2006b, s. 25). Yani terör örgütlerinin interneti kullanmaları iletişim, propaganda, finans, eleman temini, bilgi toplama, manipülatif bilgi paylaşımı ve psikolojik savaş yöntemleri üzerine yeni yollar keşfetmelerine olanak tanımaktadır.

Geleneksel terörizm olgusu 20. yüzyıl ve öncesinde yaşanan terör olaylarını açıklama çabasında iken, 21. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler de yeni terörizm olgusunun literatüre girmesine neden olmuş ve terörizm geleneksel ve yeni terörizm olgusu olarak sınıflandırılmıştır. Terörizm yaşanan gelişmelerle yöntemleri değişebilen bir olgudur ve yöntemleri değiştikçe daha tehlikeli hale gelmektedir. Teknolojik gelişmeler terörizmde değişimlere neden olmuş ve bunların irdelenmesine gereksinim duyulmuştur. Geleneksel terörizm stratejisinde örgütlerin iyi kurgulanmış komuta ve kontrol yapıları, hücrenel bağları, küçük gruplar halinde olsalar bile 20 ile 500 terörist üyenin varlığı, profesyonel eğitim yöntemleri, komplo ve planlamalar ön plandadır (Copeland, 2001, ss. 10-11). Yeni terörizm stratejisinde ise amaç siyasi taleplerden çok toplumun yıkımını ve nüfusun büyük bölümünü ortadan kaldırmadır (Copeland, 2001, ss. 10-12). Bu nedenle yeni terörizm stratejisi daha tehlikeli olmakla birlikte sivillere yönelik gerçekleştirilmekte ve plansız daha sansasyonel eylemleri ifade etmektedir. Yeni terörizm stratejisinin 4 ana özelliği geleneksel terörizmden ayrılmaktadır. Bunlar (1) geleneksel terörizme karşı daha az hiyerarşiye sahip grup dışı grupların varlığı, (2) yeni terörist gruplarda merkezi liderlik, komuta ve karargah bulunmaması, (3) geleneksel terörizmde hedef seçimi ve planlama yöntemlerine başvurulurken, yeni terörizm olgusunda çok sayıda zaiyat hedeflenmesi ve ayırım gözetilmeden saldırıların kanalize edilmesi, (4) kitle imha silahlarını edinme ve kullanma kabiliyetine sahip olmalarıdır (Kurtulus, 2011, s. 478).

Yeni terörizmin geleneksel terörizm ile çeliştiği özellikler de mevcuttur. Bunlar; terörist grupların hiyerarşiler ve hücrenel örgütlenmeler yerine ağlar oluşturmaları olasılığı; yeni terör gruplarının emsalleri olan geleneksel terör gruplarından daha büyük olmaları; profesyonel eğitimleri olmayan ancak internet tabanlı kaynaklar aracılığı ile terörizmin kaynaklarına ulaşabilen, profesyoneller kadar ölümcül etkiler bırakabilen amatörlerin varlığıdır (Copeland, 2001, ss. 12-13). Yeni terörizm olgusu bireylerin, toplumların, devletlerin, bölgelerin güvenliklerine doğrudan veya dolaylı olarak tehdit oluştururken istikrar ve huzuru bozarak güvensizliğe neden olmaktadır (Çıtak & Kiraz, 2020, s. 222).

Yeni terörizm olgusu daha fazla ağ oluşturulmasını, motivasyonların çeşitlenmesini, yeni ve çeşitli güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasını, küreselleşmeyi ve terör örgütlerine erişimi, çeşitlendirmekte ve kolaylaştırmaktadır (Lesser, 1999, s. 87). Örneğin geleneksel terörizm olgusunda siyasi hedeflere yönelik yapılan eylemler motivasyon kaynağı olabilmekte iken yeni terörizm olgusunda ideolojik motivasyonlar ve dini motivasyonlar ön plana çıkmaktadır. Bu durum terör örgütlerinin siyasi hedeflere göre kitlelere hitap etmesinin dışına çıkarak benimsenen ideolojilere göre hedef ve sempatican kitleleri oluşturmalarına katkıda bulunmaktadır. Küreselleşme daha çok bireyin terör örgütlerinin ideolojisine yönelmesine neden olmakla birlikte işe alım/eleman temini ve üye kazanımları terör örgütleri açısından daha kolay gerçekleşmektedir.

Yeni terörizm olgusu yeni ve farklı güvenlik sorunlarını da ortaya çıkarmaktadır. Yeni terörizm olgusuyla konuşlanan terör örgütleri siyasi belirli hedeflerin dışında toplumun tümünü veya belli bir kısmını hedef alabilmektedir. Lan O Lesser'in de dediği gibi devletler arasında yaşanan anlaşmazlıklar, savaş veya saldırganlık potansiyeli bireyler arasında korku yaratabilir ancak savunmasızlık duygusu soyuttur ve yeni terörizm için kurbanlar ayırım gözetmeksizin toplum içindeki bireylerdir (Lesser, 1999, s. 96). Millenarist Hristiyan düşünce yapısına sahip tarikatlardan olan Aum Şinrikyo isimli örgüt 1995 yılında Tokyo'da bir metroda kimyasal silahlardan sarin gazını kullanmış, gerçekleştirdiği eylemde 12 kişiyi öldürerek, 3796 kişiyi yaralamıştır (Jones, 2008, s. 71). Verilen bu örnek yeni terörizm olgusunda sıradan bireylerin hedef olarak belirlendiğinin ve toplumun hedef alındığının göstergesidir. Ayrıca yeni terörizm anlayışı ile radikal bireyler eylemleri için illa silaha ihtiyaç duymazlar. Çevrelerinde bulunan ve ulaşabildikleri her türlü materyali silah olarak kullanma potansiyeline sahiptirler. Bu durum onların daha da öngörülemez ve tehlikeli olmalarına neden olmaktadır. Almanya'nın Magdeburg kentinde kurulan Noel pazarındaki topluluğa, bir radikal tarafından araçla yapılan saldırıda çok sayıda birey ölmüş ve düzinelerce birey yaralanmıştır (*Magdeburger Weihnachtsmarkt*, 2024). Bu tür eylemler öngörülemez olduğu kadar toplumda karşıt radikal düşünceleri de tetikleyebilmekte ve göçmen karşıtlığı beyaz üstünlükçü ideolojilerde yükselişe neden olabilmektedir. Terör örgütleri böylelikle toplumda kaos ortamının oluşmasının önünü açarak güvenlik sorunlarının boyutlarını değiştirebilmektedirler.

3.2. Terör Örgütlerinin Çevrimiçi Ortamları Kullanmaları

Terör örgütlerinin çevrimiçi ortamları kullanma yetenekleri her geçen gün artmaktadır. Yeteneklerini artırmak adına yeni yöntem ve teknikleri örgütlerine katmak için çaba sarf eden terör örgütleri, çevrimiçi ortamların sunduğu hız, anonimlik, iletişim, propaganda, eğitim, psikolojik üstünlük kurma, üye kazanımı gibi pek çok fırsatların farkındadırlar. Terör örgütlerinin interneti kullanımındaki en önemli amaç internetin küresel bir araç olması, gerçekleştirilmek istenilen eylemlerin internet üzerinden sunumu ve yüksek getirisinin olmasıdır. Bunun yanında internet terör örgütleri için yeni savaş alanı sağlamaktadır (Torok, 2010, s. 54). Genel olarak terör örgütleri interneti finans sağlama, ağ oluşturma, planlama ve koordinasyon, riskin azaltılması, işe alım/üye kazanımı, bilgi toplama, veri madenciliği, bilgi paylaşımı, siber saldırı gibi pek çok yöntemi örgütlerine kazandırmak ve avantaj sağlamak amacıyla kullanmaktadırlar (Conway, 2006a, ss. 285-296). Yani terör örgütleri interneti iletişim, haberleşme, algı yönetimi ve propaganda, siber suç ve saldırı, finans sağlama, sempatanlara ulaşma ve eğitime, materyal paylaşımı, eğitim, eylem planlama, gündemi takip etme, şifreli mesajlaşma, dezenformasyon, kültür ve ideolojik aktarım gibi geniş bir yelpazede kullanmakta ve örgütsel yeteneklerini geliştirmektedirler.

Conway'a göre terörizm tarihi açısından iki büyük dönüm noktasından bahsedilebilir; Dinamitin icadı ve internetin ortaya çıkışı (2008, s. 3). Bombalamaların önünü açan dinamitin

icadı, teröristlerin eylemlerini artırarak teröristler açısından seslerinin daha çok çıkmasına ve propagandalarının duyulur olmasına olanak sağlamıştır. İnternet ise daha büyük yenilikleri terör örgütlerine sunmuştur. Terör eylemleri genellikle dikkat çekmek amacıyla dikkatli ve planlı düzenlenen eylemlerdir. Yeni medyanın getirdiği çevrimiçi ortamlar, terör örgütlerini eylemleri yorumlamaları için araçlara bağımlı olmalarından kurtararak doğrudan tüketiciye ulaşmalarının önünü açmıştır (Conway, 2008, ss. 4-5). Geleneksel medya terör eylemlerini haberleştirirken hükümetlerin çizdiği sınırlar üzerinden bilgilendirme yapabiliyorken; yeni medya unsurlarından çevrimiçi platformlarda ise herhangi bir sansür bulunmaksızın terör örgütlerinin bildirileri, afişleri, posterleri veya eylemlere ilişkin görüntüler paylaşılabilir. Bu durum örgütlere araçlardan kurtularak propagandalarını istedikleri gibi yönlendirebilme olanağı tanımaktadır. Yeni medya sayesinde terör örgütleri mesajlarını romantikleştirerek süsleyebilmektedir (Welch, 2019, s. 308).

İnternet terör örgütlerinin yöntem ve stratejilerini oluşturmalarına, bunları başka terör örgütlerine kültür olarak aktarmalarına da yardımcı olmaktadır. Terör örgütleri birbirlerinden etkilenebilen ve öğrenebilen organizmalardır. Ayrıca rekabet içerisinde olma durumları da söz konusudur. İnternet terör örgütlerinin çevrimiçi ortamlarda birbirlerinden bilgi edinmelerine ve dost ve düşmanlarını belirlemelerine olanak tanır (Seib & Janbek, 2010, s. 48). İnternet terör örgütlerinin ittifaklar kurmalarının veya düşman hakkında bilgi edinmelerinin yolunu açmaktadır.

Terör örgütleri çoğu zaman hedefledikleri devletlerden daha zayıf durumdadırlar. Gerçekleştirilen bir eylem terör örgütlerince çevrimiçi ortamlarda uzun süreli maliyetsiz olarak dolaşımda tutularak; daha çok gündemde olmalarına, maliyetin azaltılmasına ve örgütün reklamına imkan sunmaktadır (Kydd & Walter, 2006, s. 61). İnternet terör örgütlerinin marka imajı yaratmalarına, kendilerini pazarlamalarına, takipçi toplamalarına, sermaye toplamalarına, ortak ve tedarikçi belirlemelerine, eğitim materyalleri sağlamalarına ve operasyonlarını yönetmelerine imkan tanır (Lachow, 2007, s. 100). Terör örgütlerinin internetin getirdiği kazanımlara karşı duyarsız kalmaları çıkarları açısından imkansızdır.

İnternetin getirdiği karmaşıklık da terör örgütleri için çekici bir unsurdur. Çünkü internet üzerinden yürütülen faaliyetlerin tamamının tespiti veya denetimi zor olmakla birlikte hackerler aracılığı ile yürütülen medya operasyonlarının sorumlularının tespiti de zorlaşmaktadır. El Kaide terör örgütü "Inspire" isimli dergisini dijital olarak çıkarmaktadır. Bu derginin basılı bir şekilde dağıtımını oldukça zorken, dijital ortamlarda dağıtımını veya dergiye ulaşılması ışık hızı kolaylığındadır. Ayrıca örgüt dergiyi okuyucu kitlesine göre pek çok dilde yayınlamaktadır. Derginin farklı dillerde dijital olarak dolaşımda olması, terör örgütünü basım maliyetlerinden kurtarmaktadır. Bireylerin dijital ortamlarda benzer dergileri aramaları da, radikalleşme evresinde olduklarının veya radikalleştiklerinin göstergesidir (Sivek, 2013, s. 5).

Şifreleme veya bir mesajı gizleme yöntemi geçmişte de sık başvurulan yöntemlerdendir. İnternet mesaj, e-posta, bilgi, belge ve video gibi pek çok verinin şifrelenerek alıcıya

ulaştırılmasında kolaylıklar sunmaktadır. Terör örgütleri de bu kolaylıklardan faydalanarak bu tarz yöntemleri sıklıkla kullanmaktadırlar. Mesajların grafik dosyaları içine saklanarak alıcıya ulaştırılmasını sağlayan Stenografi yöntemi, teröristler tarafından sıkça başvurulan yöntemdir ve internet teröristlere veya terör örgütlerine bu yöntemi kullanma olanağı tanımaktadır (Thomas, 2003, s. 119). DEAŞ terör örgütünün hazırladığı Rumiyah dergisinin şifreli olarak korunması (Macdonald vd., 2019, s. 67), 11 Eylül saldırılarının planlanması sırasında El Kaide terör örgütü mensuplarınca gönderilen elektronik mesajlarda tespit edilen “Dönem üç hafta sonra başlayacak, Bölgedeki Çalışmalar için 19 onay aldık” içerikli şifreli mesajlar, ve terör örgütü lideri Usame Bin Ladin’in fotoğrafında mesaj iletmek amacıyla yapılan günlük olarak değişiklikler stenografinin kullanımına örnek olarak verilebilir (Thomas, 2003, s. 119).

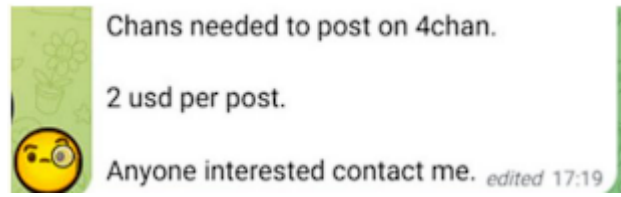
İnternet terör örgütlerince sanal eğitim kampları olarak da kullanılmaktadır. İnternette bulunan sanal platformlar, tecrübeli teröristleri acemilerin hizmetçisi yaparak radikalleşme sürecinde olan veya radikalleşmiş bireylere taktiksel ve psikolojik destek sağlanan ortamı oluşturur. (Torok, 2013, s. 9). Bu durum bir örneği El Kaide terör örgütünün güvenli iletişim yöntemleri arayışı sırasında okuyucularına risin zehiri ve kimyasal maddelerden bomba yapımını eğitim materyalleri içerisinde sunmasıdır (Seib & Janbek, 2010, s. 26). İnternet üzerinde dolaşımda olan bu tür tarifler aynı ideolojide olmasa bile başka teröristler tarafından öğrenilerek uygulanabilmektedirler. El Kaide internetin kullanımı ile ilgili diğer terör örgütlerine ve radikallere bir paradigma oluşturmuş, kılavuz olmuştur. Pascale Ferrier isimli teröristin Donald Trump’a ve çeşitli kolluk kuvvetleri tesislerine gönderdiği risin zehiri ile hazırlanmış mektuplarda parmak izi tespit edilmiş, tespitler sonrası terörist yakalanmış ve 22 yıl ceza almıştır (Greenall, 2023). Pascale Ferrier’in risin zehrini hazırlama yöntemini El Kaide kaynaklarından öğrendiğine ilişkin net bir bilgi yoktur. Ancak bu tür tehlikeli zehirlerin tarifleri terör örgütlerince internet ortamında dolaşıma alınmakta, kolaylıkla ulaşılabilir olmaları sağlanmakta ve radikal yalnız kurt teröristleri bu tariflere rahatça ulaşabilmektedir. Terör örgütleri ile herhangi bir bağ bulunmasa da dünyanın herhangi bir yerinden başka bir yerindeki teröristler eğitilebilmekte veya kendilerini eğitmeleri için gerekli bilgileri çevrimiçi ortamlarda bulmaları kolaylaşmaktadır.

Terör örgütleri düşman unsur gördükleri birey, toplum, grup, yapı veya devlet kuruluşları ile ilgili verilere ihtiyaç duyar. Çünkü terör örgütleri karşı tarafa varlığını kabul ettirme çabası içerisinde ve örgütler için bunun yöntemlerinden biri sansasyonel eylemlerdir. Terör örgütleri istihbarat toplama faaliyetlerini çeşitli web siteler üzerinden gerçekleştirebilmekte ve edinilen bilgiler kullanılarak eylem planlamalarına yönelebilmektedirler. Bunun en çarpıcı örneği Cezayir El Kaide’sinin medya kolu tarafından 2006 yılında Brown and Root’un yan kuruluşuna yönelik yapılan saldırı planlamasıdır. Fiziksel keşif çevrimiçi uydu fotoğrafçılığı kullanılarak planlandığı ve patlayıcıların internetten edinilen bilgilerle hazırlandığı anlaşılmıştır (Seib & Janbek, 2010, s. 36). Ayrıca El Kaide terör örgütünün “Medya Cihat Tugayı” adlı medya ağını kurması, “internet forumu işe alım sanatı” başlıklı kılavuzu yayınlaması, “medya savaşı, savaş meydanlarındaki mücadelenin ayrılmaz parçası” ve “haçlı web sitelerini

yok etmek için büyük kampanya: mücahitlere ihtiyacımız var” propagandaları terör örgütleri için internetin ne denli önemli olduğunun ve internetin çok yönlü kullanıldığının göstergesidir (Seib & Janbek, 2010, s. 36).

İnternet terör örgütleri için istihbarat edinmelerinin yanında, asılsız bilgi yayma ve dezenformasyon yöntemlerini uyguladıkları alandır. Gerçekleştirdikleri eylemlere ilişkin zaiyatın hedefin açıkladığından daha fazla olduğunu, hedefin mücadelesinin yetersiz olduğunu veya psikolojik üstünlüğün kendilerinde olduğunu gösteren beyanatlar özellikle kullanılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve Yeni Zelanda gibi terör saldırılarına maruz kalan hükümetler dezenformasyonla mücadele birimleri kurmuşlardır (Jankowicz, 2019, s. 5). Ayrıca Türkiye’de de İletişim Başkanlığı altında Dezenformasyonla Mücadele Birimi kurulmuştur (*Türkiye Cumhuriyeti*, t.y.). Bu birimlerin amacı hükümetleri veya kamu kuruluşlarını hedef alarak paylaşılan bilgilerin doğru olmadığını topluma göstermek ve doğru bilginin tüketiciye aktarılmasını sağlamaktır.

Terör örgütlerinin organizmalarını devam ettirebilmek adına en çok ihtiyaç duydukları unsurlardan biri de finanstır. Finans getirecek her türlü legal veya illegal yöntemler kullanılabilen ve gelir elde etme amacıyla hareket ederek faaliyet yürütebilmektedirler. Örneğin bir telegram sayfasında aşırı ciltlik içerikli web site linki karşılığında para talep edilebilmektedir (Molas & Lopes, 2024, ss. 16-17). Yasadışı bahis siteleri, kredi kartı dolandırıcılığı gibi çeşitli suçlardan elde edilen gelirler terör örgütlerinin finans sistemlerini oluştururken; legal dernekler üzerinden yardım veya bağış kampanyaları düzenlenerek kaynak toplanabilmekte ve elde edilen gelir terör örgütlerine aktarılabilir (Crowdfunding-Terrorism-Financing.pdf.coredownload.inline.pdf, 2023, ss. 11-34). 2015 yılında DEAŞ terör örgütü turistik geziler düzenleyerek legal görünümüne illegal faaliyetlerinden kazanç elde etmiş, gerçek niyeti kullanılan bu yöntemle maskelenmiştir (Eroğlu, 2018, s. 101).

Resim 3. 1. Telegram sayfasından yayınlanan radikal içerik karşılığında para teklifi içeren görsel

Kaynak: (Molas & Lopes, 2024, s. 17).

Siber saldırı terör örgütleri için uygulanan eylem yöntemlerinden biridir. Siber saldırı sayesinde yakalanma riski azaltılırken, hedef unsurlarda büyük kayıplara yol açabilmektedir. Tren seferlerine, su kaynaklarına, elektrik santrallerine, sağlık ve bankacılık sistemlerine gerçekleştirilen saldırılar veya olay tabanlı eylemler hayatı olumsuz etkilemekte ve halk

üzerinde panik ve korkuyu tetiklemektedir. 2021 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan kongre binası saldırısı ve 2023 yılında Brezilya'nın başkenti Brasilia'da federal binalara yapılan saldırı sosyal medya üzerinden organize edilerek büyütülen ve yönlendirilen eylemlerdir (Conway vd., 2023, s. 25). 2008 yılında Polonya tramvay sistemlerine, 2009 yılında Teksas elektrik santrallerine, 2010 yılında İran nükleer santrallerine, 2013 yılında New York Bowman Barajı'na, 2015 yılında Ukrayna elektrik santrallerine ve 2019 yılında Türkiye'nin telekomünikasyon ve finans sistemlerine gerçekleştirilen saldırılar siber saldırı örnekleridir (Das & Gündüz, t.y., s. 126).

Propaganda terör örgütleri için çok yönlü faaliyettir. Amacına ulaşan propaganda sayesinde terör örgütleri sempatzan kazanma, örgütü diri tutma, radikalleşme eğiliminde olan bireyleri tespit etme ve yönlendirme, psikolojik savaş, medya gücünü kazanma gibi pek çok faaliyette bulunabilmekte ve hedeflere yönelik sınırlı üstünlük kazanabilmektedir. İnternetteki denetimlerin az olması ve çevrimiçi platformların terörist propagandaya erişim engellerini ortadan kaldırmaları nedeniyle terör örgütleri yanlış bilgileri yayabilmektedirler. (Lieberman, 2017, s. 102). Çevrimiçi platformlarda denetimin sınırlı olması örgütlerin mesajlarının hızlı ve içerik taraması yapılmaksızın yayılmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak terör örgütleri interneti hedef unsurlara karşı yıpratma, psikolojik üstünlük, eleman temini, finans, örgüt içi eğitim, iletişim, etkileşim, siber saldırı, saldırı planlaması gibi pek çok faaliyet için kullanabilmektedir. İnternet terör gruplarının eylemlerinin duyulmasını sağlayarak kendi aralarındaki rekabeti artırabilmekte ve yarış haline getirebilmektedir. Öte yandan çevrimiçi platformların sürekli olarak kendilerini yenilemeleri ve yeni platformların ortaya çıkması terör örgütlerine hızlı ve çeşitli hareket alanı açmakta; terör örgütlerinin faaliyetlerinin denetimlerini ve tespitlerini zorlaştırmaktadır. Terör örgütleri internetin anonimliğinden faydalanarak illegal faaliyetleri için her türlü legal veya illegal çalışmaları yapabilmektedirler. İnternetin anonimliği bireylerde şiddet eylemlerini teşvik etmekte ve terör örgütleri internetin anonimliğini avantaja çevirmektedirler (Lieberman, 2017, s. 102).

3.3. Çevrimiçi Radikalleşme ve Terörizm İlişkisi

Hızlı iletişim ağı sağlaması, gerçek zamanlı olarak bireylerle sohbet imkanı sunması, her yerde bulunabilir ve ulaşılabilir olması, küçük grupları küresel bir varlığa dönüştürme potansiyeli interneti terör örgütleri, üyeleri ve radikal bireyler açısından cazip hale getirmektedir (Lachow, 2007, s. 100). İnternet radikalleşmeye eğilimli bireyler için aradıklarını bulma, inançlarını güçlendirme ve kendileri gibi düşünenlerle etkileşim kurdukları etkin alandır. Radikalleşme bireyin terörizme giden yolunda aşırı ideolojiyle sosyalleşmesidir ve internet bunu kolaylaştıran unsurdur (Muro, 2016, s. 1).

Çevrimiçi ortamlar terörizmin merkeziz yönetimine olanak sunmakta ve karmaşıklık getirerek mücadeleyi yavaşlatmakta, hatta engelleyebilmektedir. İkinci bölümde de yer

verildiği üzere Zerkavi'nin kötü şöhretli bir ünlüye dönüşmesi, radikal cihatçı çevrelerde kahraman ilan edilmesi, küçük operasyonların büyük yankılar uyandırması internetin teröristlerce doğru kullanılmasıyla ilişkilidir. Son yıllarda çevrimiçi ortamların hızla artması ve yaygınlaşması interneti "siber terörizm" kalıp tartışmalarından sıyırmış; bilgi edinmeden eleman kazanmaya kadar pek çok yöntemin daha sıradan ve günlük yöntemlerle internet üzerinden nasıl yapıldığının anlaşılmasına odaklanmıştır (Conway, 2007, s. 3).

Çevrimiçi ortamlar terör örgütleri için radikalleştirme alanları olurken, bireyler için radikal içeriklerin tüketildiği sahalara haline gelmektedir. İnternet sayesinde bireylerin radikal içeriklere ulaşabilmeleri kolaylaşırken; terör örgütlerinin radikal içerikleri paylaşmaları hızlanmış, kolaylaşmış ve maliyet olarak ucuzlamıştır. Terör örgütleri internetin anonim özelliklerinden faydalanarak terörizmin yayılmasına neden olmaktadır. Şiddete yönelim, teröristlerle radikalleri/aşırıları birbirinden ayıran en temel özelliktir ve internet radikalleşenlerin şiddeti görmelerini hızlandırabilmektedir (Efegil, 2018, s. 46).

Çevrimiçi radikalleşme ile terörizmin bağlarından biri de işe alım/eleman temini, üyelerin yönetimi ve eylemlerin kanalize edilmesidir. Çevrimiçi radikalleşmede üye alım, yönetim veya eylem planlamaları internetin sağladığı anonimlik sayesinde kolay, hızlı ve fark edilemez olabilmekte yönetim kararlarını etkileyebilmektedir. Terör örgütleri bu durumdan faydalanarak yüksek ilgiye sahip, iletişim ve tanıtım için kaynak oluşturmaya hazır ağlar ve gruplarla doğrudan etkileşime geçebilmektedirler (Binder & Kenyon, 2022, s. 2). Zanini terör örgütleri için bilgi teknolojilerinin kullanımının kolaylaştırıcı bir faktör olduğunu belirterek; bir terörist grupta örgütsel olarak oluşturulan ağ ne kadar yüksekse, bilgi teknolojilerinin ağına karar alma süreçlerini desteklemek için kullanılma olasılığının da o kadar yüksek olduğunu belirtmiştir (1999, s. 251). Yani çevrimiçi platformlardaki gelişmeler ve karmaşıklık terör gruplarının fayda zarar ilişkisini önceleyerek yararlanmalarına olanak sağlamaktadır.

Terör örgütleri pek çok ülkede yasadışı olarak kabul edilirken, resmi veya gayri resmi bu örgütlere üyelik de yasadışı olarak kabul edilmektedir (Binder & Kenyon, 2022, s. 02). Yani terör örgütlerinin ürettikleri içerikler yasadışı kabul edilmekte ve pek çok ülke bu içeriklerle mücadele etmektedir. Çevrimiçi alanlarda aktif olarak varlık gösteren terör örgütleri bunun farkında olmakla birlikte internetin getirdiği şifreleme yöntemlerini kullanarak faaliyetlerini gizlilik içerisinde yürütebilmektedirler. İnternetin olanak olarak sunduğu şifreleme yöntemi terör örgütleri açısından üye ve yönetim kadrolarının tespit riskini azaltmakta ve iletişimlerini daha güvenli hale getirmektedir. Radikalleşme eğilimindeki bireyler ile terör örgütleri arasında gizliliği sağlayan şifreleme yöntemleri aynı zamanda çevrimiçi odalarda sınırlı üyelere sınırsız radikal içerik sunulmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum terör örgütleri, üyeleri, yöneticileri veya radikalleşme eğilimindeki bireyler için yakalanmamanın güvencesini getirmektedir.

Teknolojide son dönemde yaşanan gelişmeler yeni programlama ve analiz sistemlerini beraberinde getirmiştir. Yapay zekâ sistemleri elde bulunan verilerin gruplanmasını, analizini

veya aynı tür içeriklerin tüketilme oranlarını ortaya çıkarabilmekte; terör örgütlerine radikal içeriklerin üretimleri hakkında fikir oluşturabilmektedir. Tüketici açısından düşünüldüğünde ise sosyal medya algoritmaları bireyin ilgi alanları veya tüketimine göre aynı içerikleri bulunduran videoları peş peşe sunarak, tüketicinin daha fazla radikal içeriğe mazur kalmasına neden olabilmektedir. Bu durum bireyin farklı görüşlü içeriklerden uzaklaşarak, kalıplaşmış aşırıcılık içerikli ürünleri tüketmesine neden olmaktadır. Algoritmalar bireyin tarama geçmişini, izlediği veya takip ettiği haberleri, video veya içerikleri ve aynı içerikleri tüketen bireyleri analiz ederek arkadaş önerisi dahil pek çok kişiselleştirilmiş veriyi bireye internet ortamında sunabilmektedir (Varol, 2022, s. 461). Aşırı sağ içerikle çevrimiçi etkileşim kuran kullanıcıların internet üzerinden metin, müzik, resim, video aracılığı ile nefret içeren içerikleri dağıtmak amacıyla yapay zekayı kullandığı bilinmektedir (Molas & Lopes, 2024, s. 4). Bu duruma örnek olarak 49 dakikalık aşırıcılık içeren ve Facebook üzerinden yayınlanan bir videonun tespit edilmesinin önlenmesi amacıyla başına 30 saniyelik France 24 kanalı tanıtımın konması verilebilir (Malicious Use of AI - UNCCT-UNICRI Report_Web.pdf, t.y., s. 18).

Terörizm amacıyla, yapay zeka sistemlerinin kötü yazılımlar, yüz tanıma otonomları, fidye yazılımları, şifre tahminleri veya şifreleme işlemleri, propaganda, dezenformasyon, çevrimiçi platformlarda sahte kimliklerin kullanılması veya bot hesapların yaşayan gerçek bireyler gibi kullanılması, sahtecilik, çevrimiçi sosyal mühendislik gibi pek çok yöntem için kullanıldığı bilinmektedir (Malicious Use of AI - UNCCT-UNICRI Report_Web.pdf, t.y., ss. 26-45). Radikalleşme eğilimindeki bireyler çevrimiçi platformların ve yapay zekanın sunduğu olanaklardan yararlanarak zincirleme olarak pek çok suçu birlikte işleyebilmekte veya kendi kimliklerini gizli tutmak adına çevrimiçi platformları ve yapay zekâ otonomlarını kötüye kullanabilmektedirler. Bu durum terör örgütlerinin işini de aynı ölçü de kolaylaştırmaktadır. Terör örgütleri bireyleri otonom sistemlerin kullanımına yönlendirerek hedef saptırma çabasına girişmektedirler. Ayrıca yapay zekâ teknolojisinin yanında, fotoğraf veya görsel içeriklerden duygusal tepkimeler verebilen insan yüzü kullanılarak geliştirilen Deepfake teknolojisi de videolar üretilebilir ve gelecekte terörizm amacıyla kullanılabilir. Henüz kullanılmasa da lider kadroda olan ve öldürülen bir teröristin gelecekte yüz hatları kullanılarak video içerikleri üretilebilir, lider teröristin örgüt üyeleri üzerindeki kontrol mekanizmaları devam ettirilebilir, üyelerin motivasyonları güçlendirebilir ve bu durum tehlikeli boyutlara ulaşabilir. Çünkü pek çok sempatican, lider kadroyu canlı olarak görmeden internet üzerinden yönlendirilebilmektedir.

Yapay zekâ otonomları kullanılarak elde edilen veriler algı yönetimi ve kritik dönemlerde dezenformasyon yapma amacıyla kullanılabilir. Yapılan algı yönetimleri devletlerin finansal zarara uğramalarına, itibar kayıplarına, toplumda kargaşa ve panik hissi oluşması gibi pek çok öngörülemez zararlara neden olmaktadır. 23 Nisan 2013 tarihinde Associated Press'in resmi Twitter hesabından son dakika olarak girilen sahte "Beyaz Sarayda iki patlama - Başkan Barack Obama yaralandı" haberleri birkaç dakika içerisinde milyonlara ulaşmış; haberi giren Associated Press'in hisselerinde ve ABD borsasında büyük kayıplara neden olmuştur

(Goodman, 2020, s. 452). Birkaç dakikada gerçekleşen bu olaya neden olan tweetin sahte olduğu ortaya çıksa da; meydana gelen mali zarar, oluşan kargaşa ve huzursuzluk büyük etkilere ve Beyaz Saray basın sözcüsünün bu konuda açıklama yapmasına neden olmuştur. Farklı bir örnek de Manhattan'da meydana gelen kamyonetle gerçekleştirilen saldırıdır. Özbek uyruklu göçmen bir erkek şahsın kiraladığı kamyonet araçla düzenlediği saldırıda, 8 kişi yaşamını yitirmiş ve olayın failine ait olduğu değerlendirilen cep telefonunda DEAŞ terör örgütünün propagandalarına ait 90 video ve 3800 fotoğraf olduğu tespit edilmiştir (Hurley & Michek, 2018, s. 12). Olayda ele geçirilen telefonun imajında radikalleşme eğilimindeki bireylerin ilgi alanlarına göre video ve görsel içeriklerin depolandığı; bulundurulmuş video ve görsel içeriklerin sayısının oldukça fazla olduğu; video ve görsel içeriklerin algoritmalarla ilgi alanına göre sunulmuş olabileceği görülmektedir. Terör örgütlerinin, internetin ve yapay zekâ otonomlarının sağladığı böyle bir imkanı kullanmadığı düşünülemez.

Terörizmi yaygınlaştırmaya çalışan terör örgütleri çevrimiçi platformları eğitim amacıyla da sık sık kullanmaktadır. Eğitim platformu olarak yankı odaları sıkça kullanılan yöntemlerden biridir. Yankı odaları bir grup içerisinde var olan bir görüşü güçlendirmek için sanal platformlarda oluşturulan toplantı odalarıdır (Cinelli vd., 2020, s. 2). Ayrıca yankı odalarının iki unsuruna dikkat çekmekte fayda vardır. Bunlar; (1) tartışmalı bir konu üzerinde kutuplaşma, (2) etkileşimlerde bulunanlar arasında benzer düşünenlerle etkileşime girme (Cinelli vd., 2020, s. 2). Radikalleşme eğilimindeki bireyler terör örgütlerince yankı odalarına çekilerek ideolojik veya teknik eğitimleri tamamlanmaktadır. Yankı odaları olaylara aynı pencereden bakanların yeridir. Farklı görüş çeşitliliği sınırlıdır ve radikal içeriklerin sürekliliği ile öğrenme söz konusudur (Varol, 2022, ss. 463-464). Ayrıca radikalleşme bir eğitim sürecidir ve yankı odaları, çevrimiçi platformlarda yer alan aşırı içeriklerin paylaşılması, sempatanların eğitildiği alanlardır. Yankı odaları savunmasız beyinlerin sürekli olarak aşırı içeriklerle beslendiği yeni nesil radikalleşme sahalarıdır (Hurley & Michek, 2018, s. 6).

Çevrimiçi platformlar radikal gruplar için farklı geçmişlere sahip, farklı ırktan, cinsiyetten ve kültürden gelen bireylerin bir araya gelebildikleri sanal etkileşim sahalarıdır. Benzer düşünen ama farklı bireyler internetin bu yönü kullanılarak terör örgütlerince bir araya getirilebilmekte ve etkileşime dahil edilerek radikalleşme sürecine girmelerinin önü açılmaktadır. İnternetin anonim platform olması, psikolojik savaş, propaganda oluşturmak ve yaymak, hassas bilgileri çalmak, para ve kaynak toplamak, insan kaynaklarına kolayca erişmek, destekçileri harekete geçirmek, benzer düşünen kuruluşlarla ağ oluşturmak, lojistik bilgilerinin paylaşımı, saldırıları planlayarak koordine etmek gibi pek çok nedenden dolayı terör örgütlerince kullanımına neden olmakta ve terörizm ile çevrimiçi platformların ilişkisini ortaya koymaktadır (Latif, 2024, ss. 173-174).

Terör örgütleri terörizme yatkın bireyleri tespit etmede çevrimiçi platformları kullanmaktadırlar. Öyle ki bunu yapabilmek için iki önemli argümana ihtiyaç duymaktadırlar. Bu argümanlar; ahlaki kopuş ve daha önce suça bulaşma durumlarıdır (Frissen, 2021, s. 3).

Tüm insanların davranışları için rehber ilkeler olarak hizmet eden evrensel ahlaki standartlara sahip bir içsel ahlaki pusulanın varlığı söz konusudur ve bu pusula insanları insanca davranmaya zorlamakla birlikte, insanlık dışı davranışlardan kaçınmaya yönlendirir (Bandura, 2002; Frissen, 2021, Act 3). Toplumdaki diğer bireylerin öldürüldüğü veya yaralandığı tüm olaylar evrensel olarak insanlık dışı olarak kabul edilmekle birlikte içsel ahlaki davranışların ihlali anlamını taşır. Bireyin kendi ahlaki mekanizma denetimi bu durumda devre dışı kalır, oto kontrol denetimi ortadan kalkar ve ahlaki kopuş devreye girer. Öte yandan şiddete olan yatkınlık, silahlara olan özenti, suç işlenmesi ve işlenen suçun failinin kollukça tespit edilememesi suçlunun radikalleşmesini kolaylaştırmaktadır. Son dönemde meydana gelen terör eylemlerindeki veriler bu durumu doğrulamaktadır. İsveçli yabancı terörist savaşçıların Irak veya Suriye’deki terör faaliyetlerine katılmadan önce ülkelerinde en az bir suçtan sorumlu tutuldukları, Paris Brüksel saldırılarına karışan teröristlerin radikalleşmeden önce suça karıştıkları bilinmektedir (Frissen, 2021, s. 3).

Çocuklar ve ergenlik çağındaki bireyler genellikle ailelerinin korumaları altındadır. Aileleri tarafından çocuklar ve genç bireyler için oluşturulan güvenlik çemberi internet aracılığı ile delinebilmekte veya aşılması kolaylaşabilmektedir. Terör örgütleri çocukları ve genç bireyleri savunmasız, kişilikleri yerleşmemiş bireyler olarak görmekte ve potansiyel üye kazamanın hedefi olarak belirlenmektedir. Ayrıca terör örgütlerinin çocuklara ve genç bireylere yönelmesi, terör örgütlerinin gelecekteki varlıklarının devamı anlamına gelmekte ve hedef kitlelerini çeşitlendirmektedir. Radikalleşme çevrimiçi veya çevrimdışı şiddet riskleriyle birlikte çocukların ve gençlerin güvenliği için ciddi sonuçlar doğurabilir (E. Morris, 2016, s. 509). Her ne kadar çevrimiçi ortamların kullanımı söz konusu olmasa da Jim Jones’in kurduğu dinsel örgütün toplu intihar girişimleri sonrası 300’ü çocuk olmak üzere 918 kişinin zehirli kokteyl içerek ölmesi çocukların potansiyel tehditlerle karşı karşıya olduğunun göstergesidir (Samenow, 2023, s. 305).

Çevrimiçi ortamlar propagandanın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaktadır. Geleneksel olarak propaganda kulaktan kulağa veya bilinen bir sempatan ağı aracılığıyla dağıtılan basılı materyaller ile yapılmakta iken internet bilgiyi çeşitli ve farklı kitlelere ulaştırarak sunum kurulum, dağıtım ve yerel yasaları aşmada yeni yeteneklerini terör örgütlerine sağlamıştır (Crilley, 2001, s. 250). Terörist faaliyetlerin çevrimiçi ortamlardaki artışının en büyük nedenlerinden biri kanunsuz, dağınık çevrimiçi alanlardaki mesaj içeriklerinin ve iletişimin muazzam kontrolüdür (Amble, 2012, s. 341). İnternet, terör örgütlerine sağladığı bu avantajların dışında ayrıca paylaşımların denetim dışı olarak yapılabilmesini ve filtrelemeye uğramadan tüketiciye ulaşabilmesinin önünü açmaktadır. Böylece propaganda yapmak amacıyla yapılan paylaşımlar denetime ve filtreleme süzgeçlerinden geçmeden hızlı ve maliyetsiz şekilde tüketicinin tüketimine hazır hale gelebilmektedir. Doğası gereği çevrimiçi ortamlar terörizmin yayılmasına, propaganda araçlarının internette dolaşımına, radikallerin sanal platformlarda rahatça hareket etmelerine neden olabilmektedirler. Yani internet tüm hoşnutsuzların görüş alışverişinde bulunabildiği ve önyargılarını güçlendirmek adına bir araya

toplantılarına imkan, tanırken bilgi ve propagandanın aynı düşüncedeki bireylere daha hızlı ulaşmasını sağlamakta, ulusal yasaları atlatma yeteneği terörist gruplar, üyeler ve sempatizanlar için ideal ortamı oluşturmaktadır (Crilley, 2001, s. 252).

İnternet kitlesel kaynakların hareket kabiliyetini de artırmış ve organize hareket etmelerine imkân tanımıştır. Kitlesel hareketlerin organize olabilmesi terör örgütlerinin ve radikallerin dikkatini çekmiştir. İnternetin yaygınlığı ve yeni medyanın kitle kaynaklı işlevi, aşırı içeriklerin coğrafi olarak farklı alanlarda bulunan kitlelere az kaynakla daha hızlı ulaşmasını garantileyerek terörist faaliyetleri popüler hale getirmiştir (Amble, 2012, s. 341). Yani internet, potansiyeli göz önüne alındığında milyonlarca kullanıcıya ulaşılabilmenin önünü açmakta ve ideolojiler ülke sınırlarının dışına serbestçe yayılabilmektedir (Seib & Janbek, 2010, s. 59). DEAŞ terör örgütü "The Dawn of Glad Tidings" adlı paralel bir Arapça Twitter uygulaması yaparak kişisel bilgilerini üyelik sırasında örgütle paylaşan bireylere üyelik oluşturma olanağı sunmakta, onaylanan üyelere anında tweetler göndermeye başlamakta ve tweetlerin içeriği DEAŞ terör örgütü tarafından oluşturulmaktadır (Rusumanov, 2016, s. 144). DEAŞ terör örgütünün internet üzerindeki kapasitesi, içerikleri rahat ve hızlı bir şekilde paylaşabildiğini; sempatizanlarına ve üyelerine içerikleri sunabildiğini göstermektedir. Ayrıca bir terör örgütü tarafından geliştirilen uygulamada terör örgütlerinin işine yarayacak veriler dışında bilgilerin yer alacağı düşünülemez.

Terör örgütleri ve üyeleri çevrimiçi ortamları eylemlerini teşvik etmek ve hedeflerini sempatizanlarına göstermek amacıyla da kullanmaktadır. Terör örgütlerinin eylemlerinde ana hedef kurbanlar değil eylemleri izleyenlerdir ve bu doğrultuda hareket etmektedirler. Terör örgütleri kendi web sitelerine sahip olmakla birlikte bu imkanları bulunmayan terör örgütleri, web siteleri bulunan terör örgütlerinin sitelerinden faydalanabilmektedir. Bu sayede örgütten bağımsız eylemleri, diğer terör örgütleri tarafından desteklenen eylemleri ve büyük örgütlerle ortaklık faaliyetlerini yürütmek amacıyla çevrimiçi ortamları kullanabilmektedirler (Rusumanov, 2016, s. 141). Farklı bir ifade ile terör örgütleri çevrimiçi ortamlarda operasyonel faaliyetlerini planlayabilir, yalnız kurt teröristlerini veya üyelerini organize edebilir, yönlendirebilir, diğer terör örgütleri ile rekabete girebilir veya terör örgütleri ile iş birliği yaparak organizmalarını büyütme yoluna gidebilirler. Çevrimiçi platformlara küresel erişim, terörist ağların birleşip farklı kültürler, milletler arasında yayılmasına olanak sağlarken; küresel koalisyonların ortaya çıkmasıyla birlikte ayrı ideolojilerdeki terör örgütlerinin birleşmelerinin, birlikte hareket etmelerinin, bir araya gelmeden aynı hedeflere yönelmelerinin önünü açmıştır (Zeiger & Gyte, 2020, s. 361). Güneydoğu Asya'daki Filipinler, Endonezya'daki Maute, Ebu Sayyaf, Katibat Ansar al Şeriat ve Mujahidin Indonesian Timor gibi pek çok terörist grubun çevrimiçi platformlardan videolar yayınlarak DEAŞ lideri Ebu Bekir El Bağdadi'ye biat ettiklerini ilan etmeleri durumu örneklemektedir (Zeiger & Gyte, 2020, s. 361).

Çevrimiçi ortamlarda yer alan haberler veya bilgiler çoğu zaman doğruluğu kanıtlanmamış veriler içermektedir. Çevrimiçi ortamların insanlığın kullanımına sunulması üzerine günümüzde çevrimiçi ortamlardaki haber kültürü bireyleri bir hikayenin gerçekliğinden çok duymak istediklerine yönlendirmekte; gerçeklik temelli kültürle olan bağın kopmasına neden olarak, haberleri yalanlar ve fanteziler içeren içerikler haline getirerek, gerçeklikten uzak hale getirmektedir (Close, 2014). Bu durum çevrimiçi ortamlarda radikalleri aşırıcılık içerikli doküman, video, ses kaydı, broşür, dergi gibi pek çok materyali paylaşmalarına odaklarken; paylaşılan aşırıcı materyallerin içerisindeki bilgilerin tüketiciler tarafından başka kaynaklardan doğrulanmayacağına rahatlığı terör örgütlerine, üyelerine ve radikallere hareket alanı sağlamaktadır.

İnternet istenilen bilgiye hızlı bir şekilde ulaşma imkanını sunmaktadır. İnternetin sunduğu bu imkân bilgi devrimi olarak adlandırılabilir. Bilgi devrimi, terörist grupların geleneksel savaş modellerinden uzaklaşarak toplumsal düzeyde yeni çatışma yöntemlerine yönelmelerini sağlamış; kamuoyunu etkilemek, yeni üyeler kazanmak, propaganda faaliyetlerini yürütmek için terör örgütlerini çevrimiçi ortamlara yönlendirmiştir (Zeiger & Gyte, 2020, s. 360). Terör örgütleri psikolojik ve bilgi operasyonlarının bir kısmını, belli bir bölümünü veya tamamını çevrimiçi ortamlar üzerinden yürütür hale gelmiştir. DEAŞ terör örgütünün propaganda faaliyetleri üzerine yapılan bir araştırmada, örgütün 30 günde 1.146 ayrı propaganda içeriği oluşturduğu ve aşırıcı içerik barındıran bu propaganda ürünlerinin fotoğraf, video, ses içerikleri, radyo bültenleri, metin özetleri, dergi, broşürlerinden oluştuğu; 6 farklı dilde yayınlandığı tespit edilmiştir (Hurley & Michek, 2018, s. 5).

Terör örgütlerinin çevrimiçi ortamları kullanmalarının nedenlerinden biri de şifreli mesajlaşmadır. Terör örgütleri, üyeleri ve sempatanlarıyla iletişimlerini kurarken, iletişimin güvenilir ve gizli olmasına ihtiyaç duyarlar. Şifreli mesajlaşma, uçtan uca şifrelenmiş mesaj içeriklerini muhatabının dışındakilere kapalı hale getirmektedir. Bu yöntemi sunan pek çok uygulamanın yanında kitlesel kullanıma sahip WhatsApp ve Telegram gibi uygulamalar da bu imkanı kullanıcılarına sunmaktadır. Aşırıcı içeriklerin hızla paylaşılabilmesi, yeteneklerinin gelişmesi, aşırıcı içerikleri paylaşanların iletişiminin güvenli hale gelmesi ve operasyonel güvenliği artırmak amacıyla Telegram ve WhatsApp gibi şifreli platformlara terör örgütlerince yönelim artmaktadır (Joosse, 2017, s. 5) Terör örgütleri bu imkandan sıradan bireylerin yararlandığı gibi yararlanmakta ve kendisine avantaj oluşturmaktadır. Şifreli mesajlaşma yöntemi yüksek profilli saldırılarda gizliliği sağlaması nedeniyle önemli rol oynamaktadır. Yüksek profilli olan Paris ve Brüksel saldırılarında planlayıcılar ile failerin Telegram ve WhatsApp'ı kullanarak iletişimlerini sağladıkları bilinmektedir (Hurley & Michek, 2018, s. 16)..

Sonuç olarak terörizm ve çevrimiçi radikalleşme teknolojik gelişmelere bağlı olarak; teknolojik gelişmelerle doğru orantılı ilerlemektedir. Çevrimiçi platformlar, oyun platformları, yapay zekâ otonomları çevrimiçi radikal içeriklerin üretilmesini, tüketiciye ulaştırılmasını, sistemli ve düzenli tüketimini sağlarken; terör örgütleri için ise bu içeriklerin analizi, ilgiye göre

üretimini, dağıtımını kolaylaştırmakta ve bunu yaparken gizliliği ve güvenliklerini sağlamaktadır. Bu nedenle teknolojinin sürekli takip edilerek getirilen yeniliklerin bilinmesi, çevrimi radikalleşme ile terörizm ilişkisinde yeni oluşacak gelişmelerin takibi açısından önemlidir. Ayrıca terör örgütlerinin ve radikallerin çevrimiçi ortamları ne zaman neden ve nasıl kullandığının irdelenmesi mücadele boyutunda büyük önem arz etmektedir. Bir olguyla mücadele ancak onun var olma sebepleri, gerçekleşme nedenleri ve zamansal dönemleri bilinerek gerçekleştirilebilir ve başarı yakalanabilir.

3.4. Terör Örgütlerinin Çevrimiçi Faaliyetleriyle Mücadele Yöntemleri

Terör örgütlerinin çevrimiçi faaliyetleri sürekli ve kesintisiz olarak internetin akışı ile orantılı olarak devam etmektedir. Çevrimiçi faaliyetlerin gerçekleştiği alanlarda mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi terörizmle mücadelede büyük öneme sahiptir. Karen J. Greenberg terör örgütlerinin çevrimiçi faaliyetleriyle mücadelenin; (1) bozma, (2) dikkat dağıtma, (3) karşı mesaj stratejileriyle gerçekleştirebileceğine değinmiştir (Greenberg, 2016, s. 167). Bozma stratejisi, radikal içerik bulunduran platform veya sitelerin kapatılmasını; dikkat dağıtma stratejisi, geliştirilen programlar sayesinde internette yapılan aşırıcı arama sonuçlarının radikal karşı içeriklere yönlendirilmesini; karşı mesaj stratejisi ise, terör örgütleri ve takipçilerinin mesajlarına karşılık caydırıcı içeriklerin paylaşılması ve yayılmasını ifade etmektedir (Greenberg, 2016, ss. 167-171). Bozma stratejisi radikallerin veya sempatanların aşırıcı içeriklere ulaşamamasını sağlamak amacıyla web sitelere, platformlara ve kullanıcılara erişimin sınırlandırılması veya tamamen yasaklanması ile ilgilidir. Buradaki en büyük sorun ifade özgürlüğünün kısıtlanması ve web site veya platform içeriklerindeki verilerin aşırıcılık içerip içermediğinin kararının verilmesidir. Çünkü içeriklerin değerlendirilmesi mücadele eden birim, ülke veya kuruluşların bakış açısına bağlıdır. Bir kuruluşun aşırıcı olarak kabul ettiği içerik, başka bir kuruluş tarafından aşırıcı içerik kabul edilmeyebilir. Dikkat dağıtma stratejisi ise mücadele edenlerin imkanları ile sınırlı bir durumdur. Yani her ülkeyi veya kuruluşu mücadele de eşit kabul etmek yanlış bir analize neden olacaktır. Mücadele eden birimlerin geliştirilen programlara erişimi veya müdahalesi ile sınırlı bir uygulamayı ifade etmektedir. Son olarak karşı mesaj stratejisinin uygulanabilmesi ise uluslararası kuruluşlara katılımı etkin olabilmektedir. Terör örgütleri çeşitli dillerde çıkardıkları çevrimiçi içeriklerle işe alım, propaganda ve örgütlenme yöntemlerini kullanmakta ve dünyanın küreselliğinden faydalanmaktadır. Bu nedenle mücadele de bu duruma özgü olarak yapılmalı; koordinasyon, entegrasyon ve senkronizasyon sağlanması adına uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapılmalıdır (Greenberg, 2016, s. 172).

Rochel Briggs ise terör örgütleri ve radikal içeriklerle mücadelede kullanılan yanlış yöntemleri sıralayarak mücadelenin nasıl yapılması gerektiğine ulaşmaya çalışmıştır. Briggs'e göre (1) filtreleme, (2) kullanıcıların erişimini kısıtlama veya kontrol etmeye çalışma, (3) gizleme yöntemlerinin kullanılması yanlış mücadele stratejileridir (2014, s. 13). Çevrimiçi ortamlarda

radikal içeriklerin filtrelenmesi, kısıtlanması veya gizleme çalışmaları içeriklerin yayınlanmasına veya yayılmasına engel değildir. Briggs'e göre pek çok ülke mücadelede sivil özgürlüklerin korunmasını öncelikleliir çünkü engellemeler radikalleşmeyi artırmaktadır (2014, s. 14). Kısıtlama, engelleme ve gizleme tek başına uygulandığında yeterliliği sorgulanmakta ve engellemeler bireylere ilgi çekici gelebilmektedir. Ayrıca çevrimiçi ortamlara ilişkin kısıtlamalar interneti kullanma özgürlüğünü sınırlama, teröristlerin zafer kazanmaları ve demokrasiye darbe vurma anlamına gelecektir (Weimann, 2004b, s. 11).

Terör örgütlerinin çevrimiçi ortamlarındaki paylaşımlarıyla mücadelede filtreleme, gizleme veya kısıtlama yöntemlerinin öncelik alınarak kullanılmasını savunan araştırmacılar da mevcuttur. Behr vd., mücadele yöntemlerini;

- ❖ Filtreleme ürünlerinin devlet daireleri ve kurumlar arasında yaygınlaştırılması,
- ❖ Okullarda ve kütüphanelerde filtreleme işlemlerinin kapsamının belirlenmesi; nefret, aşırıcılık içeren ve radikalleşmeyi teşvik eden web sitelerin kapatılması için polis teşkilatlarına yönlendirilmesi,
- ❖ Teknik soruşturma yöntemlerinin ve uluslararası soruşturma yeteneklerinin geliştirilmesi,
- ❖ İnternetin teröristler tarafından kullanılmasıyla mücadelede Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'ne üye devletlerle iş birliği,
- ❖ İnternette tespit edilen radikal içerik ve web siteleri ile mücadele için yeni projelerin üretilmesi ve projelerin desteklenmesi olarak sıralamaktadır (2013, s. 6).

Neumann çevrimiçi ortamlarda aşırıcılıkla karşı mücadelede kabul edilmesi gereken unsurların varlığından bahsetmektedir. Neumann'a göre karşı mücadele için; (1) mevcut anayasal, siyasi ve pratik nedenlerden dolayı aşırıcılık içeren tüm materyallerin internette kaldırılmasının imkansızlığının, (2) internette dolaşımda olan aşırıcılık içerikli materyallere karşı talebin azaltılmasına yönelik yapılacak çalışmaların maliyetli ve verimsizliğinin 3) karşı istihbarat ve soruşturmaların yürütülmesi için çevrimiçi ortamlarda bulunan verilere ihtiyacın kabulü gerekmektedir (2013a, ss. 432-433). Ülkelerin anayasal ve siyasi durumları ile çevrimiçi ortamlarda bulunan aşırıcılık içeren bulgularla mücadele kapasiteleri birbirinden farklılık göstermektedir. Bu durum mücadeleyi etkilemekte ve devletlerin yasal düzenlemeleri nedeniyle çevrimiçi ortamlara, çevrimiçi ortamların hızıyla karşılık verememelerine neden olmaktadır. Bazen de devletlerin siyasi yapıları, çevrimiçi ortam suçlarının mücadelesinde hukuksal sistemleri organize edememekte veya zamanında müdahale edilmesine engel oluşturmaktadır. Ayrıca internet yararlı verileri sunmasının yanında bilgi erozyonlarını da içerisinde barındırmaktadır. Tüm bu bilgilerin içerisinde aşırıcı veya kötü niyetlilerin tespitinin büyük maliyetlere neden olabileceği öngörülmektedir. İnternet arz talep dengesi içerisinde üreticiden tüketiciye verilerin ulaşımını sağlayan unsurdur ve arz talebi arttıkça

terör örgütleri ve radikaller arz talebini besleme çabası içerisinde olacaklardır. Arz talebi yeterli olmazsa, terör örgütlerinin farklı kitlelere ulaşarak artırma çabasına da girişecekleri unutulmamalıdır. İnternet demografik grafiklerin analizine olanak sunarak, teröristlerin herhangi bir konuya sızmalarının ve konuyu sahiplenerek hedef kitlesi oluşturmalarının yolunu açmaktadır (Thomas, 2003, s. 113).

Terör örgütlerinin çevrimiçi ortamlardaki faaliyetlerine karşı yapılan mücadelenin de ne kadar etkili olduğuna ilişkin veriler görecelidir. Başarı sağlandığı düşünülen durumlar bazen yeni terör örgütlerinin doğuşuna bile neden olabilmektedir. El Kaide terör örgütünün interneti etkin kullanması, DEAŞ terör örgütünün interneti silah olarak görmesi ve El Kaide terör örgütünün izinden giderek interneti aktif olarak kullanması tesadüfün ötesindedir. Terör örgütleri interneti propaganda, eleman temini, e-posta gönderimi, iletişim, lojistik, keşif, bilgi toplama ve siber saldırı gibi pek çok amaç için kullanmaktadırlar (Neumann, 2013a, s. 433). Faaliyet amaçlarının hepsi farklı bir katmandır ve mücadele büyük maddi kaynak ve insan gücü gerektirmektedir. Bunların yanında karşı istihbarat verisi için kurumlar çevrimiçi ortamlardan yararlanmak zorundadır. Çünkü bilinen veya bilinmeyen örgütler faaliyetlerini çevrimiçi ortamlardan yürütmekte ve burada güçlü olma çabası içerisine girmektedirler. Terör örgütlerinin faaliyetleriyle mücadelede, kapalı kaynak ve saha çalışmalarının yanında açık kaynak olan çevrimiçi ortamlarda elde edilecek verilere de ihtiyaç duyulmaktadır. Terörle mücadelede rakibin önünde olmak rakibin eylemine engel olmak anlamı taşır ve istihbarat kaynakları büyük öneme sahiptir. Ayrıca çevrimiçi ortamlarda terör örgütlerini, üyelerini ve sempatanlarını izlemek, analiz etmek anlık olarak fayda sağlamakla birlikte; gelecekte teröristlerin nasıl davranabileceklerini veya stratejilerini tespit etmek açısından da önemli bir kaynak oluşturacaktır (Joosse, 2017, s. 24).

Teknoloji de çevrimiçi ortamlarda bulunan aşırıcılık içerikleri ve terör örgütlerinin faaliyetleriyle mücadelede etkili rol oynayabilir. Yapay zekâ uygulamaları riskli bireylerin tespiti, grupların faaliyetlerinin tespiti veya analizinde kullanılarak mücadele aracı haline getirilebilir. Londra'da faaliyet gösteren Stratejik Diyalog Enstitüsü'nün DEAŞ terör örgütünün çevrimiçi anlatılarına karşı koymak amacıyla yapay zeka destekli sosyal medya reklam araçlarını kullanması bu durumu örneklemektedir (Joosse, 2017, s. 32). Aşırıcı içeriklerin, posterlerin ve manifestoların hazırlanmasında, reklam ve kampanya faaliyetlerinde, bilgi toplama ve siber saldırı gibi eylemlerde yapay zeka otonomlarının terör örgütleri tarafından da aktif olarak kullanılabilmesi unutulmamalıdır. Terör örgütleri teknolojik gelişmelere kendilerini hızlı bir şekilde adapte edebilmektedir. Ayrıca terör örgütlerinin faaliyetlerini kısıtlayıcı bir anayasal düzeni ve siyasi sistemleri bulunmamaktadır. Bu nedenle adaptasyon süreçlerinin çok hızlı ve etkili gerçekleşmesine engel bir durumun da varlığı söz konusu değildir.

Terör örgütleriyle mücadelede istihbarat odaklı çalışılmasının daha yararlı olacağını düşünen yaklaşımlar da mevcuttur. Terörle mücadelenin askeri düzeyden polis/istihbarat düzeyine

indirgenmesi, terörle mücadele söyleminin bu yönde kanalize edilmesi, halkın beklentisinin düşürülmesi ve savaş kavramının kullanılmasından vazgeçilmesi teröristlerin kutsal bir savaşçı olarak algılanmasını engelleyebilir; mücadelede başarı beklentilerini etkileyebilir (Seib & Janbek, 2010, s. 116). İstihbarat odaklı mücadelenin daha etkili olacağı ve kesin sonuçlar doğuracağı bilinmekle birlikte, aynı zamanda mücadele sırasında teröristlere desteğin azalacağı öngörülmektedir. Çünkü teröristler kutsal savaşçı olarak değil suçlular olarak görülmeye başlanacaktır (Seib & Janbek, 2010, s. 116).

Sosyal medya platformları ülkelerin denetimine tabi olmakla birlikte ülkelerin güç dengesine göre denetlenebilir yapılara sahiptir. Bu nedenle mevcut politikalar haricince sosyal medya şirketlerinin hesap verilebilirliğinin artırılmasına yönelik uygulamaların devreye alınması, şirketlerin alabileceği cezaların sertleştirilmesinin önünü açabilir ve bu sayede platformlardaki içeriklerin şirketlerce denetlenmesi sağlanabilir (Balk vd., 2021, s. 3). Bu durum ifade özgürlüğünü sınırlayıcı olabilmekle birlikte toplumda huzursuzluk yaratabilir. Ancak burada sorumlu devletlerden çok içerikleri denetleyen, kaldıran, filtreleyen, gizleyen şirketler olması ifade özgürlüğünün kısıtlanması, özel hayatın gizliliğini ihlal gibi pek çok konuda ilgili toplumlara verilen mesaj açısından devletler ve hükümetler avantajlı olacaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki sosyal medyanın oluşturduğu tehlikelere reaksiyon gösterecek politikalara ihtiyaç vardır. Bu politikaların uygulanması kısa vadede ifade özgürlüğü dengesini sarsma tehlikesini gündeme getirirse de uzun vadede alınacak tedbirler ulusların yararına olacaktır.

Devletler veya hükümetler de interneti kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmektedirler. Devletlerin veya hükümetlerin interneti kendi çıkarlarına kullanması mücadele hattında internetin kullanılması anlamına gelmektedir. Çevrimiçi faaliyetler mücadelecilerin karşı gözetimden kaçmasını sağlarken, internetin ucuzluğu mücadeleciler için kolaylık sağlamakta, internetin teröristlere sunduğu avantajların fazlasını mücadele edenlere sunarak karşı avantaj oluşturmaktadır (Benson, 2014, s. 303). Sanal ortamlarda her dokunuş bir iz bırakır mantığı ile teröristlerin bıraktıkları izler tespit edilmeyi bekleyen delil yumağı olarak siber ortamda keşfedilmeyi beklemektedir. İnternet mücadeleciler için istihbarat toplama, terör örgütlerinin faaliyetlerini izleme, haberdar olma, terör örgütlerinin davranışları ile ilgili geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunma, üyelerini tespit etme, operasyonel kapasitelerini belirleme, lojistik imkanları, eğitim faaliyetleri, propaganda yöntemleri, iletişim yöntemleri ve çeşitleri hakkında bilgi edinmelerine olanak tanımaktadır. İnternet bu nedenle terör örgütlerinin kötüye kullanımında sağladığı avantajlar kadar devletlerin iyiye kullanımlarında da fayda sağlamaktadır. İnternet tüm bu nedenlerden ötürü mücadele de kullanım aracı olarak büyük avantajlar sağlamaktadır.

Terör örgütlerinin çevrimiçi faaliyetleriyle mücadele iki ana unsur üzerinden şekillendirilebilir. İlki terör örgütlerinin faaliyetleriyle mücadele diğeri ise terörizmle mücadeledir. Terör örgütleri ile kısa dönemde mücadele büyük öneme sahip olsa da uzun

vadede terör örgütleri ile mücadele terörizmi ortadan kaldırmaz. Usame Bin Ladin, Ebu Bekir El Bağdadi, Zerkavi gibi isimler terörizm sahasındaki birer oyuncudur ve önemleri devletlerin, medyanın ve kamuoyunun belirlediği ölçülerle sınırlıdır (Seib & Janbek, 2010, s. 101). Bu nedenle kısa dönemde belirli figürlerle mücadele edilirken uzun vadede terörizm olgusuyla mücadele edilmeli ve mücadeleye ilişkin stratejiler geliştirilmelidir. Ayrıca Seib ve Janbek çalışmalarında mücadelenin 4 ana unsur çevrecisinde gerçekleşebileceğine değinmiştir; (1) askeri ve güvenlik çerçevesi mücadele, (2) siber saldırılar ve siber güvenlik üzerinden mücadele, (3) dini kaynakların yanlış yorumlanmasının önüne geçilmesi, (4) kamu diplomasisi ve fikir savaşları üzerinden kurgulanan mücadeledir (2010, ss. 102-110).

Askeri ve güvenlik çerçevesi mücadele askeri unsurların terörle mücadelede kullanılmasını ve güvenlik önlemlerinin bu doğrultuda alınmasını ön plana çıkarmaktadır. Askeri mücadele askeri operasyonlarının önünü açmakta ancak sınırlı başarı sağlamaktadır. Çünkü teröristler, savaş alanlarında saf tutmak yerine küçük hücrelere bölünerek şehirde faaliyetlerini yürütmektedirler. Siber saldırı ve siber güvenlik üzerinden kurgulanan mücadele ise terör örgütlerinin yeteneklerinin sınırlarının keşfedilmesi, eylemlerinin sınırlandırılması veya önlenmesi, bilgi hırsızlığının önüne geçilmesi ve alt yapı güvenliği gibi pek çok etmenle ilgilidir. Dini kaynakların kasıtlı olarak yanlış yorumlanması son dönemde terörizmdeki dalgalanmanın yansımalarındandır. Terör örgütlerinin dini kaynakları kasıtlı olarak yanlış yorumlaması yeni potansiyel kitlelere ulaşmalarına imkân sunmuştur. Bu durumun önüne geçmek amacıyla dini kaynakların yanlış yorumlandığının topluma anlatılması gerektiği düşüncesi hakimdir. Çevrimiçi platformlarda yer alan içeriklerin doğrudan doğruya kabul edilmemesi ve dinin doğru yorumlanmasının gerekliliği çevrimi ortamlar kullanılarak anlatılma çabasıdır. Son olarak kamu diplomasisi toplumda yaşayan bireylere ulaşmayı hedeflemektedir. Bu sayede terör örgütlerinin çekirdek kadrolarının söylemleri çürütülmekle birlikte çekirdek kadroların yakalanması ve yargı önüne çıkarılması sağlanarak örgüt yöneticileri, üyeleri, sempatizanları üzerinde caydırıcılık hedeflenmektedir (Seib & Janbek, 2010, ss. 102-110).

Terör örgütlerinin çevrimiçi faaliyetleriyle mücadelede farklı bir yaklaşım sunan araştırmacılar da mevcuttur. Alexander Meleagrou ve Nick Kaderbhai mücadelenin üç ana temel etmen üzerinde şekillenebileceğine vurgu yapmakta ve bu etmenlerin; (1) yumuşak yaklaşımlar, (2) istihbarat odaklı yaklaşımlar (3) araştırmacı tarafından önerilmeyen sert yaklaşımlar ve olumsuz önlemler olduğuna değinmektedir (2017, s. 53). Yumuşak yaklaşımlar karşı anlatılar oluşturularak çevrimiçi aktörlerin aşırı propagandalarla etkileşime girmemelerini sağlama çalışmalarına odaklanırken çevrimiçi aktörlerin aktif katılımını sağlamakta; istihbarat odaklı yaklaşımlar hem sert hem de yumuşak taktiklerin aynı anda kullanılmasına odaklanarak istihbarat toplama ve izlemeye önem vermekte; sert yaklaşımlar ve olumsuz önlemler ise internette yer alan aşırı içeriklerin teknik müdahale gerçekleştirilerek kaldırılması, filtrelenmesi veya gizlenmesi sayesinde aşırı materyallerin kısıtlanmasına odaklanmaktadır (Meleagrou-Hitchens & Kaderbhai, 2017, ss. 53-54). Önerilen istihbarat odaklı yaklaşımlar yumuşak ve sert müdahaleleri içeriğinde barındırırken ana hedef

olarak ise bilgi toplamaya odaklanmaktadır. Mücadelenin doğrudan doğruya bilgi edinmeyle gerçekleşeceği düşüncesi doğru yaklaşım ürünüdür ancak çevrimiçi ortamlarda yer alan aşırı içeriklerin kaldırılması, gizlenmesi veya filtrelenmesi toplumun büyük bölümünü koruma altına alacağından uygulanabilir yöntemler olarak düşünülmelidir.

Terör örgütleri çevrimiçi ortamların denetimlerinin sınırlı olduğunun farkındadırlar. Çevrimiçi ortamlar ulusötesi olması nedeniyle tek bir şirket tekelinde bulunsa dahi sisteme giren her kullanıcı kendi iradesiyle paylaşım yapmakta, aramakta veya etkileşime girmektedir. Çevrimiçi platformların daha hızlı gelişimi hukuksal düzenlemelerin ötesindedir. Ancak her ne kadar böyle bir durum olsa da terör örgütlerinin tek bir ulusun düşmanı olmamaları ve aynı anda farklı devletlerin ortak güvenlik sorunu olmaları mücadeleyi kolaylaştırmakta; hukuksal normların sağladığı düzenin eksikliğinin giderilmesine, reaksiyon alınmasına yardımcı olmaktadır. Çevrimiçi ortamlardaki paylaşımların denetimden yoksun veya sınırlı denetime tabi olmaları radikalleşme için fırsatlar oluşturmakta; bu nedenle mücadele de hukuksal önlemlerin ve yaptırımların tatbik edilmesi önem arz etmektedir (Çıtak, 2024a, s. 506). Çevrimiçi platformlarda bireysel, grupsal veya örgütlenerek faaliyet yürütenlere karşı hukuki, teknik ve siyasi önlemler alınması gerekmektedir. Bu önlemler çevrimiçi alanların özellikleri gözetilerek düzenlenmeli; izleme, önleme, yargılama, sınırlama veya kısıtlama kabiliyetini sunmalıdır. İnternet hayati güvenlik sorunlarını beraberinde getirirse de çözüm noktasında bir tehdit değil, kaynak olarak ele alındığında faydalı olacaktır (Benson, 2014, s. 328). Bu noktada internet kaynak olarak görülmeli ve siyasi, teknik ve hukuki stratejiler geliştirilerek düzenlemeler yapılmalıdır.

Son olarak, internette rutin ve yararlı işlerde ne kadar veri üretilip depolanabilmekte ise terör örgütleri de o kadar veri üretip depolayabilmekte ve istedikleri zaman kullanabilmektedirler (Goodman, 2020, s. 147). Mücadele ederken çevrimiçi ortamlardan faydalanmakla birlikte elde edilen verileri analiz edebilecek yapay zekâ otonomları da edinmek mücadeleyi kolaylaştıracaktır. Yapay zekâ otonomlarının, mücadelede istatistiklerin yorumlanmasına ve mücadelenin etkinlik ölçüsünü ölçmede yardımcı olacağı düşünülmektedir. Yapay zekâ otonomları sayesinde internette yer alan verilerin analizi ve istihbarata dönüştürülmesi gerçekleştirilerek, terör örgütlerinin sapkın ideolojileri çürütülebilir ve savunmasız bireylere terör örgütlerinden önce ulaşılabilir. Yapay zekâ otonomlarının mücadelede kullanılması insan gücüne olan ihtiyacı da minimize etme noktasında daha etkin olacaktır.

Ayrıca mücadeledeki yöntemler fayda -zarar dengesi ölçülerek ve sürekli kontrol edilerek uygulanmalıdır. Fayda sağlamayan yöntem terk edilmeli ve yerine yeni yöntem arayışına girilmelidir. Çünkü terör örgütlerinin çevrimiçi alanlardaki faaliyetleri pek çok dinamik unsura sahiptir ve mücadelede farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Terör örgütleri kendi yöntemlerini belirleyebilecekleri gibi geçmişte başka terör örgütlerinin kullanarak başarı sağladıkları çevrimiçi yöntemleri de özümseyerek kullanabileceklerdir. Bu nedenle terör

örgütleri, grupları veya üyelerinin çevrimiçi ortamlardaki faaliyetleri izlenerek terörizmle mücadele için yol haritası hazırlanmalı ve uygun stratejiler geliştirilmelidir.

Unutulmalıdır ki bireyi, grupları suçtan alıkoyan dışsal ve içsel caydırıcılıktır. Dışsal caydırıcılık; suçlu bireyin arzuladığı eylemlerin önündeki settir ve bunlar yakalanmak, hüküm giymek, hapse atılmak gibi pek çok müdahaleleri içerirken içsel caydırıcılık ise; bireyin kendi içinde ahlaki ve vicdani muhasebe durumudur (Samenow, 2023, s. 90). Terör örgütü üyeleri veya radikaller için ise ölüm bir mükafat- sözde şehitlik olarak görülmektedir. Bu nedenle caydırıcı unsurlar doğru planlanarak strateji haline getirilmeli, ölümü göze alan bireyleri etkilemeli ve yapmak istedikleri eylemlerden alıkoyan yöntemleri içermelidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Radikalleşme, bireyin terörizmde kendini gösteren aşırı bir ideolojiye doğru sosyalleşme sürecini ifade etmektedir. Radikalleşme sonrası oluşan durumlar radikalleşmenin incelenmesi ve analiz edilmesini gerektirmektedir. Terörizm radikalleşmenin ulaştığı noktalardan sadece biridir ve toplum için tehditler olması nedeniyle radikalleşme ve terörizm her zaman iç içe olmuş ve birlikte analiz edilmiştir. Radikalleşme pek çok toplum için kriminalleştiğinde tehlikeli olarak görülmektedir. Çünkü toplum radikallerden eylemleri sonrası haberdar olmaktadır. Ancak radikaller herhangi bir suça karışmasalar da her an suç işleme potansiyeline sahip olmaları nedeniyle toplum için tehlike oluşturmaktadırlar. Radikalleşme sürecinin sadece terörizmle sonuçlanmadığı gerçeği radikallerin ne kadar tehlikeli boyutlara ulaşabileceğini göstermektedir.

Şiddete varan aşırıılık ve radikalleşme devletlerin ulusal güvenlikleri, toplumların düzeni ve güvenliği, uluslararası ilişkilerin güvenliği ve küresel boyutlu tehditler içermesi nedeniyle birincil tehditlerdendir. Radikalleşme günümüzde birey radikalleştikten ve suça iştirakinden sonra fark edilmektedir. Radikalleşme potansiyeli olan bireyler suça karışmadan önce belirlenerek herhangi bir suça karışmadan rehabilite edilmeleri önemli hale gelmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde aşırıılık, şiddete varan aşırıılık ve radikalleşme kavramlarının kavramsal ve tarihsel süreci incelenmiş, akabinde radikalleşmeye neden olan pek çok etmen tartışılarak açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise radikalleşmenin son dönemde teknolojiye yaşanan gelişmelerle birlikte çoğunlukla çevrimiçi ortamlara kayması nedeniyle çevrimiçi ortamların özelliklerine değinilerek; bireylerin çevrimiçi ortamdaki radikal paylaşımları, radikal grupların çevrimiçi ortamlardaki paylaşımları, çevrimiçi ortamlarda radikalleşme süreçleri üzerine durularak geleneksel ve çevrimiçi ortamların karşılaştırılması yapılmış ve analizlerde bulunulmuştur. Üçüncü bölümde ise terörizm stratejisi ve örgütlenmeleri açıklanmış, daha sonrasında ise terör örgütlerinin çevrimiçi ortamları kullanmaları üzerine incelemelerde bulunularak çevrimiçi radikalleşme ve terörizm ilişkisine değinilmiş; aralarındaki ilişki örneklendirilerek ortaya konulmuştur. Son olarak terör örgütlerinin çevrimiçi faaliyetleriyle mücadele yöntemlerine değinilmiş, bu noktada gerçekleştirilen yanlış uygulamalar, doğru stratejiler analiz edilmeye çalışılmış, mücadelenin nasıl olması gerektiği ifade edilmiştir. Her üç bölümde tartışılan konular çerçevesinde bazı tespitlerde bulunmak yerinde olacaktır.

Teknolojinin getirdiği yenilikler çevrimiçi ortamların etkisini artırsa da geleneksel ortamlar işlevini kaybetmemektedir. Geleneksel radikalleşme ortamları belirlenerek riskli yerler için mücadele de çeşitli stratejiler üretilmelidir. Ayrıca geleneksel radikalleşme ortamları üzerinde kamu otoritesi ve denetimi sağlanmalı, bu alanlar kontrol altında tutulmalıdır.

Geleneksel ve çevrimiçi radikalleşmenin kendine has özellikleri vardır. Mücadelede ayırım yapılmaksızın her ikisine özgü mücadele yöntemleri geliştirilmelidir. Biri diğerinden üstün olmamakla birlikte geçerliliklerinin şartlara göre değişiklik gösterdiği bilinmelidir.

Batı dünyası son dönemde çevrimiçi ortamları istihbarat toplama aracı olarak kullanmaya başlamış; radikaller, teröristler ve terör örgütlerine yönelik istihbarat edinimleri sağlamıştır. Bu yöntemle sert müdahaleci yöntemden kaçınarak doğrudan hedefe giden bir yol izlenmesi mücadele açısından önemlidir. Radikalleşme, terörizm ve terör örgütleri ile mücadelenin istihbarat odaklı olmasının diğer yöntemlere göre daha faydalı olduğu değerlendirilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki mücadele eden kurumların istihbarat toplama yetenekleri analiz edilmeli ve yeteneklerine göre hareket edilmeli, gerektiğinde yeteneklerinin geliştirilmesi için teknik, hukuki ve siyasi destek sağlanmalıdır.

Radikalleşme ile mücadelede ailenin bilinçlendirilmesi ve yönlendirilmesi büyük öneme sahiptir. Aile, gençlerin radikal hareketlerine karşı hükümeti veya kolluk kuvvetlerini uyarabilecek toplumun en temel yapı taşlarından biridir. Buradaki en önemli husus, ailelerin ihbarlarına karşılık radikalleşme eğilimindeki bireyin geleceğinin etkilenmeyeceği teminatının verilmesi ve güvenlik önlemlerinden ziyade birey herhangi bir suça karışmamışsa rehabilitasyon sürecine alınmasıdır. Bu durum kayıt altına alınmakla birlikte gizli tutulmalı ve uzmanların raporlarına göre bireyin radikalleşmeden dönüp dönmediğine ilişkin geri bildirimler alınmalı, birey topluma kazandırılmaya çalışılmalıdır.

Terör örgütleri, terörizm ve terörle mücadele gibi hususlara devletlerin kanunlarında yer verilirken, radikalleşme ve radikalleşme eğilimindeki bireyler hakkında açıklayıcı kanun metinleri sınırlı yer almakta veya yer almamaktadır. Yasal mevzuattaki bu eksiklik, radikalleşme eğilimdekilerin tespiti veya ihbarı halinde ne gibi yol izleneceğinin bilinmemesine ve muğlaklıkla karşılaşılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle radikalleşme eğilimindeki bireyin rehabilitasyon sürecine yönlendirilebilmesi için radikalleşmeye yasal mevzuatlarda yer verilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Eğitim radikalleşme ile mücadelede büyük öneme sahiptir. Gençlerin bilinçlendirilmesi için suç ve ceza kavramlarının idrakini sağlamaya yönelik rehberlik dersleri getirilmeli, geleneksel ve çevrimiçi radikalleşme ortamlarından kendilerini koruma yöntemleri anlatılmalıdır. Bu edinimler bireylere verilirken eğitim materyallerinin içerikleri gençlerin yaş gruplarına uygun olarak hazırlanmalı; mücadele edenlerin yanında, bu eğitimlerin eğitim bilimlerine hâkim kamu çalışanlarınca verilmesi sağlanmalıdır.

Radikalleşme süreci, olmayı arzulanan benliğin idealize edilmiş versiyonlarıdır. Ergenlik çağındaki bireylerin benlikleri oluşurken desteklenmeli ve sağlıklı benlikler edinmeleri için yol gösterilmelidir. Bireylere farklı düşünme biçimlerinin olduğu öğretilerek radikal içeriklerle karşılaşmalar bile odak noktası yapmamaları gerektiği anlatılmalı kendilerini koruma yolları öğretilmelidir.

İletişim geçmişte yüz yüze olurken günümüzde yüz yüzenin yanında çevrimiçi platformlara evrilmiştir. Bireyler veya gruplar yüz yüze gelmeden sosyal medya ve iletişim programları aracılığıyla iletişim kurabilmekte ve etkileşime geçebilmektedirler. Ayrıca dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan birey, başka bir yerinde yaşayan bireyin paylaşımlarını görerek hayat standartları hakkında bilgi edinebilmektedir. Bu durum plansız göçlere neden olmakta ve göç eden bireyler göç ettikleri yerlerde umduğu yaşam standartlarına ulaşamayınca suça yönelebilmektedirler. Terör örgütleri de bu durumdan istifade ederek çevrimiçi ortamlarda işe alımlar gerçekleştirmekte, üye kazanımı sağlamakta ve yalnız kurt terörizmini tetiklemektedirler. Plansız göçlere neden olan olgular araştırılmalı göçle mücadele etkin bir şekilde yürütülmelidir.

Bireylerin sosyalleşmesine olanak tanıyan ortamların radikal içeriklerden arındırılması önem arz etmektedir. Hem geleneksel ortamlarda hem de çevrimiçi ortamlarda, radikal içerikler görünür olmanın uzağına alınmalıdır. Yani ulaşılır olmasının önüne geçilmelidir. Çevrimiçi ortamlarda bu durum çeşitli programlar vasıtasıyla filtreleme, sınırlama, kaldırma gizleme yapılarak sağlanabilmektedir. Filtreleme, sınırlama, kaldırma gizleme uygulamaları radikalleşmenin doğrudan önüne geçemez ancak her bireyin aşırıcı içeriklere rahatlıkla ulaşmasının önüne geçebilmekte ve önleyici unsur olarak önemli hale gelmektedir.

Çevrimiçi ortamlar radikalleşmenin itici gücü olarak görülmekte ve çevrimiçi ortamların radikalleşmeyi kolaylaştırdığı düşünülmektedir. Bu nedenle çevrimiçi ortamlarda ifade ve işlem özgürlüğü ile özel hayatın gizliliği ön plana çıkmaktadır. Çevrimiçi ortamlarda yapılacak denetimler, edinilecek bilgiler kısa vadede bireyin özel yaşamına müdahale olarak düşünülse de uzun vadede toplumların güvenliği için büyük önem arz etmektedir. Gerekirse bu konuda özel sektör kuruluşlarından da destek alınarak çevrimiçi ortamlardaki kabiliyet artırılmalıdır. Unutulmamalıdır ki terörizm tarihi yalnız kurtların varlığına doğru evrilmiştir. Bu nedenle günümüzün büyük sorunlarından biri olan yalnız kurt terörizmine yatkın bireylerin tespitine yönelik çalışmalar istihbarat odaklı, çevrimiçi ortamlardan elde edilen verilerle kolaylaşmaktadır.

Çevrimiçi ortamlarda son dönemlerde yayılan avatar oluşturma gibi imkanlar bireyleri olmak istedikleri hayali profillere yönlendirmektedir. Oyun karakterlerinin, oluşturulan avatarların hayali dünyanın ürünü oldukları ve gerçek dünya ile bağdaşmadığı gençlere anlatılmalı; gerçek dünyada yapılan her eylemin bir sonucu olacağı, tercihlerinin iyiye yönelik olması gerektiği hususunda farkındalık oluşturulmalıdır. Bir başka ifade ile bireylere farklı düşünme yöntemlerinin olduğu anlatılmalı ve farkına varmaları sağlanmalıdır.

İnternette yayılan her bilginin doğru olmadığı ve dezenformasyon ürünü olabileceği bilinen bir gerçektir. Bu nedenle medya okuryazarlığı çok önemli hale gelmiştir. Medya okuryazarlığı ile ilgili olarak toplum bilinçlendirmeli, tüketicinin doğru kaynaktan doğru bilgileri almasının yolu öğretilmelidir. Ayrıca bu konuda uygulanan çevrimiçi ortam politikaları aşırıcı içeriklere

ulaşımı zorlaştıracığından, internette yapılan radikal içerikli aramaların karşı mesaj barındıran sitelere yönlendirmesi önem arz etmektedir.

Radikal içerikli materyaller çevrimiçi ortamlarda çok hızlı ve farklı platformlarda yayılmakta, depolanabilmekte ve tüketime sunulmaktadır. Bu nedenle radikal içeriklerden çok, sorunun kaynağı olan radikal içerikleri yayan merkezlere ulaşılması ve çevrimiçi faaliyetlerinin engellenmesi önemli hale gelmektedir. Siber saldırı dahil her türlü siber güvenlik faaliyetlerinde bulunarak radikal içeriklerin dağıtım noktaları engellenmeli ve saha operasyonlarıyla birlikte dijital operasyonlar gerçekleştirilmelidir. Uygulanan yöntemler caydırıcılık noktasında büyük öneme sahiptir.

Terör örgütleri eleman teminini çevrimiçi ortamlara kaydırmıştır. Eleman teminlerinde çeşitli motivasyonlar kullanılarak bireyler radikal sürece yönlendirilmekte veya radikal bireyin kazanımı sağlanmaktadır. Para, askeri mevki, sözde şehitlik gibi pek çok motivasyon unsurunu kullanarak bireylerin kriminalleşmesine katkıda bulunmaktadır. Terör örgütlerinin finans kaynakları olan uyuşturucu, dolandırıcılık yasa dışı bahis, kayıt dışı para, kaçakçılık gibi pek çok alanda aynı anda mücadele önemli hale gelmektedir. Finans dahil motivasyon unsurlarının ortadan kaldırılması amacıyla çalışmalar yürütülmelidir. Finans sistemleri kesilen örgütlerin uzun ömürlü olmayacağı bilinmektedir.

Çevrim içi ortamlarda manifesto adı altında yayın yapan bireylere dikkat edilmeli; bu bireyler izlenmeli hatta izole edilmelidirler. Son dönemde meydana gelen terör eylemlerinde pek çok aşırı bireyin, gerçekleştirdiği eylem sonrası veya eylemi gerçekleştirmeden önce manifestosunu çevrimiçi ortamlarda sanal sürüsü olarak nitelendirilen kendi gibi düşünen bireylerle paylaştığı görülmüştür. Manifesto olarak çevrimiçi ortamlarda yayınlanan veriler en hızlı şekilde tespit edilerek analiz edilmeli ve önleme faaliyeti yürütülmelidir.

Terör örgütleri kültür ve ideolojilerini aktarmak adına çevrimiçi ortamlardan oyun platformlarına kadar pek çok alanı kullanmaktadırlar. Terör örgütlerinin sızabileceği potansiyel oyun platformlarında ve çevrimiçi ortamlarda aktif olunarak faaliyetlerini durdurma, engelleme, yavaşlatma veya tespit gibi etkinlikler icra edilebilmesi amacıyla siber sanal görevliler yetiştirilmelidir. Bu konuda yeterli personel bulunmaması halinde özel sektörden ve üye olunan uluslararası kuruluşlardan yardım alınmalı, radikal faaliyetler engellenmeye çalışılmalıdır. Ayrıca gelişen teknolojiden faydalanılarak imkân dahilinde yapay zeka otonomları kullanılmalıdır.

Teknoloji şirketleri başat aktör devletlerin etrafında büyüyerek yükselmiştir. Terörle mücadelede özel kuruluşların desteği her devlete sağlanmayabilmektedir. İkili ilişkiler veya çıkar ilişkisi nedeniyle gerçekleşmeyen bu durum terörle mücadelede dezavantajlara neden olmaktadır. İş birliği gerekli olmakla birlikte ülkelerin kendi teknolojilerine sahip olmaları da önemli hale gelmektedir.

Terör örgütleri aşırı içerikleri çeşitli dillerde üretmek için çevrimiçi platformlarda dolaşım almakta ve tüketime sunmaktadır. Mücadelede tek dil yerine farklı dillerin kullanılması, kara sınırları gözetilmemesi önemlidir. Devletlerin iş birliği ile hareket ederek mücadele dokümanlarını farklı dillerde sunmaları, radikalleşmenin önüne geçilmesi açısından önemlidir. Unutulmamalıdır ki yalnız kurt teröristleri veya ideolojik olarak bir örgüte bağlı teröristler, kendi ülkelerinde eylemler gerçekleştirebildiği gibi dünyanın herhangi bir noktasında herhangi bir zamanda eylemlerini gerçekleştirebilmektedirler. Terör örgütlerinin üyeleri çoğu zaman farklı ülkelerden gelen bireyler olabilmekte ve gezgin veya turist gibi davranarak eylemlerini gerçekleştirebilmektedirler.

Terörizmde meydana gelen gelişmeler Rapoport'un dalga teoremi hipoteziyle eşdeğer olarak kendini göstermektedir. Yani terörizm sol örgütlerin hâkim olduğu dönemden sağ örgütlere evrilmiş daha sonra ise cihatçı ideolojiye evrilerek kendisini göstermiştir. Son dönemde ise yalnız kurtlar terörizmi yaygınlaşmaya başlamıştır. Terör örgütleri öğrenen ve gelişen organizmalardır. Bu nedenle dünyanın herhangi bir bölgesinde faaliyet gösteren terör örgütleri dikkatle incelenmeli ve izlenmeli, faaliyetleri kaydedilmelidir.

Yalnız kurt teröristlerinin beyaz üstünlükçüler, aşırı sağ eğilimliler ve cihatçılar ağırlıklı olmak üzere farklı ideolojilerin ürünü oldukları anlaşılmaktadır. Beyaz üstünlükçüler ırkçı söylemlerden beslenirler ve ideolojilerinde göçmen karşıtlığı hakimdir. Yalnız kurtlar çevrimiçi ortamlarda göçmen karşıtlığını ve ırkçı söylemleri dile getirerek belirli sembolleri kullanabilmektedirler. Hatta eylemde kullanılacak silah ve tesisatları bu amblem ve sembollerle donatarak niyetlerini açıkça göstermektedirler. Bu nedenle bu tarz çevrimiçi paylaşımlara dikkat edilmeli ve çevrimiçi ortamlarda semboller içeren paylaşımlar sürekli olarak gözlemlenmelidir. Ayrıca bu tarz semboller internet ortamında öğrenilmekle birlikte 3D yazıcılar aracılığı ile edinilerek eylem tesisatlarına uygulanmaktadır. İnterneti bu yönüyle kullanan bireyler saptanabilir ve karşı önlem alınabilir.

Çevrimiçi ortamlarda gerçekleştirilen dolaşım izler bırakılmasına neden olmaktadır. Radikallere ilişkin bu izler takip edilerek önleyici faaliyetlerde bulunmak önemlidir. Çünkü terörizmle mücadelede tabir yerindeyse bir başarısızlık bin başarının unutulmasına neden olacaktır. Gerçekleştirilen tek bir eylem terör örgütlerinin ve radikallerin amacına giden yolda zafer olarak algılanmaktadır. Geçmişte eylemlere katılan bireylerin internet geçmişi üzerine araştırmalar yapılarak izlediği yollar keşfedilebilir ve radikallerin yol haritalarına ilişkin bilgi edinilebilir.

Terör örgütleri ve üyelerinin en çok kullandığı propaganda malzemesi mağdur olmaları ve adalet eksikliğidir. Bu nedenle eylemlerini meşru temellere oturtma çabası içerisine girerek buna göre hedefler seçmektedirler. Terör örgütleri ve üyelerinin mağdur ve adalet üzerine söylemlerini içeren radikal sitelere karşı söylemleri çürütebilecek web siteleri oluşturulabilir. Arama motorları aracılığı ile radikalleşme yoluna yeni giren bireyler için internette yaptıkları

aramalara karşı yönlendirme yapılarak kurulan web sitelerdeki verileri tüketmeleri sağlanabilir.

Sosyal medya platformlarının algoritmaları bireylerin ilgi odağına göre video ve görsel içerikleri sunabilmektedir. Rotterdam kasabasında meydana gelen olay ile Arap Baharı gibi pek çok olay tetiklenerek radikaller bir araya getirebilmektedir. Bu işlemler çoğu zaman devletlerin operatörleri üzerinden gerçekleşmektedir. Devletler sosyal medya platformlarında özgür ifade dengesini gözeterek denetimlerini sıklaştırmalı ve gerçekleşecek toplumsal olaylara karşı önlem almalıdır.

Radikalleşme eğilimindeki bireyler genellikle kendilerine rol model belirlemektedirler. Teröristler birbirlerinden esinlenmekte ve rekabet stratejisi gereği birbirlerini geçme isteğiyle hareket etmektedirler. Kendilerine rol model olarak ise büyük toplumsal terör olaylarında yer alan teröristleri seçmektedirler. Rol model belirlemenin en kolay yolu da internette yer alan aşırı verilerdir. Terörle mücadelede eylemleri gerçekleştiren şahsın kimlik bilgileri gizlenmeli, denetimsiz ortamlarda kimlik bilgilerine ilişkin paylaşımlar varsa kamu /özel sektör ve uluslararası kuruluşlar aracılığı ile anlık müdahale edilmelidir. Böylelikle rol model olarak belirlenebilecek bireylerin yaşamları, hayatları veya eylemleri hakkında bilgi sahibi olunmasının önüne geçileceği kanaati oluşmaktadır.

Terörle Mücadelede Küresel İnternet Formu (GIFCT) pek çok devleti ve sosyal medya platformlarını mücadelede bir araya getirmiştir. Terörle Mücadelede Küresel İnternet Formu aracılığı ile DEAŞ terör örgütü ile pek çok aşırıçılık içeren grupların internet üzerinden gerçekleştirdikleri paylaşımlar hızla kaldırılarak; etkin önleyici, koruyucu, müdahaleci yöntemler uygulanmış ve bu hususlarda başarı da sağlanmıştır. Bu tarz kuruluşlar yaygınlaştırılmalı ve desteklenmelidir. Ayrıca uluslararası kuruluşlar faaliyetlerinde internetin doğası gereği istihbarat elde etme potansiyeline sahiptir. Elde edilen istihbarat verileri aktif olarak üye kuruluş ve devletlerle paylaşılabilir. Özel şirketlerin uluslararası kuruluşların istihbarat edinmedeki kabiliyetleri aktif olarak kullanılmalıdır.

Çevrimiçi mücadelede mücadeleci bireylere mutlak güven duyulması çoğu zaman hüsrarla sonuçlanabilmektedir. Kritik görevlerde yer alan bireyler devletlerin milli güvenliklerini ihlal ederek önemli ve gizli bilgileri çevrimiçi ortamlarda paylaşabilmekte ve bunu desteklediği ideolojiye, örgüte veya gruba yaranmak için yapabilmektedir. Devletlerin önemli kademesinde yer alan bireyler casusluğun yanında aşırı radikal içerikleri tüketip tüketmediğine ilişkin denetlenmelidir.

Terör soruşturmaları nedeniyle yakalanan, tutuklanan, yargılanan ve etkisiz hale getirilen bireyler hakkında radikalleşme yöntemlerinin tespiti, iltisak ve irtibatları, paylaşımları, eylemleri hakkında gerekli çalışmalar yapılabilmesi için akademik kurullara destek ve imkan verilmeli; elde edilen veriler mücadelede akademi - kolluk akademi - adalet sistemlerinde

kullanılmak üzere entegre edilmelidir. Olaylara farklı bakış, farklı sonuçların görülmesini sağlayacaktır.

Yalnız kurt teröristleri bireysel olarak hareket etme üzere davranış sergilemeler de aslında büyük grupların parçası olma arzusu taşırlar. Çevrimiçi ortamlarda büyük gruplarla iletişim içerisine girebilecekleri gibi geçmişte böyle bir girişimleri olabilir. Geçmiş suç kayıtlarına dayanarak, şiddet eğilimli ve aşırıcılık yanlısı bireylerin tespit edilmesi, izlenmesi ve sanal veya fiziksel hareketlerinin gizli denetim altında tutulması önemli hale gelmektedir. Unutulmamalıdır ki çalışmanın ikinci bölümünde örnek olarak verilen DEAŞ terör örgütü Suriye lideri Zerkavi uyuşturucu ve şiddet eğilimli iken hapishanede tanıştığı biri aracılığı ile radikalleşmiş ve sansasyonel eylemlere imza atmıştır.

Terör örgütleri hedefledikleri devletlere göre zayıftırlar ancak internet terör örgütlerine muntazam güç sunmaktadır. Bu güç hız, etkileşim, erişim, istihbarat, güvenlik, gizliliğin yanında propaganda aracı ve psikolojik yıpratma olanağıdır. Halbuki internet devletlerin kontrolünde olan altyapılar aracılığıyla gerçekleşse de devletlere dezavantaj oluşturabilmektedir. İnternetin kontrolü pek çok durum kontrolü ile eşdeğerdir. Devletlerarası iş birliği ile farklı mücadele yöntemleri öğrenimi gerçekleştirilerek, kazanılan deneyimler küresele yayılarak terörle mücadelede başarıya odaklanılmalıdır.

Terör örgütleri bazı faaliyetlerini gizlilik içerisinde yürütmek durumundadır. Örgüt üyeleri, radikaller kendi aralarında kimliklerinin tespitini zorlaştıracak şifreli programlar, şifreli mesajlar kullanmaktadırlar. Örgütlerin şifreli mesaj sistemlerinin hacklenmesi veya mesaj platformlarına sızılması istihbarat üstünlüğünü sağlayacaktır.

İnternet iletişim etkileşim, işe alım, propaganda, şifreleme siber saldırı, gibi pek çok alanda terör örgütleri açısından kullanışlıdır. Devletlerin terör örgütlerinin çevrimiçi faaliyetlerine karşı önlem alması elzemdir. Bu nedenle siber alan günümüzde toprak kadar önemlidir. Ayrıca devletlerin güvenliklerini ilgilendiren bilgiler, bireylerin şahsi bilgileri gibi pek çok veri devletlerin depolama sistemlerinin hacklenmesi ile ele geçirilmektedir. Bu bilgilerin güvenliği için siber uzay güvenlik birimleri, daire başkanlıkları kurulmalı ve yetenekleri geliştirilmelidir.

Yankı odaları terör örgütlerince sıkça kullanılan çevrimiçi radikal ortamlardır. Yankı odaları sayesinde aynı düşüncelere sahip bireyler bir araya getirilerek hücre sistemi ile organize edilmekte ve eyleme yatkınlıkları tespiti sonrası bireyler terör örgütlerince kullanılmaktadır. Ayrıca yankı odaları farklı görüşlerin sansürlendiği, tecrübeli teröristlerin deneyimsizleri eğiterek donattığı dijital eğitim kamplarıdır. Yankı odalarına ilişkin araştırmalar yapılarak alınabilecek önlemler nezdinde stratejiler geliştirilmelidir.

Teknolojik gelişmeler bir zamanlar web 1.0 kullanıcılara sunulurken çok hızlı gelişim göstermiş ve web 2.0- 3.0'a evrildikten sonra 4,0 olarak günümüzde kullanılmaya devam etmiştir. Web 1.0 metin içeriklerini kullanıcıların tüketimine sunmakta iken, web 2.0 mesajlaşma özelliği getirerek internet üzerinden bloklara, Chat sayfalarına, forumlar ve sosyal

ağlara erişimin önünü açmıştır. Web 3.0 ise var olan teknolojinin kullanıcıyla maksimum seviyede uyumuna odaklanmış ve kullanıcıyı internete çekmiştir. Yapay zekâ ve analiz sistemlerinin komuta dayalı olarak çalışması olanağını sunan web 4.0 ise internetin bir asistan olarak kullanılmasının önünü açmıştır. Sabit telefonla iletişim, mobil telefonlar; mobil telefonlarla iletişim, yerel operatörlerin radarına takılmayan uygulamalar üzerinden gerçekleşir hale gelmiştir. Bunun yanında yapay zekâ gibi analitik analizler yapabilen programlar geliştirilmiştir. Terörizmle ve aşırıcılıkla mücadelede teknolojik gelişmeler takip edilmeli; hızlı ve anlık reaksiyonlar verilerek kullanılan yöntemlere karşı yöntemler geliştirilmelidir. Karşı yöntemlerin geliştirilmesinde siyasi, hukuki ve teknik tüm imkanlar sağlanmalı, düzenlemelere ilişkin reaksiyonlar hızla alınmalıdır.

İnternet üzerinden ele geçirilen veriler sadece istihbarat odaklı kullanılmasının yanında yargılama saflarında da kullanılabilir olmalıdır. Pek çok radikal unsur delil yetersizliği nedeniyle serbest bırakılmakta ve toplum içinde risk oluşturmaya devam etmektedir. Bu nedenle çevrimiçi ortamlardan elde edilen verilerin hukuki geçerliliği arttırılmalı ve adli süreçlerde etkin bir şekilde kullanılabilmesi sağlanmalıdır.

Radikalleşme sürecinde olan bireyler genellikle kendilerine karşı adaletsiz davranıldığını ve muhatap alınmadıklarını öne sürmektedirler. Meşru zeminde toplumsal protesto mekanizmalarının etkili bir şekilde işlemesi, bireylerin kendilerini ifade edebildiklerini ve seslerini duyurabildiklerini hissetmelerine olanak sağlayacaktır. Bu nedenle bireylerin meşru zemine yönlendirilmeleri yalnızca radikalleşmenin önlenmesinde değil, aynı zamanda toplumsal uyum ve demokratik değerlerin güçlendirilmesinde de kritik bir öneme sahiptir. Radikalleşme sürecinde olan bireyler için dijital ortamlarda kendilerini ifade edebilmelerine olanak tanıyan mekanizmaların geliştirilmesi çevrimiçi radikalleşme riskinin azaltılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Sonuç olarak geleneksel radikalleşme süreçleri günümüzde devam etmekle birlikte; çevrimiçi radikalleşmenin bilgiye erişim kolaylığı, anonimlik ve daha geniş kitlelere ulaşma imkânları çevrimiçi radikalleşmeyi ön plana çıkarmıştır. Dijital platformlar geleneksel radikalleşme süreçlerinden daha etkili ve hızlı bir zemin sunarak, bireylerin veya grupların radikal ve aşırıcı içeriklere erişimini kolaylaştırmaktadır. Sosyal medya platformları, forumlar, mesajlaşma uygulamaları ve anonimlik sağlayan siteler radikal içeriklerin daha geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmakta ve şiddet içeren aşırıcılık ve radikalleşme süreçlerine bireylerin katılımını arttırmaktadır. Yapay zekâ algoritmaları da bireylere odaklarına göre daha fazla radikal içerikler sunabilmekte ve radikalleşme sürecinin hızlanmasına neden olabilmektedir.

Çevrimiçi ortamlar, hızlı ve düşük maliyetli içerik üretme ve paylaşma imkânı sunarak radikal içeriklerin yayılımını arttırmıştır. Çevrimiçi platformlarda bireyler arasında grup dinamikleri oluşmakta, aidiyet hissi gelişmektedir. Bunun yanı sıra çevrimiçi ortamlar radikalleşme süreçlerinin görünmez ve öngörülemez olmasına ve bireylerin veya grupların geleneksel denetim mekanizmalarından kaçmalarına neden olmaktadır. Çünkü çevrimiçi ortamların

iletişim, etkileşim, hız ve anonimlik gibi özellikleri radikalleşme süreçlerini radikaller açısından avantajlı hale getirmektedir. Bu durum süreçlerin izlenmesini ve mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Çevrimiçi ortamlardaki veri akışının çok hızlı ve fazla olması analizleri zorlaştırmakta, mücadele edenlerin önünde set oluşturmaktadır.

Çevrimiçi ortamlar mücadele edenler açısından pek çok zorluğu barındırsa da radikal grupların örgütlenme biçimleri, iletişim yöntemleri ve propaganda faaliyetleri hakkında kıymetli veriler sunarak güvenlik güçlerinin ve politika yapıcıların daha etkili stratejiler geliştirmesine katkı sağlamaktadır.

Çevrimiçi ortamların terör örgütleri tarafından radikalleşme aşamasında yoğunlukla kullanılması, çevrimiçi ortamların özelliklerinin tespit edilerek yeni mücadele yöntemlerinin geliştirilmesine odaklanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Mücadele çoğunlukla caydırıcılık unsurları üzerinden yürütülmelidir. Anti- terörist sistemlerin geliştirilerek terörizm faaliyetlerinde bulunanlara karşı siber caydırıcılık dahil caydırıcılık yöntemlerinin uygulanması büyük öneme sahip olmakta birlikte, yaşanan gelişmeler takip edilerek mücadele yöntemleri sürekli olarak güncellenmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar, H., & Yenal, S. (2020). *Siyasal Şiddet ve Radikalleşme Bağlamında Terör Örgütleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ahmad, H. (Haval). (2017). Youth De-Radicalization: A Canadian Framework. *Journal for Deradicalization*, 12, Article 12.
- Akram, M., & Nasar, A. (2023). A Bibliometric Analysis of Radicalization through Social Media. *Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review)*. <https://doi.org/10.21121/eab.1166627>
- Alakoc, B. P. (2017). Competing to Kill: Terrorist Organizations Versus Lone Wolf Terrorists. *Terrorism and Political Violence*, 29(3), 509-532. <https://doi.org/10.1080/09546553.2015.1050489>
- Altuntaş, N. (2007). *Siyaset İslam, Milliyetçilik Ve Terör*.
- Amble, J. C. (2012). Combating Terrorism in the New Media Environment. *Studies in Conflict & Terrorism*, 35(5), 339-353. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2012.666819>
- Arıcı, A., & Kılınç, Ö. (2021). Video Oyunlarında Şiddetin Sunumu Üzerine Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2021(54), 162-187. <https://doi.org/10.47998/ikad.931792>
- Ayad, M. (2021). *Salafism and Alt-Right Online Subcultures*.
- Ayanian, A. H., Böckler, N., Doosje, B., & Zick, A. (2018). Processes of Radicalization and Polarization in the Context of Transnational Islamist Terrorism. *International Journal of Conflict and Violence (IJCV)*, 12, a648-a648. <https://doi.org/10.4119/ijcv-3098>
- Bakker, E., & de Graaf, B. (2011). *Preventing Lone Wolf Terrorism*. 5.
- Balk, J., Clarke, B., & Stembler, C. (2021). *The Use of Social Media by Terrorists*.
- Bandura, A. (2002). Selective Moral Disengagement in the Exercise of Moral Agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101-119. <https://doi.org/10.1080/0305724022014322>
- Battal, E. (2023). Tanrı'nın Askerleri Versus Şeytan'ın Köleleri: Yeni Dini Hareketlerin radikalleşme Süreçlerinde Teolojik Dinamiklerin Etkisi. *Terörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi*, 2(1), Article 1.
- Bayerl, P. S., Staniforth, A., Akhgar, B., Brewster, B., & Johnson, K. (2014). A Framework for the Investigation and Modeling of Online Radicalization and the Identification of Radicalized Individuals. *İçinde Emerging Trends in ICT Security* (ss. 539-547). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-411474-6.00033-5>
- Beale, A. (2023). Rio Arriba shooter supported 2020 Oñate shooting, online posts show radical rabbit hole • Source New Mexico. *Source New Mexico*. <https://sourcennm.com/2023/10/11/rio-arriba-shooter-supported-2020-onate-shooting-online-posts-show-radical-rabbit-hole/>
- Beck, D., & Renner-Mugono, J. (2023). *Radicalization and variations of violence: New theoretical approaches and original case studies*. Springer.
- Behr, I. V., Reding, A., Edwards, C., & Gribbon, L. (2013). *Radicalisation in the digital era: The use of the internet in 15 cases of terrorism and extremism*.
- Benson, D. C. (2014). Why the Internet Is Not Increasing Terrorism. *Security Studies*, 23(2), 293-328. <https://doi.org/10.1080/09636412.2014.905353>
- Biggest social media platforms by users 2024*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>

- Binder, J. F., & Kenyon, J. (2022). Terrorism and the internet: How dangerous is online radicalization? *Frontiers in Psychology, 13*, 997390. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.997390>
- Bloom, M., Tiflati, H., & Horgan, J. (2019). Navigating ISIS's Preferred Platform: Telegram ¹. *Terrorism and Political Violence, 31*(6), 1242-1254. <https://doi.org/10.1080/09546553.2017.1339695>
- Borum, R. (2011a). Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security, 4*(4), 7-36.
- Borum, R. (2011b). Radicalization into Violent Extremism II: A Review of Conceptual Models and Empirical Research. *Journal of Strategic Security, 4*(4), 37-62.
- Briggs, R. (2014). *Radicalisation, The Role Of The Internet*.
- Brill, A. E. (2010). From Hit and Run to Invade and Stay: How Cyberterrorists Could Be Living Inside Your Systems. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2814937>
- Bulut, M., Demircioğlu, İ. H., Avaner, T., Ögünç, G. İ., Kahya, M., & Sungur, B. (Ed.). (2021). *Istihbarat ve Güvenlik Üzerine Çalışmalar* (1. Baskı).
- Bural, E. B. (2022). Türkiye'de Terörizm ve Radikalleşme Literatürü Üzerine Bir İnceleme: Akademik Makaleler. *Terörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi, 1*(1), Article 1.
- Cavanaugh, W. T. (2011). The Invention Of Fanaticism. *Modern Theology, 27*(2), 226-237. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0025.2010.01673.x>
- Chaliand, G., & Blin, A. (2016). *Terörizmin tarihi: Antik Çağdan İŞİD'e* (1. Baskı). Nora Kitap.
- Cinelli, M., Morales, G. D. F., Galeazzi, A., Quattrociochi, W., & Starnini, M. (2020). *Echo Chambers on Social Media: A comparative analysis* (arXiv:2004.09603). arXiv. <http://arxiv.org/abs/2004.09603>
- Close, J. (2014). *Terror: Social Media and Extremism*.
- Conway, M. (2007). *Terrorist 'Use' Of The Internet And Fighting Back*.
- Conway, M. (t.y.-b). *Working Papers in International Studies Centre for International Studies Dublin City University*.
- Conway, M. (2006a). Terrorism and the Internet: New Media—New Threat? *Parliamentary Affairs, 59*(2), 283-298. <https://doi.org/10.1093/pa/gsl009>
- Conway, M. (2006b). Terrorist 'Use' of the Internet and Fighting Back. *Information & Security: An International Journal, 19*, 9-30. <https://doi.org/10.11610/isij.1901>
- Conway, M. (2012). *From al-Zarqawi to al-Awlaki*:
- Conway, M. (2017). Determining the Role of the Internet in Violent Extremism and Terrorism: Six Suggestions for Progressing Research. *Studies in Conflict & Terrorism, 40*(1), 77-98. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2016.1157408>
- Conway, M., Mattheis, A. A., & McCafferty, S. (2023). *Violent Extremism And Terrorism Online In 2023*.
- Copeland, T. (2001). *Is the "New Terrorism" Really New?: An Analysis of the New Paradigm for Terrorism*. 7-27.
- Counter-Terrorism Module 2 Key Issues: Radicalization & Violent Extremism*. (2024). <https://www.undp.org/.sherloc.unodc.org/cld/en/education/tertiary/terrorism/module-2/key-issues/radicalization-violent-extremism.html>
- Crilley, K. (2001). Information warfare: New battle fields Terrorists, propaganda and the Internet. *Aslib Proceedings, 53*(7), 250-264. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000007059>
- Crone, M. (2016). Radicalization revisited: Violence, politics and the skills of the body. *International Affairs, 92*(3), 587-604. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12604>

Cronin, A. K. (2003). Behind the Curve: Globalization and International Terrorism. *International Security*, 27(3), 30-58.

Crowdfunding-Terrorism-Financing.pdf.coredownload.inline.pdf. (t.y.).

Cycles, T. text provides general information S. assumes no liability for the information given being complete or correct D. to varying update, & Text, S. C. D. M. up-to-D. D. T. R. in the. (2024). *Topic: Video game industry*. Statista. <https://www.statista.com/topics/868/video-games/>

Çakır, F. M., Aslan, Ö., Kıyıcı, H., Söylemez, H., Öztürk, M., Şahin, Y., & Demirbaş, M. (2017). Radikalleşme, şiddet içeren aşırılık ve terörizm. *Polis Akademisi Yayınları*, 26(8), 5-42.

Çelik, E. (2021). *Yoksulluk Olgusunun Radikalleşme Sürecine Etkileri* [Doktora Tezi]. T.C. Necmettin ERBAKAN Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, Ş. (2020). Barack Obama Döneminde Radikalleşme Ve Şiddet İçeren Aşırılıkla Mücadele. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), Article 1. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.409510>

Çınar, H. Y. (2023). Nijirya'da Radikalleşme Ve Boko Haram Terör Örgütünün Üye Kazanma Yolları. *Terörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi*, 2(1), Article 1.

Çıtak, E. (2021). Terörle Mücadelede İstihbarata Başvuru: Açık Kaynak İstihbaratının Kullanımı. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*. <https://doi.org/10.30794/pausbed.874414>

Çıtak, E. (2024). Çevrimiçi Radikalleşmeye Karşı Çevrimiçi Mücadele: İnternetin Radikalleşmeyle Mücadelede Kullanılması. *TESAM Akademi Dergisi*, 11(2), 485-514. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1409425>

Çıtak, E., & Kiraz, S. (Ed.). (2020). *Uluslararası Güvenlik: Gelenekselden Güncele Bir Gündem Analizi*. Orion Kitapevi.

Das, R., & Gündüz, M. Z. (t.y.). *Analysis of Cyber-Attacks in IoT-based Critical Infrastructures*.

Davey, J. (2021). *Games Who Hate: An Introduction To Isd's Gaming And End Extremism Series*. <https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2021/09/20210910-gaming-reportintro.pdf>

Derin, G., & Öztürk, E. (2019). *Terör Ve Terörizmin Psikolojik Dinamikleri Ve Radikalleşme*.

Disinformation In Terrorist Content Online.pdf. (2024). <https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs5746/files/Disinformation%20In%20Terrorist%20Content%20Online.pdf>

Doğaner, M. (2022). *Radikalleşme Süreçleri Ve Örgütlerin Din Referanslı Bir Terör Hhareketine Dönüşmesi: DEAŞ Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., de Wolf, A., Mann, L., & Feddes, A. R. (2016). Terrorism, radicalization and de-radicalization. *Current Opinion in Psychology*, 11, 79-84. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.06.008>

Doug, I. (2021). *Violent Extremism in America: Pathways to Deradicalization*. <https://www.rand.org/pubs/articles/2021/violent-extremism-in-america-pathways-to-deradicalization.html>

Efegil, E. (2018). *Terörizmde motivasyon radikalleşme ve radikalleşmeden geriye döndürme*. Hiperlink.

Enzmann, B. (Ed.). (2013). *Handbuch Politische Gewalt: Formen - Ursachen - Legitimation - Begrenzung*. Springer Fachmedien Wiesbaden. <https://doi.org/10.1007/978-3-531-18958-1>

Erdem, F. E. (2021). *Avrupa'da Homegrown Terörizm Ve Radikalleşme* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdin, Ç. (2017). *Media Usage Of Radical Salafi Movements: Sample ISIS*.

- Erdoğan, H. (2023). Dark Side of the Web in the Context of Online Radicalization. *Journal of Islamic Thought and Civilization*, 13(1). <https://doi.org/10.32350/jitc.131.03>
- Eroğlu, D. (2018). *Türkiye'de radikalleşme, örgütlenme, lojistik IŞİD ağları* (1. baskı). İletişim.
- Fisher, U. (2007). *Deterrence, Terrorism, and American Values*. <https://www.hsaj.org/resources/uploads/2022/05/3.1.4.pdf>
- Freedman, L. (2007). Terrorism as a Strategy. *Government and Opposition*, 42(3), 314-339. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2007.00226.x>
- Frissen, T. (2021). Internet, the great radicalizer? Exploring relationships between seeking for online extremist materials and cognitive radicalization in young adults. *Computers in Human Behavior*, 114, 106549. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106549>
- Gable, G., & Jackson, P. (2011). *Lone Wolves: Myth or Reality?* <http://nectar.northampton.ac.uk/6014/>
- Gallagher, A., O'Connor, C., Vaux, P., Thomas, E., & Davey, J. (2021). *The Extreme Right on Discord*.
- Ganor, B. (2023). Understanding the Motivations of "Lone Wolf" Terrorists1. İçinde N. Stockhammer, *Routledge Handbook of Transnational Terrorism* (1. bs, ss. 340-350). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003326373-38>
- Geeraerts, S. (2012). *Digital radicalization of youth*.
- GIFCT. (2020). GIFCT Statement on Thailand Shooting. *GIFCT*. <https://gifct.org/2020/02/08/gifct-statement-on-thailand-shooting/>
- GIFCT. (2024b). Incident Response: CIP Activated in Response to Violent Extremist Event in Levittown, Pennsylvania. *GIFCT*. <https://gifct.org/2024/01/31/content-incident-protocol-levittown-pennsylvania/>
- GIFCT. (2024d). Incident Response: CI Activated in Response to Terrorist Event in Volgograd, Russia. *GIFCT*. <https://gifct.org/2024/08/23/incident-response-ci-activated-in-response-to-violent-extremist-event-in-volgograd-russia/>
- GIFCT-23WG-Borderline-1.1.pdf*. (t.y.).
- Gießmann, H.-J., & Rinke, B. (Ed.). (2019). *Handbuch Frieden* (2., aktualisierte und erweiterte Auflage). Springer VS.
- GIFCT. (2020b). CIP declared following Glendale, AZ, shooting. *GIFCT*. <https://gifct.org/2020/05/21/cip-declared-following-glendale-az-shooting/>
- GIFCT. (2024a). Incident Response: CIP Activated in Response to Mass Violence Event in Perry, Iowa. *GIFCT*. <https://gifct.org/2024/01/04/content-incident-protocol-perry-iowa/>
- GIFCT. (2024c). Incident Response: CIP Activated in Response to Violent Extremist Event in Eskişehir, Türkiye. *GIFCT*. <https://gifct.org/2024/08/13/incident-response-cip-activated-in-response-to-violent-extremist-event-in-eskisehi-turkiye/>
- GIFCT*. (2024). Erişim tarihi: 7.09.2024. <https://gifct.org/about/>
- Goodman, M. (2020). *Geleceğin Suçları Dijital Dünyanın Karanlık Yüzü* (Y. Türk & K. Güven, Ed.; 3. Baskı). Timaş Yayınları.
- Gönül, C. O. (2021). *Uluslararası İlişkilerde Bir Şiddet Tezahürü Olarak Uluslararası Terörizm Ve IŞİD Örneği* [Doktora Tezi]. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gözlek, O. (2022). *Sosyal Medyada Terör Propagandası: Yalnız Kurt Örneği*. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Graham, D. (2024). Town at centre of teenage Taylor Swift plot stunned by online radicalization. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/town-centre-teenage-taylor-swift-plot-stunned-by-online-radicalization-2024-08-09/>
- Greenberg, K. J. (2016). Counter-Radicalization via the Internet. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 668(1), 165-179. <https://doi.org/10.1177/0002716216672635>
- Gül, H. (2023). Kavramsal Bir Bakış: Radikalleşme Süreç ve Modelleri. *Anadolu Strateji Dergisi*, 5(1), Article 1.
- Gündüz, Ş. (2003). Din Terör ve Şiddet. *Diyanet Aylık Dergi*, 170.
- Güngör, U. (2019). *Terörizm Stratejisi mi? Terörizmin Stratejileri mi?*
- Gürler, R. T., & Özdemir, Ö. B. (2014). IŞİD: Irak'ta yerli Suriye'de yabancı. *Ortadoğu Analiz*, 6(63), 58-61.
- Haig, Z., & Kovács, L. (2007). *New way of terrorism: Internet- and cyber-terrorism*.
- Hamm, M., & Spaaj, R. (2015). *Lone Wolf Terrorism in America: Using Knowledge of Radicalization Pathways to Forge Prevention Strategies*.
- Harcombe, C. (2024). *Far-right extremist convicted of terrorism offences*. <https://www.bbc.com/news/articles/c14z847k72mo>
- Harmon, C. C. (2001). Five Strategies of Terrorism. *Small Wars & Insurgencies*, 12(3), 39-66. <https://doi.org/10.1080/714005398>
- Hartleb, F. (2020). *Lone Wolves: The New Terrorism of Right-Wing Single Actors*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-36153-2>
- Holt, T., Freilich, J. D., Chermak, S., & McCauley, C. (2015). Political radicalization on the Internet: Extremist content, government control, and the power of victim and jihad videos. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 8(2), 107-120. <https://doi.org/10.1080/17467586.2015.1065101>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/vehhabilik>. (2024). *VEHHÂBİLİK*. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vehhabilik>
- Hung, B. W., Jayasumana, A. P., & Bandara, V. W. (2018). INSIGHT: A system to detect violent extremist radicalization trajectories in dynamic graphs. *Data & Knowledge Engineering*, 118, 52-70.
- Hurley, M., & Michek, J. (2018). *Representative Lee H. Hamilton*.
- ICCT-Bakker-deGraaf-EM-Paper-Lone-Wolves.pdf*. (t.y.).
- ICT-GlobalJihadCyber-2022.pdf*. (2022).
- İsis_twitter_census_berger_morgan.pdf*. (2024). https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/isis_twitter_census_berger_morgan.pdf
- Jensen, M. T. (2005). *Recruitment of Islamist Terrorists in Europe*.
- Jones, J. W. (2008). *Blood that cries out from the earth: The psychology of religious terrorism*. Oxford university press.
- Joose, P. (2017). Leaderless Resistance and the Loneliness of Lone Wolves: Exploring the Rhetorical Dynamics of Lone Actor Violence. *Terrorism and Political Violence*, 29(1), 1-10. <https://doi.org/10.1080/09546553.2014.987866>
- Kahne, J., Middaugh, E., Lee, N.-J., & Feezell, J. T. (2012). Youth online activity and exposure to diverse perspectives. *New Media & Society*, 14(3), 492-512. <https://doi.org/10.1177/1461444811420271>
- Kallis, A. (2015). *Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi*.

- Kaya, A. (2023). *Radikalleşme Üzerine Yeniden Düşünmek: Avrupa'da İslamcı ve Popülist Radikalleşme*. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.8268803>
- Kılıç, K. (2023). *Radikalleşme İle Mücadelede İstihbaratın Rolü Ve Kapsayıcı Güvenlik* [Doktora Tezi]. T.C Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kılıç, K., & Selçuk, Z. (2023). Radikalleşme ile Mücadelede İstihbarat Örgütlerinin Rolü: Danimarka Güvenlik ve İstihbarat Servisi (Politiets Efterretningstjeneste- PET) Örneği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 19(45), Article 45. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.1288297>
- Kıyıcı, H. (2022). Dijital Ortamlarda Terörizmin Oyunlaştırılması. *TRT Akademi*, 7(16), Article 16. <https://doi.org/10.37679/trta.1142845>
- Klausen, J. (2015). Tweeting the *Jihad*: Social Media Networks of Western Foreign Fighters in Syria and Iraq. *Studies in Conflict & Terrorism*, 38(1), 1-22. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2014.974948>
- Koehler, D. (2014). The Radical Online: Individual Radicalization Processes and the Role of the Internet. *Journal for Deradicalization*, 1, Article 1.
- Köktencilik ne demek TDK Sözlük Anlamı*. (2024). Erişim tarihi 07.07.2024, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=koktencilik>
- Köse, T., & Coşkun, İ. (2019). *Türkiye'de üniversiteler ve radikalleşme*. Seta.
- Kruglanski, A. W., Gelfand, M. J., Bélanger, J. J., Sheveland, A., Hetiarachchi, M., & Gunaratna, R. (2014). The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism. *Political Psychology*, 35(S1), 69-93. <https://doi.org/10.1111/pops.12163>
- Kurtulus, E. N. (2011). The "New Terrorism" and its Critics. *Studies in Conflict & Terrorism*, 34(6), 476-500. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2011.571194>
- Kurum, M., & Avcı, E. (2018). Radikalizm ve Aşırıılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(28), Article 28. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.495754>
- Kurum, M., Bilgiç, A., & Çardak, B. (2022). Siber Alanda Radikalleşme Ve İnternetin Panoptik Gözetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 11(2), Article 2. <https://doi.org/10.28956/gbd.1092120>
- Kürkçü, S., & Erendor, M. E. (2022). İnternet ve Sosyal Medyada Terör Eylemleri: PKK Örneği. *Journal of Terrorism and Radicalization Studies*, 2(2), 367-396. <https://doi.org/10.29228/trad.13>
- Kydd, A. H., & Walter, B. F. (2006). The Strategies of Terrorism. *International Security*, 31(1), 49-80. <https://doi.org/10.1162/isec.2006.31.1.49>
- Lamphere-Englund, G., & White, J. (2023). *The Online Gaming Ecosystem: Assessing Socialisation, Digital Harms, and Extremism Mitigation Efforts*. King's College London. <https://doi.org/10.18742/PUB01-133>
- Latif, M. A. (2024). Terrorism New Wave: The Same Style but New Ways in the Context of Online Radicalization. *HISTORICAL: Journal of History and Social Sciences*, 3(2), Article 2. <https://doi.org/10.58355/historical.v3i2.109>
- Lesser, I. O. (1999). *Countering The New Terrorism: Implications For Strategy*.
- Lewis, J., Marsden, S., Cherney, A., Zeuthen, M., Rahlf, L., Squires, C., & Peterscheck, A. (2024). Case management interventions seeking to counter radicalisation to violence and related forms of violence: A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, 20(2), e1386. <https://doi.org/10.1002/cl2.1386>
- Lieberman, A. V. (t.y.). Terrorism, the Internet, and Propaganda: A Deadly Combination. *THE INTERNET*, 9.
- Macdonald, S., Grinnell, D., Kinzel, A., & Lorenzo-Dus, N. (2019). Daesh, Twitter and the Social Media Ecosystem: A Study of Outlinks Contained in Tweets Mentioning *Rumiyah*. *The RUSI Journal*, 164(4), 60-72. <https://doi.org/10.1080/03071847.2019.1644775>

Magdeburger Weihnachtsmarkt: Das Protokoll des Anschlags. (2024, Aralık 21). bild.de. <https://www.bild.de/news/magdeburger-weihnachtsmarkt-das-protokoll-des-anschlags-67667a60ea4f0347ed565017>

Malicious Use of AI - UNCCT-UNICRI Report_Web.pdf. (t.y.).

Man jailed for 9 years for arson at asylum seekers' hotel in UK riots. (2024, Eylül 6). *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/uk/man-jailed-9-years-setting-fire-asylum-seekers-hotel-uk-anti-muslim-riots-2024-09-06/>

Mastors, E., & Siers, R. (2014). Omar al-Hammami: A Case Study in Radicalization. *Behavioral Sciences & the Law*, 32(3), 377-388. <https://doi.org/10.1002/bsl.2108>

McCauley, C., & Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), 415-433. <https://doi.org/10.1080/09546550802073367>

McCauley, C., & Moskalenko, S. (2017). Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72(3), 205-216. <https://doi.org/10.1037/amp0000062>

McLaughlin, P. (2012). *Radicalism: A Philosophical Study*. Springer.

Meleagrou-Hitchens, A., & Kaderbhai, N. (2017). *Research Perspectives On Online Radicalisation*.

Millender, M. (2024). IntelBrief: Incels and the Gaming-Radicalization Nexus. *The Soufan Center*. <https://thesoufancenter.org/intelbrief-2024-april-11/>

MİT. (2023). *Batılı Ülkelerde Aşırı Sağ Hareketler* [Faaliyet Raporu]. <https://www.mit.gov.tr/uploads/f/lvTX6wxmYqB3.pdf>

Moghaddam, F. M. (2005). The Staircase to Terrorism: A Psychological Exploration. *American Psychologist*, 60(2), 161-169. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.2.161>

Molas, B., & Lopes, H. (2024). <https://www.icct.nl/publication/say-its-only-fictional-how-far-right-jailbreaking-ai-and-what-can-be-done-about-it>. International Centre for Counter Terrorism. <https://doi.org/10.19165/2024.5816>

Mølmen, G. N., & Ravndal, J. A. (2023). Mechanisms of online radicalisation: How the internet affects the radicalisation of extreme-right lone actor terrorists. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 15(4), 463-487. <https://doi.org/10.1080/19434472.2021.1993302>

Morphet, J., Tillet, A., & Sheehy, K. (2024). *Exclusive | Aaron Bushnell claimed secret knowledge of US forces in Gaza*. <https://nypost.com/2024/02/27/us-news/aaron-bushnell-claimed-secret-knowledge-of-us-forces-in-gaza/>

Morris, E. (2016). Children: Extremism and online radicalization. *Journal of Children and Media*, 10(4), 508-514. <https://doi.org/10.1080/17482798.2016.1234736>

Morris, R. (2022). *Researchers warn of rise in extremism online after Covid*. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-61106191>

Muro, D. (2016). *December Four visualisations of socialisation into violent 2016 extremism*.

М.я, Я. (2012). Причины радикализации ислама в современном мире. *Исламоведение*, 2, Article 2.

Nasser-Eddine, M. (2011). *Countering Violent Extremism (CVE) Literature Review*.

Neumann, P. R. (2013a). Options and Strategies for Countering Online Radicalization in the United States. *Studies in Conflict & Terrorism*, 36(6), 431-459. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2013.784568>

Neumann, P. R. (2013b). The trouble with radicalization. *International Affairs*, 89(4), 873-893. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12049>

Number of internet users worldwide 2023. (t.y.). Statista. Erişim tarihi: 02.08.2024. <https://www.statista.com/statistics/273018/number-of-internet-users-worldwide/>

O'Connor, C. (2021). *Hatescape: An In-Depth Analysis of Extremism and Hate Speech on TikTok*.

Odağ, Ö., Leiser, A., & Boehnke, K. (2019). *Reviewing the Role of the Internet in Radicalization Processes*.

Oktay Atsatan, F. G., Makhmudjonova Akay, G., Onur, F., Usta, A. T., Söylemez, E., Topçuoğlu, Ü., Sönmez, B. E., Çetinkaya, Ş., Yılmaz, M., Karakılçık, S., Şahin, S., Dirimeşe, E., Arısoy, B., Derya Ağış, F., Yıldırım, M., & Arslan, K. (2023). *Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar—II* (N. Kırıcı Çevik, Ed.). Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub56>

Organisation für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa (Ed.). (2018). *The role of civil society in preventing and countering violent extremism and radicalization that lead to terrorism: A guidebook for South-Eastern Europe*. OSCE Secretariat.

Örs, H. B. (2011). Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40, Article 40.

Özcan, M. S. (2016). *El-Kaide söylemi içinde şiddet kullanma stratejisinin rasyonelleştirilmesi: Radikalleşme safhasında Türkiye'de yakalanan El-Kaide üyelerinin ifadeleri üzerine inceleme* [Doktora Tezi]. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, B. (2018). Avrupa'da Şiddete Varan Radikalleşme Ve Sağ Aşırıçılık. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 14(53), Article 53.

Öztürk, S. (2021). *Deaş'ın yükselişi ve düşüşü: Rapor*. Polis Akademisi Yayınları.

Pantucci, R. (2011). *Developments in Radicalisation and Political Violence*. https://icsr.info/wp-content/uploads/2011/04/1302002992ICSRPaper_ATypologyofLoneWolves_Pantucci.pdf

Pascale Ferrier jailed for 22 years for mailing Donald Trump ricin. Erişim tarihi: 17.08.2023. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-66539458>

Payne, K. (2009). Winning the Battle of Ideas: Propaganda, Ideology, and Terror. *Studies in Conflict & Terrorism*, 32(2), 109-128. <https://doi.org/10.1080/10576100802627738>

Pb238-deradicalizing-rehabilitating-and-reintegrating-violent-extremists.pdf. (2024). Erişim tarihi: 29.10.2024, <https://www.usip.org/sites/default/files/2017-11/pb238-deradicalizing-rehabilitating-and-reintegrating-violent-extremists.pdf>

Pehlivan, O. (2023). Yabancı Savaşçı Kavramına ve Tipolojisine Ontolojik Güvenlik Bağlamında Yaklaşım. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 1(43), Article 43. <https://doi.org/10.17134/khosbd.1122109>

Pektaş, U., & Özen, Ç. (2022). Fenomenolojinin Siyasi Radikalizm Açıklaması: Yaşam Dünyasına Yabancılaşma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 77(1), Article 1. <https://doi.org/10.33630/ausbf.1060719>

Penalva, L. (2018). *Situational Understanding on Violent Radicalization that Results in Terrorism. Two Graphic Models that Provide Clarity on the Topic | GESI*. <https://www.seguridadinternacional.es/?q=es/content/situational-understanding-violent-radicalization-results-terrorism-two-graphic-models>

Pick, T. M., Speckhard, A., & Jacuch, B. (2009). *Home-grown Terrorism: Understanding and Addressing the Root Causes of Radicalisation Among Groups with an Immigrant Heritage in Europe*. IOS Press.

Prisons-and-terrorism-15-countries.pdf. (2024). Erişim tarihi: 14.10.2024. <https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/Prisons-and-terrorism-15-countries.pdf>

Rink, A., & Sharma, K. (2018). The Determinants of Religious Radicalization: Evidence from Kenya. *Journal of Conflict Resolution*, 62(6), 1229-1261. <https://doi.org/10.1177/0022002716678986>

- Robinson, N., & Whittaker, J. (2021). Playing for Hate? Extremism, Terrorism, and Videogames. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-36. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1866740>
- Rusumanov, V. (2016). The Use of the Internet by Terrorist Organizations. *Information & Security: An International Journal*, 34, 137-150. <https://doi.org/10.11610/isij.3409>
- Sageman, M. (2008). A Strategy for Fighting International Islamist Terrorists. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 618(1), 223-231. <https://doi.org/10.1177/0002716208317051>
- Salur, H. (2009). *Küresel Çağda Din Ve Terör*. Çizgi Kitapevi.
- Samenow, S. (2023). *Suçlular Nasıl Düşünür?* (K. Gülen, Çev.). Fol Kitap.
- Saydut, B. (2022). *Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması Bağlamında Dini Radikalizm Ve Aşırıcılık*. T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schlegel, L. (2020). *Jumanji Extremism? How games and gamification could facilitate radicalization processes*.
- Schlott, R. (2024). *Aaron Bushnell is an alarm bell for online radicalization*. <https://nypost.com/2024/06/24/us-news/aaron-bushnell-is-an-alarm-bell-for-online-radicalization/>
- Schmid, A. P. (2023). *Research on Radicalisation*. 10(3).
- Schmid, A. P., Jongman, A. J., & Horowitz, I. L. (with Stohl, M., Brand, J., Flemming, P. A., Poel, A. van der, & Thijsse, R.). (2017). *Political terrorism: A new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories & literature* (Expanded and updated edition prepared under the auspices of the Center for International Affairs, Harvard University). Routledge Taylor & Francis Group.
- Schuurman, B., & Taylor, M. (2021). *Reconsidering Radicalization*. 12(1).
- Scruton, R. (2007). *The Palgrave Macmillan dictionary of political thought*. Springer. <https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=t9uGDAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=the+palgrave+macmillan+dictionaryof+political+thought&ots=5gOXHqkpy8&sig=zO2iFH2FdRj5Vr498wjTkDKELo>
- Sedgwick, M. (2010). The Concept of Radicalization as a Source of Confusion. *Terrorism and Political Violence*, 22(4), 479-494. <https://doi.org/10.1080/09546553.2010.491009>
- Seib, P., & Janbek, D. M. (2010). *Global Terrorism and New Media* (0 bs). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203845370>
- Serbestiyet. (2024). Eskişehir'de miğferli, hücum yelekli, gamalı haçlı saldırgan terörü: Önüne geleni bıçakladı, canlı yayınladı, ırkçı manifestosu çıktı. *Serbestiyet*. <https://serbestiyet.com/haberler/nazi-amblemli-migferli-hucum-yelekli-18-yasindaki-saldirgan-eskisehirde-camiden-cikanlara-bicakla-saldirdi-1i-agir-5-yarali-178174/>
- Shandler, R., Gross, M. L., Backhaus, S., & Canetti, D. (2022). Cyber Terrorism and Public Support for Retaliation – A Multi-Country Survey Experiment. *British Journal of Political Science*, 52(2), 850-868. <https://doi.org/10.1017/S0007123420000812>
- Siegel, A., Brickman, S., Goldberg, Z., & Pat-Horenczyk, R. (2019). Preventing Future Terrorism: Intervening on Youth Radicalization. İçinde C. W. Hoven, L. V. Amsel, & S. Tyano (Ed.), *An International Perspective on Disasters and Children's Mental Health* (ss. 391-418). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-15872-9_19
- Sims, T., Wagner, R., & Sims, T. (2024). Syrian suspect in German stabbing rampage confessed, authorities say. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/german-stabbing-suspect-is-26-year-old-man-who-admitted-crime-police-say-2024-08-25/>
- Sivek, S. C. (2013). *Packaging Inspiration: Al Qaeda's Digital Magazine Inspire in the Self-Radicalization Process*.

- Sönmez, D. G. (2017). Çoklu Radikalleşmenin Odağında Türkiye Ve Mücadelesi. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 19(1), Article 1.
- Sönmez, G. (2021). *Türkiye'nin terörle mücadelesi: Kavramlar, örgütler ve aktörler*. Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı.
- Spaaij, R. (2010). The Enigma of Lone Wolf Terrorism: An Assessment. *Studies in Conflict & Terrorism*, 33(9), 854-870. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2010.501426>
- Şahin, M., & Şahin, G. (2016). *Geleneksel Medyanın Yeni Rakibi: Yeni Medya ve Canlı Yayınlar*.
- Şen, O. (Ed.). (2021). *Tüm boyutlarıyla radikalleşme süreci ve radikalleşmeyle mücadelede ülke uygulamaları* (1. basım). Nobel.
- Terrorist_Use_of_the_Internet_The_Real_Story.pdf*. (t.y.).
- Thomas, T. L. (2003). Al Qaeda and the Internet: The Danger of "Cyberplanning". *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 33(1). <https://doi.org/10.55540/0031-1723.2139>
- Thompson, R. (2011). Radicalization and the Use of Social Media. *Journal of Strategic Security*, 4(4), 167-190. <https://doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.8>
- Torok, R. (2010). "Make A Bomb In Your Mums Kitchen": Cyber Recruiting And Socialisation of 'White Moors' and Home Grown Jihadists.
- Torok, R. (2013). Developing an explanatory model for the process of online radicalisation and terrorism. *Security Informatics*, 2(1), 6. <https://doi.org/10.1186/2190-8532-2-6>
- Turner, J. (2014). *Religious ideology and the roots of the global Jihad: Salafi Jihadism and international order*. Springer. <https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=PEZvBAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=TURNER+JHON+REL%C4%B0G%C4%B0OUS+%C4%B0DEOLOGY+AND+THE+ROOTS+OF+THE+GLOBAL+J%C4%B0HAT+SALAF%C4%B0+J%C4%B0HAD+%C4%B0SM+AND+%C4%B0NTERNAT%C4%B0ONAL+ORDER+LONDRA+PALGRAVE+MACM%C4%B0LLAN+PRESS+2014&ots=OIIGCGDTux&sig=DNQH9YhZMVQ6S-buTv3AMROgQSo>
- Türkiye Cumhuriyeti*. (2024). İletişim Başkanlığı. Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dezenformasyon-bulteni>
- Uluslararası-guvenlige-tehdit-pkk-ve-bilesenleri.pdf*. (2024). Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://cdn2.pa.edu.tr/Upload/Rapor/Dosya/uluslararasi-guvenlige-tehdit-pkk-ve-bilesenleri.pdf>
- UNESCO. (2017). *Youth and violent extremism on social media: Mapping the research*. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/STTN2091>
- U.S. political violence driven by new breed of 'grab-bag' extremists. Erişim tarihi: 15.11.2023. <https://www.reuters.com/investigates/special-report/usa-politics-violence-far-right/>
- Üzer, O. (2019). *Almanya'da Radikal Dini Gruplar* [Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Varol, S. F. (2022). ECHO CHAMBER: A CONCEPTUAL FRAMEWORK. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(91), 457-474. <https://doi.org/10.29228/JASSS.63626>
- Weimann, G. (2004a). *www.terror.net: How modern terrorism uses the Internet* (C. 31). United States Institute of Peace. [https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=8BiSAAAAMAAJ&oi=fnd&pg=PA2&dq=Weimann,+G.+\(2004\).+How+Modern+Terrorism+Uses+the+Internet.+United+States+Institute+of+Peace,+Special+Report,+2-11.+Mart+25,+2022+tarihinde+https://www.usip.org/publications/2004/03/wwwterrornet-how-modern-terrorism-uses-internet+adresinden+al%C4%B1nd%C4%B1&ots=7pM6i5WLM5&sig=w9xnkHv9z-wMkXA2ZwuG8nIiyUA](https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=8BiSAAAAMAAJ&oi=fnd&pg=PA2&dq=Weimann,+G.+(2004).+How+Modern+Terrorism+Uses+the+Internet.+United+States+Institute+of+Peace,+Special+Report,+2-11.+Mart+25,+2022+tarihinde+https://www.usip.org/publications/2004/03/wwwterrornet-how-modern-terrorism-uses-internet+adresinden+al%C4%B1nd%C4%B1&ots=7pM6i5WLM5&sig=w9xnkHv9z-wMkXA2ZwuG8nIiyUA)

- Weimann, G. (2004b). *www.terror.net: How Modern Terrorism Uses the Internet*.
- Weimann, G. (2012). Lone Wolves in Cyberspace. *Journal of Terrorism Research*, 3(2). <https://doi.org/10.15664/jtr.405>
- Weimann, G. (2021). *Terrorist Migration to Social Media*.
- Welch, D. (Ed.). (2019). *Propaganda Güç ve İkna*, S. Gezer, Çev.; İnkilap kitapevi.
- Wilner, A. S., & Dubouloz, C.-J. (2010). Homegrown terrorism and transformative learning: An interdisciplinary approach to understanding radicalization. *Global Change, Peace & Security*, 22(1), 33-51. <https://doi.org/10.1080/14781150903487956>
- Yağdı, A. (2023). *Ayrılkıcı Zihnin Ürünü: Selefilik-Vehhâbilik İlişkisi Meselesi. 1*.
- Yardı, M., & Dalkılıç, M. M. (2018). *Nefret Söylemi ve İfade Özgürlüğü Tartışmaları Çerçevesinde İslamofobyası: L'Express Dergisi Örneği*.
- Yaşa, G. (2021). Dinî Motivasyonlu Radikalleşmenin Özellikleri: Nedenler ve Süreç. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(40), 795-824. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.1029859>
- Yeniçeri, Z., & Us, E. (2020). Radikalleşmenin Ölçülmesi: Aşırıılık Ölçeğinin Ve Aşırıılık Ölçeği İle İlişkili Şiddet Yanlılığı. *Güvenlik Bilimleri Dergisi, Özel Sayı*(International Security Congress Special Issue), Article International Security Congress Special Issue. <https://doi.org/10.28956/gbd.696043>
- Zanini, M. (1999). Middle Eastern Terrorism and Netwar. *Studies in Conflict & Terrorism*, 22(3), 247-256. <https://doi.org/10.1080/105761099265757>
- Zeiger, S., & Gyte, J. (2020). *Prevention of Radicalization on Social Media and the Internet*.

